

A Magyar Kommunikációtudományi Társaság és
a Budapesti Metropolitan Egyetem szervezésében

TK 50

Konferencia a Tömegkommunikációs Kutatóközponttól

Helyszín:

Budapesti Metropolitan Egyetem
Nagy Lajos király útja 1-9., F 108. terem

Időpont:

2019. november 16.

10:00-10:15	KÖSZÖNTŐ Murai András, a Magyar Kommunikációtudományi Társaság elnöke
10:15-12:20	I. A TK SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE A HAZAI KOMMUNIKÁCIÓ-, MÉDIA- ÉS KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSBAN
10:15–10:45	Révész Sándor: <i>A TK és a „rendszer”</i>
10:45–12:00	Kerekasztal-beszélgetés <i>Moderátor: Tamás Pál és Demeter Márton</i> <ul style="list-style-type: none">◆ a TK a Kádár-rendszerben: ideológiai-politikai falak, korlátok az intézményi környezetben, ill. az intézeten belüli vélt vagy valóságos falak és ütközések;◆ a TK tudományos jelentősége, kutatási sokszínűsége, alkalmazott módszerek, eredmények eredetisége hazai és nemzetközi téren.
12:00–12:20	<i>Szünet</i>

12:20–14:50 **II. KAPCSOLATOK ÉS HATÁSOK**

- 12:20–12:40 Szekfü András: *Külföldi kutatók és a TK*
- 12:40–13:00 Gálik Mihály: *Ütemkésésben*
- 13:00–13:30 *Szünet*
- 13:30–13:50 Szilágyi Erzsébet: *50:22:16. A film a TK kutatásaiban*
- 13:50–14:10 Sükösd Miklós: *Hogyan látta egy budapesti egyetemista a TK-t a nyolcvanas években?*
- 14:10–14:30 Hozzászólások
- 14.30 – 14.50 *Szünet*

14:50–16:30 **III. A TK KUTATÁSA NAPJAINKBAN**

- 14:50–15:10 Tóth János – Demeter Márton: *Kelet és nyugat között – A TK fénykora*
- 15:10–15:30 Székely Iván: *TK 3.0 – a nyilvános archívum*
- 15:30–15:50 Molnár Csilla: *Tele-vízió. A jövő médiája a Jel-Kép folyóiratban az 1980-as évek elején*
- 15:50–16:10 Kékesdi-Boldog Dalma: *A csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos kutatási anyagok a TK-ban*
- 16:10–16:30 Hozzászólások

16:30 **A KONFERENCIA ZÁRÁSA**

TK 50 KONFERENCIA

A konferencián elhangzott előadások írott szövege

Szerkesztette Korpics Márta, Rákóczy Zsuzsanna és Terestyéni Tamás

korpics@gmail.com, rakoczy.zsuzsanna.agnes@gmail.com,
teres.tamjud@t-online.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.1

Absztrakt

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából a Magyar Kommunikációtudományi Társaság 2019. november 16-án konferenciát rendezett a Budapesti Metropolitan Egyetemen. A *Jel-Képnek* ez a száma a konferencián elhangzott előadások írott változatát tartalmazza.

Kulcsszavak

Tömegkommunikációs Kutatóközpont, kommunikáció- és médiakutatás, levéltári dokumentumok, a TK társadalmi-politikai környezete, kutatási teljesítmények, survey módszer

TK 50 CONFERENCE

The written texts of the conference presentations

Edited by Márta Korpics, Zsuzsanna Rákóczy and Tamás Terestyéni

Abstract

On the occasion of the fiftieth anniversary of the founding of the Mass Communication Research Centre (TK), the Hungarian Communication Studies Association organized a conference at the Budapest Metropolitan University, 16 November 2020. This issue of *Jel-Kép* contains the written and edited texts of the conference presentations.

Keywords

Mass Communication Research Centre (TK), documents of the TK in the Hungarian archives, the social and political context of the TK, scientific achievements, survey methodology

TK 50 KONFERENCIA, MEGNYITÓ

Murai András

50 éve, 1969-ben alakult meg a Tömegkommunikációs Kutatóközpont, az ország első média- és közvéleménykutató intézete. 22 évet élt, közben, 1988-ban nevet változtatott: Magyar Közvéleménykutató Intézetre.

A mai konferencia célja az egykori szocialista országok között egyedülálló kutatóműhely politikai-társadalmi jelentőségének vizsgálata, valamint a médiakutatásra gyakorolt hatásának feltárása. És természetesen az is, hogy beszéljünk az identitásról: mit jelentett egykor „tékásnak”, tehát kommunikáció- és médiakutatónak lenni, és mennyiben másként határozza meg magát ma ugyanezen terület művelője.

A TK-ról való mai, közös gondolkodás folytatása a történetét és jelentőségét már korábban megkezdett áttekintéseknek. 10 évvel ezelőtt, az MKTT által szervezett másfél napos konferencián került napirendre a TK. Majd az OSA-ban 2013-ben megrendezett konferencián anyagainak hozzáférhetősége tette aktuálissá a Tömegkommunikációs Kutatóközponttól való beszédet.

A mostani konferencia alapvetően két nagy – egymással szorosan kölcsönhatásban lévő – gondolati egységre tagolódik. Szó lesz arról, mit jelentett egykor, a szocialista rendszer több mint két évtizedes kontextusában az intézmény, mi volt a TK kommunikáció- és közvéleménykutatásban betöltött szerepe. Másrészt arról is, hogyan hasznosíthatók ma, például fiatal kutatók számára a TK anyagai, vagy épp a Jel-Kép korabeli számai. S van-e a jelen és a múlt között kapcsolat, másképp szólva: van-e a média- és közvéleménykutatásnak a TK által megteremtett folytatható és tovább vitt hagyománya?

Nem csupán a kor tanúi, az egykori munkatársak visszaemlékezéseiből ismerhetünk meg részleteket és összefüggéseket a TK működéséről, hiszen az előadók között az idősebbek mellett fiatal kutatók is szerepelnek.

A kerekasztal-beszélgetésből és az előadásokból remélhetőleg még többet megtudunk arról, hogyan vált lényegében előzmények és minta nélkül a TK a társadalomkutatás jelentős intézményévé. S ebben az innovációban mi volt a szerepük a munkatársaknak, többek között Szecskő Tamásnak, akinek a neve elválaszthatatlan a TK teljes működésétől. Megvoltak-e a szabadság kis körei a társadalomkutató számára az államszocialista rendszerben, s ha igen, hogyan éltek vele?

S mi volt az oka, hogy a rendszerváltozás első éveiben eltűnt az intézmény, utód nélkül? Miért nem volt társadalmi, politikai, szakmai igény a folytatásra?

A fiatal generáció tagjaitól pedig arra a kérdésre is választ kaphatunk, miért érdemes foglalkozni ma a TK működésével, az egykori eredmények hogyan és mire használhatók a mai médiakutatók számára.

Többen segítették a program alakulását. Külön köszönöm Terestyéni Tamás, Szekfű András, Horányi Özséb tanácsait, szervező munkáját. Bízom benne, hogy mindannyiunk tudásához hozzá tesz valamit a mai közös gondolkodás!

SZEMPONTOK ÉS KÉRDÉSEK A TK 50 KONFERENCIA ELÉ

Tamás Pál

(A szerző külföldi munkája miatt nem tudott részt venni a konferencián, de elküldte azokat a témákat, szempontokat és kérdéseket, amelyeket fontosnak tart a TK működésével, szerepével és jelentőségével kapcsolatban.)

1. A TK alapításának környéken és idejében Magyarországon nem volt rutinszerűen vagy iparszerűen működő szociológia, amely nélkül folyamatosan működő közvéleménykutatás nem nagyon volt elképzelhető. Ami igazán érdekes, hogy előzmények és minták nélkül ezt a környezetet lényegében sajátkezűleg Szecső Tamás teremtette meg és működtette itthon. Német és amerikai minták elvben hozzáférhetőek voltak, de a források nem tudták elképzelni, hogy ez a mechanizmus beilleszthető egy kommunista sajtóirányításba. Szecső ezzel alapvető, a régióban is egyedülálló, innovatív formát teremtett.

2. Bár a TK-án belül voltak kemény személyi viták és küzdelmek, vívtak kollégák egzisztenciális harcokat, kulcsemberek jöttek és mentek, de ez a mozgás mai szemmel nem sokat változtatott a Kutatóközpont profilján, kutatási, ideológiai és szellemi csomópontjain (bár sok visszaemlékező ezt személyesen bizonyára másként látja). S miközben ezekben az években sokat változott a tájékoztatáspolitikai, a médiairányítási és a szélesebben vett ideológiai, az ezeket megszemélyesítő politikusoknak nem sikerült folyamatosan kemény kézzel beavatkozniuk a TK belső szerkezetébe. Pedig biztosan akartak, de a történet arról szól, hogy „lentől” is lehetett folyamatosan módosítani, sőt irányítani – ebben az esetben meg az Agitpropot is.¹ Ami azért sokkal nehezebb, kellemetlenebb partnernek tűnt az akadémiai tudományirányításhoz képest. Vagyis még itt is lehetett lentől manipulálni.

3. Ebben az időben itthon nem volt egyetemi újságíróképzés (azt 1956 után felszámolták). Pedig ebben a korban máshol mindenütt az induló médiakutatásnak itt volt az ernyőszervezete. A MÚOSZ² újságíró iskolája nem számított igazi ernyőnek. A kapcsolat ebben az irányban nem javította, hanem rontotta volna a TK védetségét. Ezért Szecső, azt hiszem, nagyjából tudatosan is, távol tartotta magát az újságíróképzéstől. Ez önmagában ma már érdektelen lenne, ha azóta is nem maradtak volna széttagoltak vagy még inkább elkülönültek a képzés és a kutatás, illetve a médiapolitika. A médiaszociológiának itthon ma sincs köze az újságírói ismeretek és készségek megfogalmazásához.

4. A 70-80-as években a mai állapotokhoz képest sokkal jobbak voltak az akkori magyar médiakutatás nemzetközi kapcsolatai. Volt magyar utazási forrás, külföldi pozíciókhoz jutottak hazaiak (Szecső az IAMCR-nak, a Média- és Kommunikáció Kutatás Nemzetközi Társaságának főtitkára is volt). Ma, két nemzedékkel később van néhány nemzetközileg ismert magyar médiakutató, de a magyar műhelyekhez kevés közülük van, és a magyar médiapolitikára nincs hatásuk. Ebből is következően az újabb nemzetközi médiateóriáknak itthon az oktatásban semmiféle érvényesülésük nem érezhető.

¹ Agitprop = az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya, amelyet APO-ként is emlegettek.

² Magyar Újságírók Országos Szövetsége.

A TÖMEGKÖZLEMÉNY KUTATÓKÖZPONT (TK) ÉS A RENDSZER

Révész Sándor

revesz.s56@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.3

Absztrakt

Átvizsgálva a Magyar Nemzeti Levéltárnak és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának a dokumentumait, a szerző áttekinti a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) két évtizedes történetének a fontosabb szakaszait. Bár a Kutatóközpont és az igazgatója, Szecső Tamás a Kádár-rendszer politikai és ideológiai ellenőrzése alatt kényszerült működni, mégis sikerült létrehozni és fenntartani a kelet-európai „szocialista” országok közül egyedülként egy ilyen profilu intézményt, meghonosítani Magyarországon a survey típusú adatfelvételi módszert és felépíteni egy nemzetközi elismertségű társadalomtudományi műhelyt.

Kulcsszavak

társadalmi kommunikáció, a média és a közvélemény vizsgálata, Kádár-rendszer

MASS COMMUNICATION RESEARCH CENTRE (TK) AND THE REGIME

Sándor Révész

Abstract

By reviewing the documents of the National Archives of Hungary and the Historical Archives of Hungarian State Security, the author characterizes the main periods of the two decades-long history of the Mass Communication Research Centre (Hungarian abbreviation: TK). Although the Centre and its director, Tamás Szecső had to work under the political and ideological control of the Kádár regime, director Szecső succeeded in establishing and managing the only research institute of this profile in the so called “socialist” East-European countries, adopting the survey method in Hungary, and developing a social science workshop of international reputation.

Keywords

research of social communication, media and public opinion, Kádár regime

A TK ÉS A RENDSZER

Révész Sándor

A *Ludas Matyi* című satirikus hetilap¹ 1956. áprilisi 12. számában megjelent egy olvasói levél Tilos vendégkönyv? címmel: „A Korszerű Háztartási Eszközök nemrégiben megnyílt kiállításán egy korszerűtlen újítást tapasztaltam. A kiállítás megtekintése után szerettem volna végig lapozni az egyik asztalon nyitva heverő vendégkönyvet. Meglepetésemre egy alkalmazott közölte, hogy a Belkereskedelmi Minisztérium utasítása szerint a vendégkönyvet nem szabad olvasni. Furcsállottam a rendelkezést, és ezt be is írtam a könyvbe. De amint beírtam, rögtön becsuktam a szemem, nehogy elolvassam a saját írásomat, mert írni ugyan szabad a vendégkönyvbe, de olvasni nem. Szecskő Tamás, Budapest.”

Ez volt Szecskő Tamás, az akkor 23 éves közgazdász hallgató, a TK jövődjé igazgatója első megjelenése a nagyobb nyilvánosságban. És ez szimbolikus. Olyan intézetet vezetett, amely beszívta a társadalom véleményét, de amelyet aztán a társadalom nem olvashatott vissza.

Nagyjából ugyanekkor, nem sokkal az SZKP 20. kongresszusa² után Szecskő Tamás írt egy cikket a *Közgazdász* című egyetemi lap számára, amelynek a kéziratát az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzik.³ A cikk arról szól, hogy az igazság kimondása veszélyes, az értelmiségiek előtt pedig két út áll: "Vagy gondolkoznak és játsszák a veszélyes ember szerepét, vagy pedig nem sokat gondolkoznak és értelem nélküli értelmiséggé válnak [...] Azok az értelmiségiek tehát, akik számára a dialektikus gondolkodás, vagyis az igazság megismerése és felhasználása bármivel is korlátozva van, létfunkcióikat elvesztik, és nem találnak magukra a társadalomban." Szecskő azután olyan intézetet vezetett, amely tele volt ilyen veszélyes emberekkel, akik közül jó páran szerepelnek is ilyen veszélyes minőségükben az állambiztonsági dossziéokban. Szecskő maga is meglehetősen veszélyesnek tűnt ekkoriban, például az idézett írásában azt javasolja, hogy az elbürokratizálódott apparátust egyszerűen félre kell dobni. Voltaire-t idézi: „Écrasez l'infame!” (Tiporjátok el a gyalázatost!).

¹ A *Ludas Matyi* satirikus hetilap volt 1945 és 1992 között, történetének jó részében a Kádár János névvel fémjelzett kommunista rezsim „hivatalos” humorának fő sajtóterméke, évtizedeken keresztül az ország egyedüli vicclapja.

² 1956. február 25-én a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusának zárt ülésén hangzott el Nyikita Szergejevics Hruscsovnak, az SZKP akkori főtitkárának a híres beszéde, amelyben élesen szembefordult Sztálin (1878–1953) politikájával, a szovjet állami terrorral és a sztálini személyi kultusszal.

³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára a volt állambiztonsági és államvédelmi szervek – egyebek mellett az egykori ÁVO, ÁVH és az úgynevezett III/III-as Csoportfőnökség – iratanyagát őrzi, kezeli és dolgozza fel.

Nem tudjuk pontosan, hogy Szecső Tamást mikor szervezték be – a munkadossziái sajnos megsemmisültek –, de biztosan 1959 előtt, mert akkor már úgy hivatkoznak rá, mint olyan ügynökre, akit aktivizálni kellene. Mindenesetre a későbbiekben Atléta fedőnéven szerepel a Belügyminisztérium (BM) III/III-as 4. kult. Osztályában is⁴, és a BM III/I-es⁵ is foglalkoztatta sűrű nyugati utazásai kapcsán: az emigráns szervezetek elleni bomlasztó akciókban kapott feladatokat. De ő megfigyeltként is szerepelt „fiú” fedőnéven, mint aki kémgyanús nyugati szociológusokkal tart kapcsolatot, például William Griffith-szel, aki 1956-ban a SZER⁶ tanácsadója volt, azonkívül Ford-professzor az MIT-n; Szecső később Ford-ösztöndíjasként is kapcsolatban állhatott vele meg másokkal is.

Azért kezdtem ezzel, mert rendkívül jellemző, hogy ilyen alapállású emberre bízták a TK-t, ezt a társadalompolitikailag kulcsfontosságú intézetet. Olyanra, akiben megvan az erős kritikai szellem, a nyugatos értelmiségi attitűd a maga kapcsolatrendszerével és ugyanakkor a hajlandóság a rendszer kényes ügyekben való szolgálatára. Pontosán ez a vezetői karakter illett a TK funkciójához.

A kezdetek: 1969–1974

A közvéleménykutatás meghonosításában és politikai felhasználásában Magyarország élen járt a szovjet blokkban. Ez következett abból, hogy az 1956-os forradalom sokkja után a magyarországi állampárt legitimitációjának és hatalmi erejének megalapozásában elsőrendű jelentőséget tulajdonított – a kommunizmus távlatával szemben – a jelen életszínvonalának, életminőségének, a lakosság elégedettségének. Azok a politikai vezetők, akik ezt a törekvést a legtudatosabban képviselték, azt várták a 60-as évek során rehabilitált szociológiától és közvéleménykutatástól, hogy megbízható információval szolgálnak a lakosság gondjairól, igényeiről, nézeteiről és véleményéről, elégedettségének mértékéről és erősítésének lehetőségeiről, a hatalom kezében lévő tömegkommunikáció, propagandagépezet hatásáról. Ebben volt kulcsszerepe az 1969-ben a Magyar Rádió és Televízió (MRT) igazgatóságaként létrehozott Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak, mely idővel az empirikus társadalomkutatás egyik magyarországi bázisa lett.

Az MSZMP⁷ Politikai Bizottsága 1968 decemberében határozatot hozott arról, hogy meg kell kezdeni a rendszeres közvéleménykutatást, és meg kell teremteni ennek bázisát. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya (APO), illetve az Agitációs és Propaganda

⁴ A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökség a Magyar Népköztársaság állambiztonsági szolgálatának, politikai rendőrségének a belső elhárítással foglalkozó része volt 1962 és 1990 között. A többi akkori, magát szocialistának nevező országhoz hasonlóan nem csak azokat az alapvető nemzetbiztonsági feladatokat (terrorizmus és más szélsőséges társadalomellenes tevékenységek, az alkotmányos rend elleni szervezkedés felderítése és felszámolása) látta el, amelyeket a mai, nyugati parlamenti demokráciákban is belső titkosszolgálatok végeznek, hanem az állampárt közvetlen irányításával igyekezett minden belső ellenzéki tevékenységet ellenőrzése alatt tartani, illetve lehetőség szerint felszámolni.

⁵ A Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség a Magyar Népköztársaság politikai rendőrségének a külső hírszerzéssel foglalkozó része volt 1962 és 1990 között.

⁶ SZER = Szabad Európa Rádió. A SZER-t és testvérszervezetét, a Szabadság Rádiót (Radio Free Europe és Radio Liberty) az Amerikai Egyesült Államok kormánya hozta létre a hidegháború kezdetén azzal a céllal, hogy híreket és információkat sugározzon Kelet-Európába, Közép-Ázsiába és a Közel-Keletre azokba az országokba, ahol a kormányzatok betiltották vagy akadályozták az információk szabad áramlását.

⁷ Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) – a Kádár-rendszer állampártja.

Bizottság volt ennek a felelőse, annak a dolga volt az igények megfogalmazása és az intézmény politikai felügyelete.

Grósz Károlynak volt itt kulcsszerepe, aki 1961-től egyszerre volt az MRT párttitkára és az APO munkatársa, 1968-tól helyettes vezetője. Alighanem döntő szerepe volt abban is, hogy a TK szakmai vezetésével az amerikai ösztöndíjáról korszerű szakmai és menedzseri ismeretekkel megtérő és a Belügyminisztériummal (nem nyilvános) munkatársi kapcsolatban álló rádiós gazdasági újságíró, Szecskő Tamást nevezték ki.

A TK alapításának negyvenedik évfordulójára rendezett konferencián Terestyéni Tamás a következőképp emlékezett meg az APO-ról: a TK a munkáinak a nyilvánosság „elől többé-kevésbé elzárt részére onnét kapott megrendelést. Nos, világosan kell látni, hogy a Kádár-rendszerben a társadalomkutatás – különösen a tájékoztatással és a közhangulattal kapcsolatos vizsgálódás – politikailag és persze nem ritkán belügyileg-rendőrileg is nagyon érzékeny terület volt. Szecskő Tamás és munkatársai sokszor szorító körülmények között kényszerültek dolgozni. Előfordult, hogy a kérdezőbiztosokat vidéki tevékenységük közben őrizetbe vették, a kérdőíveket elkobozták, és politikailag kevésbé tolerált ügyekben nem egyszer érkeztek hatósági-belügyi kifogások, úgynevezett szignalizációk az intézet munkatársai ellen.”⁸

A jelek arra mutatnak, hogy a belügyi szervek eredetileg szorosabb együttműködést képzeltek el a TK-val, úgy vélték, hogy azt belügyi feladatok ellátásába is bevonhatják. Részen ezt szolgálhatta volna Vészits Ferenc, aki belügyi szempontból kulcspozíciót foglalt el: az MRT elnöki titkárságát vezette, s emellett az első három évben, 1972 júniusáig a TK társigazgatója volt.

Ő közvetítette azt a megbízást az állambiztonsági szervektől, hogy egy már elvégzett vizsgálat kérdőívével keressenek föl háromszázvalahány általuk megjelölt személyt. A listán az 1945 előtti politikai és katonai elit képviselői szerepeltek kategorizálva kormánytisztviselő, katonatiszt, VKF-2-es stb.). Id. Antall József⁹ is köztük volt. A kérdőíveket lekérdezték, de a megkérdezettek személyét a közvélemény-kutatás elemi etikai szabályai szerint nem lehetett az általuk adott válaszokkal összekapcsolni, a belügyi szervek tehát ezen az úton semmilyen információhoz nem jutottak, és a továbbiakban tudomásunk szerint ilyesmivel nem is próbálkoztak.

Kétségtelen, hogy az intézet igényelt és kapott „politikai védelmet”. Ezt Szecskő Tamás számos feljegyzésében nyugtazza és megerősíti igényét a további politikai védelemre. „A kutatásoknak a jövőben is szükségük van arra a politikai védettségre, amelyet az elmúlt két évtizedben élveztek, s amelynek következtében reális képet tudtak adni a közvélemény állapotáról.”¹⁰ Különösen a kezdeti időkben, amikor még szokatlan jelenség volt, hogy hivatalos személynek nem látszó fiatalok kérdőívvel felkeresnek „kisembereket”. Fennmaradtak levelek, amelyekben az intézet vezetői a megyei pártbizottságokat tájékoztatják a kérdezőbiztosok érkezéséről, és a pártszervezet segítségét kéri az adatfelvétel sikeres lebonyolításához. 1970-ben még az APO-ban is feljegyzések készülnek „a Tömegkommunikációs Kutatóközpont felméréséhez szükséges minták biztosítása ügyében.” A politikai védelemre a belüggyel szemben is szükség volt, hogy ne követeljenek olyan adatszolgáltatást, amely az egész közvéleménykutatást szakmailag hitelteleníti és ellehetetleníti.

⁸ Terestyéni Tamás: Volt egyszer egy TK... *Jel-Kép*, 2010, 3–4. 15–20.

⁹ Id. Antall József (1896–1974) jogász, politikus, a Független Kisgazdapárt egyik alapítója (1931), a háború után parlamenti képviselője, 1945–46-ban újjáépítési miniszter. (Fia, ifjabb Antall József Magyarország első szabadon választott miniszterelnöke a rendszerváltás után.)

¹⁰ Szecskő Tamás: Előterjesztés az Agit. Prop. Bizottságnak a politikai közvéleménykutatások továbbfejlesztéséről, 1987, MNL 001_1. MNL = Magyar Nemzeti Levéltár.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont rendszeresen kapott megbízást állambiztonsági kérdésekkel összefüggő közvélemény-kutatásokra, amelyek többsége a nyugati propagandaszervek információinak hazai fogadtatására volt kíváncsi. Ilyeneket teljesítettek, csak azt nem, ami a kérdezett személyekről adott volna információt belügyi szerveknek.

A TK feladatköre kezdetben három részből állt: 1. közönségkutatás a Rádió és a Televízió számára; 2. közvéleménykutatás az MSZMP KB számára; 3. könyvek, sorozatok, folyóirat kiadása a kutatói tevékenység megalapozására és publikálható eredményeinek közreadására, szociológiai alpművek megjelentetésére. Ez a feladatkör a későbbiek során jelentősen kibővült.

1971–77 között egy fiatal pszichológus csapat Hunyadi György¹¹ vezetésével szociálpszichológiai kutatásokat, hatásvizsgálatokat, kommunikációs kísérleteket végzett, amelyek nem szerepeltek a TK eredeti koncepciójában. Ez a részleg Hunyadi György távozása után 1977-ben megszűnt.

Ennél lényegesebb volt az 1972-ben elfogadott OTTKT¹² III/6-os főiránya: a társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon. Ezzel a TK szintet lépett. A közönségkutatás egyre nagyobb léptékben folyt, megindultak az állandó panelvizsgálatok. A Rádió és a Televízió hosszabb távú műsorpolitikai stratégiájának kialakítására a TK bázisán tervezőcsoport alakult 1974-ben. Bekerült a TK eszköztárába a tartalomelemzés és elkezdődött a sajtókutatás.

Az ÁRTB-korszak: 1975–1984

Szétválasztották a Magyar Rádiót (MR) és a Magyar Televíziót (MTV), a kettő fölé helyezték az Állami Rádió és Televízió Bizottságot (ÁRTB) az MR korábbi elnökének, Tömpe Istvánnak a vezetésével, és ideiglenesen ezt bízták meg az intézet felügyeletével, aztán ez így maradt egy évtizedig, amíg az ÁRTB létezett.

Grósz Károly ekkor lett az APO vezetője, tehát politikailag a TK felügyelője, megrendelője. 1974 szeptemberében Szecső informális, „személyes beszélgetést előkészítő” feljegyzésben osztotta meg Grósz Károllyal a TK jövőjével kapcsolatos elképzeléseit. Eszerint az elkövetkező időszakban „a nagyvilágban hevesebbé válik az ideológiai harc”, és ebből kifolyólag a TK feladatai ebben az időszakban a következő „négy csomópont köré tömörülnek”: a társadalom tudatjelenségeinek, kiemelten a politikai közvéleménynek a minél alaposabb megismerése; a „tömegbefolyásolás rendszerének” a vizsgálata; az „ellenséges propaganda” eszközeinek, módszereinek feltárása, különös tekintettel a tömegkommunikációs eszközök fejlődésére; végül pedig „a tömegkommunikáció, a propaganda, a tömegbefolyásolás, a közvélemény marxi-lenini elméletének fejlesztése, mind szorosabb munkakapcsolatban a többi szocialista ország hasonló jellegű kutatóintézményével.” Az „ellenséges propaganda” vizsgálatára külön részleget is fel kellene állítani a TK-n belül az igazgató szerint, hiszen ezt a feladatot Magyarország kapta a szocialista országok tömbjében. A tartalomelemzést is módfelett indokolt lenne felfuttatni, mert annak az eszköztárával kiválóan lehet kutatni, hogy bizonyos „központilag elhatározott elvek” „jól érvényesülnek-e” a tömegkommunikációban. A magyar nyelvű ellenséges propagandaanyagokat, rádióadásokat is folyamatosan tartalomelemzés alá lehetne vetni. A TK módszertani központtá válhatna, mely mindenekelőtt a párt-szerveknél folyó kutatásokat támogathatná, és esetleg oktatási részleg is alakulhatna az inté-

¹¹ Hunyady György szociálpszichológus, egyetemi tanár, az ELTE Pszichológiai Intézetének igazgatója, az MTA tagja.

¹² OTTKT = Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv.

zetben, mely a párt propagandistáit, továbbá újságírókat, vidéki kutatókat látná el munícióval. A politikai szükséglet erősödésének megfelelően indokolt a TK nagyarányú fejlesztése.

A 68-as reformszelemben létrejött intézmény átpozicionálását vázolta fel Szecső a reformellenes kurzusra. Ezzel akarta eladni a TK nagyarányú felfejlesztésének, kapacitásbővítésének a tervét: gyorsabb kutatások, nagyobb minták, követő, longitudinális vizsgálatok stb.

Ebből az lett, hogy a TK teljesítménye tényleg nagymértékben növekedett, de a költségvetése nem. Szecső egyik feljegyzésében azt panaszolja, hogy a TK költségvetése még az ár-és béremelkedést sem követi, miközben 1979 és 1982 között 3706-ról 11547-re nőtt a felvett interjúk száma, átlagos időtartamuk pedig 60 percről 80-ra.¹³ (Egy későbbi kimutatás szerint 1983-ban már 14715, átlagosan 100 perces interjút készítettek.)

A hetvenes évek második felében lezárult a pénzbőség, a „pénz nem számít” időszaka. A korszak TK-s dokumentumainak visszatérő eleme, hogy az intézetben az elmélyült elméleti munkára, a kutatások teoretikus összegzésére nincs idő és energia. A TK-t 1977-78-tól kezdve a legnagyobb empirikus társadalomtudományi kutatóhelyként jelölik meg a rá vonatkozó hivatalos dokumentumok, a tényeknek megfelelően. De jelentős elméleti műhellyé a TK nem vált, holott lett volna erre belső igény.

A másik állandó fölvetés a kutatások nem megfelelő nyilvánossága és hasznosítása. Ez ekkor még explicit formában elsősorban a párton belüli és a párt politikáját szolgáló, „a politika” hitelét és hatóerejét erősítő nyilvánosságot és hasznosítást jelenti, nem pedig az egyoldalú hatalmi fölhasználás megtörését, mint egy évtizeddel később, de azért ez már akkor is benne volt kimondatlanul: a nyilvánossághiány már ekkor is feszítette a TK stábját.

1978-ban született egy nagyon érdekes belső intézeti anyag a TK kutatásainak módszertani problémáiról. Ebben Békés Ferenc¹⁴ és Váradi László¹⁵ azt írja, hogy a TK tevékenységéből hiányzik „csaknem mindenféle” módszertani munka. A magyar szociológiát általában is a „viszonylagos módszertani kulturálatlanság” jellemzi, de ebben a tekintetben a TK-nak különleges felelőssége van, mert „itt alakult ki a kérdőíves felvételi módszerek futószalagon történő alkalmazása.” Azonban „saját kutatásainkból alig-alig szűrtünk le valamit is módszertani tanulsgként. [...] Munkánk mennyiségileg döntő része olyan külföldön kimunkált módszerek alkalmazásán nyugszik, amelyek itthoni körülmények között hol némileg, hol számottevően, hol pedig sarkalatos módon másképp működnek. Mindezedig e jelenség szisztematikus vizsgálatára csak félbemaradt kísérleteket tettünk.” Ebben még nem egészen explicit módon, de benne van a TK tevékenységének egyik alapproblémája, hogy ti. az itteni megkérdezetteknek más tapasztalatuk van véleményük szabadságfokáról, megnyilvánulásaik esetleges következményeiről, lojalitási kötelezettségeikről, a tudomány (és a kérdezők) függetlenségéről, mint azon országok polgárainak, ahol az itthon is használt módszereket kidolgozták. A módszertani kutatás, a módszertani tudatosság egy bizonyos határon túl elválaszthatatlan a rendszer szabadságfokának minősítésétől, és ezt a határt, legalábbis explicit formában, nem lehetett átlépni a rendszer alkonyulatáig. Békés és Váradi módszertani felvetései megelőzték a korukat, azok majd csak 1987-ben kerülnek igazán előtérbe.

¹³ Adatfelvételenként átlagosan 800-1500 megkérdezett személlyel számolva ez évente 10-15 országos reprezentatív vizsgálatot jelentett (később, a 80-as években már akár 15-20 ilyen vizsgálatot).

¹⁴ Békés Ferenc (1938–2016) szociológus, a hetvenes években a TK munkatársa, majd az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat ifjúságkutató részlegének vezetője, aztán a nyolcvanas években az ELTE Szociológiai Intézetének igazgatóhelyettese, majd a KSH Népeségstudományi Intézetének munkatársa.

¹⁵ Váradi László szociológus, közgazdász a hetvenes években a TK tömegkommunikációs osztályának vezetője, majd a nyolcvanas évektől a Budapesti Corvinus Egyetem munkatársa, varadi.laszlo@gmail.com.

Erre az időszakra jellemző még a tömegkommunikációs eszközök kutatásának kiterjesztése egyes televízió- és rádióműsorok behatóbb vizsgálatára, a kommunikátorokra, a helyi médiára és azokra az új eszközökre, amelyek a nemzetközi szinten megjelentek.

A TK klienseinek köre is kibővült az időszak végéfelé: már közvetlenül a HVG-től is érkezett megrendelés, és belépett a megrendelők körébe a Tájékoztatási Hivatal is, mely a következő etapban ellátja majd a TK állami felügyeletét.

Az önálló TK: 1985–1988

A TK vezetői egyáltalán nem ambicionálták, hogy az intézet önállóvá váljon, ezt minden dokumentum szerint megpróbálták elodázní, féltek leszakadni az MR költségvetéséről.

Drahos Emma igazgatóhelyettes és Peschka Vilmosné, az intézet gazdasági vezetője olyan feljegyzést készített Szecskő Tamás részére, mely azt támasztotta alá, hogy „a teljes gazdasági önállóságra való átállás túl nagy megterhelést jelentene az intézet vezetősége számára.”

Adódtak feszültségek a Tájékoztatási Hivatallal is: Bányász Rezső, a Hivatal elnöke úgy értelmezte a maga felügyeleti jogkörét, hogy az mindenre kiterjed, és folyvást nehezményezte, hogy Szecskő Tamás a tartalmi kérdéseket csak az APO embereivel beszéli meg. Ebből a feszültségből a TK számára számos kellemetlenség adódott.

Ez már a Kádár-rendszer alkonya, mondhatni pánik-korszak: ekkor már évek óta a közhangulatnak a rendszerrel való elégedetlensége rohamos növekedését mutatják a közvélemény-kutatások, és minél jobban féltek az elvtársak, annál több információt sürgettek. Az Agitációs és Propaganda Bizottság határozata szerint a továbbiakban sokkal több gyors, a politikai munkában, az esedékes döntések hatásainak, fogadtatásának felmérésében közvetlenül hasznosítható felmérést igényelnek a TK-tól. Ezek száma ettől kezdve valóban rohamosan nőtt – 1985 és 1987 között megnégyszereződött –, és így átalakította a TK egész működésmódját.

Az önálló intézet rögvest megalakulása után demonstrálta, hogy megváltozik a nyilvánossághoz való viszonya. 1985 februárjában 300 példányban tájékoztató füzetet adott ki, melyben „tudományos informatikai szolgáltató intézményként” mutatja be magát (MNL 005_14). 1985 végére a TK középtávú tervet dolgozott ki az 1986–1990-es időszakra. Figyelemre méltó, hogy a kommunikációkutató osztály (Rudas János¹⁶ által jegyzett) részanyagában már ekkor kiemelten szerepel annak a folyamatnak a kutatása – politikai, társadalmi következményeivel együtt – „amelynek során távlatilag a tömegkommunikáció, a távközlés és a számítástechnika egységes informatikai rendszerré válik”. A kommunikációkutató részleg tervezete erőteljes demokratizálódási folyamattal számol, melyben a politikai rendszer módosul, a horizontális társadalmi kapcsolatok, a lokális média szerepe megnő, érvényesül az a felismerés, hogy az „organikus közösség-szerveződés” a hatékony kommunikáció függvénye és egyben előfeltétele, a tájékoztatáspolitiká pedig megpróbálja csökkenteni a „lépéshátrányát.” (MNL 006_2)

Az intézet középtávú terve is abból indul ki, hogy a következő évek jelentős részben a gazdasági és szociális problémákkal való birkózással telnek majd, a politikai intézményrendszer jelentősen megváltozik, és mindezek során éles társadalmi feszültségek, konfliktusok alakulnak ki újra meg újra. A nagyvilágban új erőviszonyok alakulnak ki, a politikai vezetés

¹⁶ Rudas János pszichológus, a nyolcvanas években a TK kommunikációkutató osztályának vezetője, rudasjanos@gmail.com.

eddig nem ismert helyzetekben találja majd magát, gyorsan kell reagálnia, eddig ismeretlen lehetőségekre és kényszerekre kell válaszokat találnia, s ebben nem követhetik az ismert mintákat.

A középtávú terv ugyan a politikai illemszabályoknak megfelelően az aktuális pártkongresszus határozatából indul ki, de a szakmai rész szövegezésében már határozottan külső szemmel, a kívülálló nézőpontjából jelöli meg kutatásai tárgyát, és nem úgy, mint annak a gazdának a médiáját, jószágát, amelynek szolgálatában áll. Az intézet ebben a dokumentumban már kifejezetten szolgáltatóként lép fel. Felmerült egy iroda felállításának terve is, mely tanácsadással, oktatással és egyéb szolgáltatásokkal állna az esetleges kliensek rendelkezésére. Az a lehetőség is felvetődött, hogy a TK eredményérdekeltségű intézménnyé alakul át.

1987 júniusában hivatalba lépett a Grósz-kormány, őszre az MSZMP Központi Bizottság napirendjére tűzték a párt ideológiájának felülvizsgálatát. A KB elé terjesztendő ideológiai tézisek véleményezésére a TK-t is felkérték. Az intézetben a tézisekről rendkívül negatív bírálatok születtek, s ezek szintézisét Szecskő Tamás a korábbi főnökének, Tömpe Istvánnak is megküldte, és kísérőlevelében arra kérte Tömpét, hogy járjon közben Grósznál a TK érdekében: „Ami az Ön Grósz elvtárral való találkozását illeti, csupán a következőkre kérem: [...] Mint minden ilyen mozgás, ez is lehetőséget teremt arra, hogy a TK tevékenységi körével, szervezeti hovatartozásával stb. kapcsolatos partikuláris érdekek erőre kapjanak (például rádiós, televíziós kutatások megszüntetése, a TK kettéhasítása stb.). Tekintve, hogy Grósz elvtárs ismeri a TK egész történetét és tevékenységét, csupán azt kérem tőle, hogy a) legyen ott a szeme az ügyön, amikor ez döntésre kerül, b.) ha szükségesnek érzi, számoltasson be akár szóban, akár írásban ezekről a kérdésekről. [...] tegnapi beszélgetésünk alkalmával úgy láttam, hogy megérti, miért nem kereshetem meg én közvetlenül Grósz elvtársat a fenti kérdésekben.” (MNL 022_44_1) Ennek okát egyelőre nem tudjuk, de azt igen, hogy az intézet és munkatársai jövőjével kapcsolatban ekkor már nem csak a TK vezetőiben élt a bizonytalanság. Az osztályvezetők és a pártszervezet ekkoriban készült beszámolóí is ezt a bizonytalanságot tükrözik.

1987 második felében intenzív koncepcióalkotási folyamat zajlott a TK-ban, melynek során számos fontos és érdekes írás született. Rudas János augusztusban fölvezolta „ötletforgácsok” formájában az elképzeléseit. Számolt azzal (is), hogy eredményérdekelte, jelentős részben piacról élő intézetté kell a TK-nak átalakulnia. „El kell adnunk szolgáltatásainkat használható módon, a megrendelők igényeit fölkelte és kielégítve, jó pénzért.” Ehhez „nagyobb szakmai-személyi rugalmasság kell belül. Az alkalmazott kutatásnak nevezett prezlidarálást háttérbe kell, hogy szorítsák egyrészt a csúcshozókhoz készülő háttér- és egyéb tanulmányok, a személyes (interaktív) konzultációk, agytrösztyszerű, tojásfejszerű működések, másrészt a gyakorlati orientációjú (a gyakorlat által megrendelt és eredményében visszaigazolt) K+F munkák. Ez pedig nem lehetséges sok-sok teljesítőképes szürke állomány és a jelenleginél jóval rugalmasabb szaktudás és szakmai tájékozódás nélkül. [...] Mind ehhez olyan ösztönzési rendszert kellene találni és kidolgozni, amely a piacképes és a piac által igazolt tevékenységet honorálja, ugyanakkor bizonyos belső fejlesztési pufferről is gondoskodik.” (MNL 028_1_6)

A TK kutatóinak jelentős része végül is nem sokkal később már valóban ilyen szeltemben dolgozott és a piacról élt, ha nem is a TK, hanem annak munkatársai által alapított vagy fémjelzett közvéleménykutató cégek munkatársaként vagy vezetőjeként. Lényegében az egész rendszerváltás utáni közvélemény-, média- és piackutatási mezőny nem kis részt a TK-ból nőtt ki: onnan jöttek az intézetek alapítói, vezetői, onnan hozták a szellemi apportot (lásd Szonda-Ipsos, Medián, Závecz Research, ÁGB Nielsen, TNS Hoffmann stb.).

Szeptemberben készült el Szecskő Tamás Közvéleménykutatás – politikai hasznosítás című írása, melyet bizvást a pártállami közvéleménykutatással való leszámolásnak tekint-

hetünk: „Vessünk számot vele: a közvéleménykutatások a polgári társadalmakban bontakoztak ki, a többpártrendszerű parlamenti demokrácia, a piaci gazdaságok talaján, a társadalmi nyilvánosságnak e tényezők által kondicionált modelljeiben. [...] Nyilvánosság nélkül nincs közvélemény, tehát kutatni sem lehet. Olyan társadalmi problémákkal kapcsolatban, amelyek meglétére és a megoldásukra vonatkozó alternatívákra nem cirkulálnak szabadon vélemények a társadalomban, lehet ugyan ’közvéleménykutatást’ végezni, de az eredmények a kutatás artefactumai lesznek, vagy – jobb esetben – információ nélküli emóciók, rejtőzködő egyéni vélemények, informált csoportvélemények heterogén együttese. Ezeket közvéleménykutatási eredményként felhasználni majdnem annyi veszéllyel jár, mint a közvélemény negligálása.” Bízást mondhatjuk, hogy Szecskő ekkor voltaképpen halálos ítéletet mondott az intézete felett, hiszen lehetetlennek, értelmetlennek és veszélyesnek nyilvánította azt, amire az intézetét létrehozták, amiért fenntartották, s aminek fontosságát minden korábbi írásában kiemelte. „A közvéleménykutatási eredmények nyilvánossága a társadalmi nyilvánosság próbája.” Persze a megrendelő mindenhol meghatározhatja, hogy az általa finanszírozott kutatásból mit hoz nyilvánosságra, de minden érdekünk és értékünk azt diktálja, hogy „az intézményesülő közvéleménykutatások eredményeit olyan közismertté kell tennünk, mint – mondjuk a meteorológiai jelentéseket.” (MNL 028_1_7). Minden belső anyag is ebben a szelvényben íródott ekkor.

A ’87-es koncepciófolyamat utolsó állomása a Siófokon december 14-15-én rendezett összintézeti munkaértekezlet volt. Ennek előkészítő anyagai között a fent idézettek is ott voltak, és ezeket javarészt ott is megerősítették. Nagy hangsúlyt kapott azonban, hogy a lappangó, rejtett, az intim, személyes kommunikációban megbúvó vélemények feltárásával és egyáltalán a véleményalakulás és -manifesztálódás folyamataival sokkal többet kellene foglalkozni. „[...] Folyamatosan kellene vizsgálnunk, hogy a társadalmi feszültségek növekedése, a bizonytalanság fokozódása hogyan erősíti fel a csoportok közötti ellentéteket, előítéleteket, a társadalomban lappangó elhárítási, bünbakképzési mechanizmusokat.” A kutatást ki kellene terjeszteni a különböző szubkultúrákra és az esetleges tiltakozó akciókra is. Továbbá vizsgálni kellene a deklarált vélemények és a tényleges cselekvések kapcsolatát. Az intézetben „szűk a keresztmetszet” minden vonatkozásban, számolni kell a konkurencia jelentkezésével, az egyre erősebb versennyel. A politikacsinálók egyelőre még „úgy tudják, hogy ezt mi csináljuk a legjobban”, de az intézetnek ezt a hírt meg is kell őrizni, ami nem könnyű, mert „a társadalomtudományi szakma kritikus, lebecsüli a véleménykutatást”, az értelmiség nem ismeri a TK eredményeit, a szélesebb néptömegek még kevésbé. „A szakmai közvéleményben és az értelmiség szélesebb körében meg kell változtatni a kialakult kedvezőtlen megítélést.” Ennek érdekében tudatos PR-tevékenységre van szükség, meg kell formálni a TK imázsát, piáros szakembert kell alkalmazni. (MNL 006_113)

TK→MKI: 1988–1992

1988-ban a Tömegkommunikációs Kutatóközpont átalakult Magyar Közvéleménykutató Intézetté (MKI). Ez már egy másik világ: a rendszerváltás közegében, az állampárt megrendülése, majd bukása után mostoha pártállami céggént versenyképtelenségben. Ez már nem tartozik a TK és a rendszer témaköréhez, mert ez már nem ugyanaz az intézet és nem ugyanaz a rendszer.

KEREKASZTAL A TK EGYKORI MUNKATÁRSAI RÉSZVÉTELÉVEL

Szerkesztette Korpits Márta, Rákóczy Zsuzsanna és Terestyéni Tamás

korpics@gmail.com, rakoczy.zsuzsanna.agnes@gmail.com, teres.tamjud t-online

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.11

Absztrakt

A **Demeter Márton** moderálásával zajlott kerekasztal a következő kérdéseket tárgyalta:

I. Melyek voltak a TK főbb tudományos eredményei és módszertani újdonságai?

II. Hogyan működött a TK a Kádár-rendszer ismert ideológiai és politikai viszonyai között? Képes volt-e a TK reális, igaz képet alkotni a magyar társadalomról és közvéleményről? Voltak-e az intézetben konfliktusok a tudományos értékek és az ideológiai-politikai elvárások ütközése miatt?

III. Milyen volt a TK hazai és nemzetközi elismertsége? Kutatási tevékenysége hozzá tudott-e járulni legalábbis egy bizonyos mértékig a nyilvánosság és a társadalmi kommunikáció erősödéséhez a Kádár-rendszerben?

Kulcsszavak

TK, kutatási profil, módszertani újszerűség, kutatás a Kádár-rendszerben, konfliktusok

ROUND TABLE OF FORMER STAFF MEMBERS OF THE MASS COMMUNICATION RESEARCH CENTRE (TK)

Edited by Márta Korpits, Zsuzsanna Rákóczy, Tamás Terestyéni

Abstract

The round table, moderated by **Márton Demeter**, discussed the following subjects:

I. What were the main scientific achievements of TK, and what was its methodological novelty?

II. How did TK work under the well known circumstances of ideological and political limitations of the Kádár regime? Could TK produce a realistic, true image of the Hungarian society and the public opinion? Were there conflicts inside the institute because of clash between scientific values and ideological-political expectations?

III. What was the home and international reputation of TK like? Could its research activity contribute to strengthen the public sphere and social communication at least to a certain extent during the Kádár regime?

Keywords

TK, research profile, methodological novelty, research in the Kádár regime, conflicts

KEREKASZTAL A TK EGYKORI MUNKATÁRSAI RÉSZVÉTELÉVEL

Moderátor:

Demeter Márton

Az írott szöveget szerkesztette:

Korpits Márta, Rákóczy Zsuzsanna és Terestyéni Tamás

Előljáróban

A kerekasztal beszélgetés hangrögzített szövegét Rákóczy Zsuzsanna ültette át írott formába. A *Jel-Kép* szerkesztősége ezúton is szeretné kifejezni köszönetét e nagy figyelmet és türelmet igénylő közreműködéséért.

A szerkesztők az eredeti élő beszélgetés stílusának és hangulatának megőrzése érdekében csak a legzavaróbb nyelvhelyességi tévesztéseket javították, így helyenként kissé pongyolának hat a megfogalmazás, de a teljes (irodalmi?) átszerkesztés erősen torzította volna a szöveg dokumentum értékét.

A kerekasztal második felében, amikor a moderátor Demeter Márton által a kerekasztal beszélgetés elején megszólítottakon – Hann Endrén, Kovács Ildikón, Tardos Róberten és Terestyéni Tamáson – kívül a közönség soraiból is egyre többen hozzászóltak, a hangfelvétel rögzítőjének, ill. legépelőjének, majd a legévelt szöveg szerkesztőinek nem sikerült minden hozzászólót biztonsággal azonosítani, ezért ők a **Valaki a közönségből** névtelen megjelöléssel szerepelnek. A kerekasztal írott és már megszerkesztett szövegének a jó néhány azonosítatlan megszólalót tartalmazó második részét körbe járattuk egy hirtelenében összeállított TK-ás e-mail címlistán és a FaceBook TK csoportjában, és így sikerült is néhány hozzászólást névhez kötni, de a rövid, néhány szavas megszólalások névtelenek maradtak. Ha egyik vagy másik olvasónk – teljes biztonsággal – a sajátként ismerne fel egy vagy több névtelen hozzászólást, kérjük, írja meg nekünk, és az érintett helye(ke)n betesszük a nevét a szövegbe.

Néhány helyen szögletes zárójelben [] beszúrtunk az azonosítást és a megértést segítő információkat. *(A szerkesztők)*

Kerekasztal beszélgetés a TK 50 konferencián

2019.11.16., 10:45–12:20

Demeter Márton: Köszöntöm a közönséget, és különösképpen a kerekasztal résztvevőit, akik az én információim szerint Terestyéni Tamás, Tardos Róbert, Hann Endre és Kovács Ildikó lesznek. Szerintem ők akár jöjjenek is ki (nevetés [mivel néhányuk már kinn ül]). Bevezetésként nagyon röviden indokolnám a részvételemet ebben a folyamatban: én alapvetően tudományometriával foglalkozom, tudástőke felhalmozódást mérünk világrendszer-elméleti keretben a társadalomtudományokban, ezen belül került a kommunikáció- és a médiakutatás is a figyelmünk középpontjába. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (továbbiakban TK) a '80-as években nem csak Magyarországon, de a térségben is egyedülálló módon nagyon erős helyeken tudott megjelenni a publikációkkal. Elkezdtem azon gondolkodni, illetve többen kezdtünk el azon gondolkodni, hogy mi lehet az oka ennek a kiváló szereplésnek. A sok gondolkodás végül is egy kutatási projektben öltött testet, amit majd délután röviden ismertetni fogok, most csak annyit szeretnék röviden elmondani, hogy én a TK-nak elsősorban a tudományos teljesítményével kerültem kapcsolatba, noha természetesen ismertem a kiadói tevékenységét is: Horányi Professzor Úrtól a teljes sorozatot megkaptam, ami a Tömegkommunikációs Kutatóközpont gondozásában jelent meg, de magával az intézettel a tudományos tevékenysége kapcsán kerültem kapcsolatba.

Még annyit szeretnék előljáróban elmondani, hogy Tamás Pál elküldött nekünk néhány kérdést, amiket fel fogok használni a moderálás során, tehát bár testben nincs itt, de szellemében mindenképpen részt vesz a kerekasztalon moderátorként [Tamás Pál: SZEMPONTOK ÉS KÉRDÉSEK A TK 50 KONFERENCIA ELÉ. Lásd TK 50 KONFERENCIA ebben a számban.] Négy nagyon érdekes kérdést fogalmazott meg, ezekből két alapvető kérdéscsoportot fogok érinteni a kerekasztal beszélgetés során. Az egyik, amiről az előző előadásban Révész Sándor már nagyon sokat elmondott, az a Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak a Kádár-rendszerben való működésével kapcsolatos ideológiai és politikai falak és korlátok, illetve személyi konfliktusok kérdésköre. A másik pedig a TK tudományos tevékenysége (ideértve a módszertani dolgokat és a publikációs nemzetközi kapcsolatokat is). De mielőtt elkezdjük a beszélgetést, szeretnék kérni mindenkitől egy rövid bemutatkozást: hogyan került a TK-ba, mennyi ideig volt kapcsolatban a működésével stb., hogy ekképpen el tudjuk helyezni a vendégeket is ebben a keretben. Terestyéni Tanár Úr!

Terestyéni Tamás: Igen, rögtön én kezdjem? 1969.07.01-től dolgoztam a TK-ban. Azon a napon alakult meg az intézmény, és az utolsó napjáig sokakkal együtt itt dolgoztam. Egyébként az intézményre az alakulása előtt nem sokkal kedves tanárom, Szépe György hívta fel a figyelmemet, aki az MTA Nyelvtudományi Intézetében dolgozott és az ELTE BTK matematikai és alkalmazott nyelvészet szakán tanított. Frissen végzett nyelvészként egy kicsit a Nyelvtudományi Intézet felé is kacsingattam, ott többször is dolgoztam egyetemi hallgatóként szerződéses megbízásokkal, de aztán a TK-val olyan újszerű kutatási lehetőség kezdett kibontakozni, ami sokat ígért, és bár akkor [a jövőző kollégákkal] még nem ismertük egymást, ígéretes munkahelynek tűnt, és be is vált.

Tardos Róbert: Ahogy Tamás már elkezdte, én is ugyanebben az évben kerültem a Tömegkommunikációs Kutatóközponthoz, elsőként a Módszertani Osztályra, amelyet Békés Ferenc vezetett – hadd jegyezzem meg, olyan módszertani kutatások is folytak akkoriban, amilyenek ma már talán nincsenek –, majd a Váradi László által vezetett Tömegkommunikációs Osztályra. A jelentősebb vizsgálatok között én Jakab Zoltánnal az

ifjúságkutatásban vettem részt, majd hosszabban foglalkoztunk a gazdasági közgondolkodással Tamással, Nagy Lajos Gézával és Angelusz Robival. Utóbbinál kell megállnom, mert ő az, akivel leghosszabban és legtartósabban dolgoztam együtt a TK fennállása alatt és után. Robi neve még nem hangzott el eddig, de az alakjának ott kell lennie ennek a megemlékezésnek a közepében. Majd pedig Tamásékkal a TK utódjaként számontartható MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportban tevékenykedtem.

Hann Endre: 1969. szeptember 1-től 1989. augusztus 31-ig dolgoztam, tehát napra pontosan 20 évet ebben az intézetben, amelyik életem legfontosabb korszaka volt, legalábbis olyan fiatal voltam, hogy csak a szépre emlékezem, ami persze nem igaz. De kár, nagyon sajnálom, hogy Révész Sándor¹ az előadása után elment, mert azért lenne miről vitatkozni, meg pontosítani, korrigálni. Tehát én úgy kerültem oda, hogy egy talányos apróhirdetést láttam az újságban, épp kisebb-nagyobb válságban voltam, hogy mit kezdjek magammal, és annyira vonzó volt ez a hirdetés, de nagyon talányos: nem mondta meg pontosan, hogy mi is ez a dolog. De mégis valami ösztönös dolog lehetett, hogy én ebbe az irányba megyek, mert ettől látszólag teljesen függetlenül már évekkel korábban úgynevezett társadalmi munkásként – ma önkéntesnek mondanánk – elmentem a Magyar Rádió és Televízió Közvéleménykutató Osztályára, ahol közvéleménykutató munkát, kérdőív kitöltéseket kellett csinálnom teljesen amatőrként a Szabó család című folytatásos rádióműsorról, meg ilyenekről. Az is fontos, hogy megemlékezzünk arról – azt hiszem, Révész Sanyi nem említette –, hogy azért volt a TK-nak egy komoly előzménye. A maga idejében igenis komoly előzménye volt a Magyar Rádió Közvéleménykutató Osztálya, amit S. Molnár Edit², vezetett. És tulajdonképpen ebből, vagy részben ebből nőtt ki ez az intézet Szecső Tamásnak köszönhetően. Aztán ott töltöttem ezt a 20 évet, közben elvégeztem az egyetemet, először kérdezőbiztos lettem, volt egy érdekes program, kérdezőbiztosok közül egyesek gyakornokok lehettek, én is. És aztán kutató lehettem, tudományos titkár lehettem, és aztán az egyik legnagyobb ellenzékévé válhattam Szecsőnek. Erre nem mondom, hogy büszke vagyok, de tény, hogy szakszervezeti harcosként részt vettem ezekben a küzdelmekben. Sajnálom, hogy Nagy Lajos Géza nem ül itt kint, mert hozzá is szép emlékeim fűződnek. Ő volt egy időben az osztályvezetőm [a TK Közvéleménykutató Osztályán], a legjobb időkben, egyben az intézet párttitkára volt, és számomra ő az egyik szép példája annak, hogy igenis abban a rendkívül rothadt Kádár-rendszerben is lehetett tisztességesen működni, miközben az ember része volt a rendszernek. Én sokkal kevésbé voltam része. Még azt is elmondom, hogy ezen kívül egy időben könyvterjesztői feladatokat is elláttam, ennek a súlypontja azért inkább a szamizdatok terjesztése volt. Amiről tényleg nem személyes hiúságból mesélek, hanem azért, mert ez is baromira fontos része volt a TK-nak, hogy Szecső – sok érdekeset el lehet róla mondani, én is tudnék –, valamilyen furcsa módon megtűrte, nem konfliktusmentesen, de megtűrte, hogy oda bejár Demszky Gábortól kezdve Kenedi Jánoson át mindenféle gyanús elem, és szamizdatok terjednek. Néha, mondjuk, leszúrt amiatt, mert aki a lezárt sokszorosító gépet kezelte, elpletykálta, hogy a Hann Bandi már megint miket másoltatott, de ebből sem lett igazán nagy balhé. Egy nagy balhé volt, de azt érdemes majd külön megbeszélni, nem akarok ennyire átmenni vete-rán mesélőbe.

¹ Révész Sándor, aki a TK 50 konferencia nyitó előadását tartotta, lásd a *Jel-Kép*nek ebben a számában.

² S. Molnár Edit pszichológus, szociológus, a TK vezető kutatója, majd a KSH Népeségtudományi Intézetének munkatársa.

Kováts Ildikó: Mondhatnám, hogy véletlenül és kalandvágyból kerültem a TK-ba. Annak idején a doktorit még külön az egyetemi végzettség után kellett megcsinálni. Én az elmaradott országok infrastruktúrájából írtam a disszertációm, a Nemzetközi Tanszéken. Rögtön kaptam felkérést a Városfejlesztési Minisztériumba, illetve a Világgazdasági Intézetbe, hogy menjek hozzájuk dolgozni, de problémát okozott nekik, hogy nő voltam, fiatal, aki esetleg szülni is fog. Létre akartak hozni egy fejlődő országokat vizsgáló csoportot, és oda mentem volna, de ez végül nem jött létre. Körülnéztem, hogy hova mehetnék máshova dolgozni, mert el akartam menni az egyetem könyvtárából, ahol azért maradtam 3 évet még az egyetem után, mert ott hozzá lehetett férni a legfrissebb közgazdasági irodalomhoz, nyugati irodalomhoz, ami egyébként nem volt hozzáférhető a diákok számára. Szecső Tamásnak nagyon jó kapcsolatai voltak a Nemzetközi Tanszékkel, ahol szóltak nekem, hogy ő keres az intézetébe közgazdászt, merthogy létre akarnak hozni egy új csoportot. Elmentem az interjúra, különösen, mert amikor az egyetemre mentem, még azt gondoltam, hogy újságíró leszek. Az egyetem alatt erről lettem, mert láttam, hogy mennyire behatárolt az újságírók mozgásterülete. Gondoltam, hátha kutatni érdekesebb lehet. Megkérdeztem az interjúnál Hunyadi György igazgatóhelyettest, hogy mi lesz ennek az új tervező csoportnak a funkciója? Ő elmosolyodott, azt mondta: nem tudom. Erre én elnevettem magamat, hogy jó, akkor nézzük meg. Hát így indult a Tömegkommunikációs Kutatóközponttal a kapcsolatom vagy karierem vagy munkám '73-ban. Az akkor felállított tervező csoportba kerültem. Először elküldtek a Televízió műsorszerkesztőségébe két hónapra, hogy tanulmányozzam a tevékenységüket, az új csoport egy másik munkatársát pedig a Rádióba. Egy igazán interdiszciplináris csoport volt, ami nekem nagyon tetszett. Volt benne jogász, mérnöki, műszaki végzettségű kolléga, két közgazdász és egy bölcsész. Engem mindig vonzott az interdiszciplinaritás. A különböző tudományoknak, úgy éreztem, nagyon lehatárolt a területük, és a specializálódás miatt kénytelenek figyelmen kívül hagyni egy csomó dolgot. A TK ebből a szempontból nagyon jó volt, sok mindennel és sokféleképpen lehetett foglalkozni. Amikor megkaptam a felkérést arra, hogy vegyek részt ebben a kerekasztal beszélgetésben, elgondolkoztam azon, miért esett rám is a választás. Úgy gondoltam, hogy egyrészt azért, mert a tervező csoportban dolgoztam, aminek egészen más volt a profilja, mint a Tömegkommunikációs vagy a Közvéleménykutató osztálynak. A másik ok az lehetett, hogy én voltam a keleti kapcsolatok képviselője az intézetben az orosz tudásom révén. Én ellensúlyoztam az Intézet nyugati orientációját a régi időkben. A harmadik ok pedig talán az volt, hogy Szecső Tamás temetésén a munkatársak nevében én búcsúztam el tőle. Mielőtt ide jöttem, elolvastam, amit akkor írtam, és úgy gondolom, hogy ma is alapvetően ugyanaz a véleményem, ami ezelőtt 20 évvel volt. 1997-ben halt meg Tamás, és 98-ban jelent meg az írásom. Nekem nem volt már belőle példányom, az akkori *Jel-Kép*-ben olvastam el. Azt a kettősséget, amit a Révész Sándor feltárt, lehetett érezni, ha nem is olyan egyértelműen és nem olyan sarkalatosan. Valahogy úgy, ahogy előttem Hann Bandi elmondta. Ezzel kapcsolatosan nekem a TK-ról egy nagyon jellemző emlékem van. Valóban úgy hallottuk annak idején, hogy Nagy Lajos Gézát a Pártból [az MSZMP-ből] küldték az intézetbe, hogy a Pártot, a pártkontrollt képviselje nálunk. Arra emlékszem, hogy Nagy Lajos Géza szobája legbelül volt a [Közvéleménykutató] osztályon, előtte volt két szoba, és a másodikban, pont szemben Géza ajtajával volt Hahn Bandinak a szamizdat könyvszekrénye. (nevetés) Mindenki, akit érdekelt valami és meg akarta venni, az odament. Nagy Lajos Géza nyugodtan dolgozott a nyitott ajtónál.

Hann Endre: Soha nem tudtam róla.

Valaki a közönségből:³ Nem igaz. (nevetés)

Kováts Ildikó: Persze, olvasni sem tudtál, analfabéta voltál. Persze, ez így volt. Úgyhogy ez a kettősség, a szamizdatok sokszorosításával az intézet házi nyomdájában, amit említett Hann Bandi, szóval ezek mind egyszerre voltak jelen, és azt hiszem, hogy ez jellemzője volt a kornak, mint ahogy [Szecskő] Tamásnak ez a kettőssége is: mint megfigyelt és megfigyelő. Ez kellett ahhoz, úgy látszik, hogy egy ilyen intézet felnőjön és működni tudjon, és nemzetközi presztízssre tegyen szert. Kicsit hosszú voltam, bocsánat.

Demeter Márton: Nagyon sok mindent felírtam, nem is tudom, hogy mivel kezdünk, de ami nekem leginkább szemet szúrt, az az, hogy Szecskő Tamásnak a szerepét mindig mindenki kiemeli, tehát a TK-ban megjelent visszaemlékezésekben, írásokban is nagyon központi szerepe van. Ez a kornak a jellemzője, hogy az intézetvezető ennyire meghatározó az intézeti kultúrára nézve, vagy ez kifejezetten ennek az intézetnek a specialitása volt?

Hann Endre: Én máshoz most nem viszonyítanám. Voltak még azért ilyen intézetek. De az biztos, hogy Szecskő nélkül ez elképzelhetetlen lett volna. Szerintem ezt nagyrészt ő találta ki. Szerencséje volt, akkor már volt ez a „felvilágosuló korszak”, aminek egy olyan „felvilágosult” figurája – halljátok az idézőjeleket –, mint Grósz Károly volt a Rádió párttitkára, és ők valahogy egymásra találtak. Én ennek a részleteit pontosan nem tudom, de azt tudom, legalábbis nagy valószínűséggel úgy tudom, hogy a Grósznak nagy szerepe volt abban, hogy Szecskő ezt az intézetet létrehozhatta. És végigcsinálta, és a hanyatlását is – tulajdonképpen szinte szimbolikusan – személyesen is megélte, mert [a rendszerváltás kori első szabad választás idején] pont nem volt itthon, és külföldön valami baleset érte, vagy betegség. Szóval annyira az ő életének a kerettörténete ez, az összes fantasztikus alkalmazkodó készségével, nyilvánvaló politikai érzékével együtt. Én nagyon sokáig azért ott kisfiú voltam, és ezekből, bár baromira érdekelt a politika, de ezekből nem mindenről volt tudomásom egyidejűleg. De azt láttam, hogy amikor változások történnek, ugye ez főleg a Révész Sanyi által is exponált 1970-es évek eleje, amikor egy új, balosabb vonal jött, és az egész Agitprop osztály⁴ is nagyon megváltozott. És Szecskő ehhez is alkalmazkodott, és mindig – szerintem a saját, egyéni karrierjén túl – az mozgatta ennek részeként, hogy ezt az intézetet egyben tartsa és tovább vigye. És én ugyan sokszor voltam vele nagyon éles konfliktusban, de egészében véve mégis csak pozitívan kell értékelnem azt, amit ő létrehozott ezzel a sokszor cinikus politizálásával. De mindegy, hát én azt látom, hogy ez fantasztikusan az ő személyes teljesítménye, amit persze az is fémjelez, hogy nagyon jó csapat jött ott össze. Ez nem feltétlenül az ő aktív válogatásának az érdeme. Nem, valahogy ez az Intézet odavonzotta az érzékeny kutatói vénával vagy nagyon erős társadalmi érzékenységgel megáldott kutatókat. Részben a Közgázról jöttek, a híres iskolából, ahol Hegedűs András⁵ például akkor megalapozta a magyar szociológia újjászületését. Ebben persze mások is szerepet játszottak... Jöttek ide ilyen emberek és tanítottak, de azért az alapítók között [Hegedűs] ott volt. És Szelényi Ivánról is mesélhetnék... Az akkori időkben szakmai és politikai

³ A közönséget jelentős részben a TK hajdani munkatársai alkották.

⁴ Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya.

⁵ Hegedűs András (1922–1999) 1955 és 1956 (okt. 23.) között miniszterelnök. 1958-tól az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa, 1961-től a KSH elnökhelyettese, majd 1963 és 1968 között az általa alapított MTA Szociológiai Kutatócsoport igazgatója, ahonnan elbocsátották az 1968. évi csehszlovákiai szovjet bevonulás elleni tiltakozása miatt. 1966-tól a Közgazdaságtudományi Egyetem tanára.

szempontból fantasztikus elegy. A politikát még azért is mondom, mert nagyon erős szűrés volt, és Vészits Ferenc⁶ ebben nagyon fontos szerepet játszott. Vészits is fantasztikusan érdekes és fontos figurája annak a korszaknak és a TK-nak. De a kérdezőbiztosokat, engem úgy vettek fel kérdezőbiztosnak, hogy komoly káderezés volt, afféle szűrés. És hát lebuktam, voltak már előtte bizonyos kisebb-nagyobb ügyeim, és úgy volt, hogy nem vesznek föl. Ezzel még a pártszervezet is foglalkozott, hogy kit vegyennek fel, és kiket nem. És hogy a Hann Endrét fölvegyék, vagy ne vegyék föl. És aztán nagy megkönnyebbülés volt, amikor Vészits fogadott. Egymás után fogadta azokat, akiket fölvettek, és azt mondta, hogy hát máskor jobban vigyázzunk, Bandi. Fontos a „Bandi”. A keresztnéven szólítás, ezt ismeritek, és a magázás természetesen. (nevetés) Na mindegy, szóval nagyon erős szűrés volt, és csomó olyan embert vettek föl, akinek valami kétes pedigréje volt. Sajnos már nem mind élnek. Emlékszem például, bocsánat, egyet megemlítek, Vajda Ági, aki Babarczy Ági néven került akkor oda, és ő sem azzal a pedigrével rendelkezett, hogy az olyan magától értetődő lett volna.

Kováts Ildikó: Én szerintem – az eredeti kérdésre válaszolva – nem csak a korra volt jellemző. Általában jellemző az, hogy nagy tudományos műhelyek akkor lesznek, ha van egy műhelyvezető, és annak a távoztával vagy halálával elkezd lefelé zúlni az intézmény. Ez nem csak Magyarországon volt így. Jönnek helyettük más vezetők, de akkor már nem úgy lesz presztízse az adott intézetnek. Kell egy olyan név, egy olyan személyiség, aki emblematikus. Nagyon gyakran nemzetközi konferenciákra [Szecske] Tamás olyan kutatási eredményeket, adatokat vitt, amik itthon nem kerültek nyilvánosságra, mintegy szintetizálva másoknak a kutatási eredményeit. Ezt sokan rossz néven is vették, hogy mintegy „az ő tollaikkal ékeskedik” az igazgató, de én úgy gondolom, így legalább bekerültek a nemzetközi tudományos életbe ezek a magyar kutatási eredmények. Tamás pedig hát azért gründolta ezt az intézményt, hogy a maga személyes ambícióit is kielégíthesse. Ő abból, amire nekünk nem volt lehetőségünk, sokszor, mert nem volt idő a taposómalomban, hogy elméleti vagy egyéb konzekvenciákat levonjunk a kutatásokból, Tamás egy kicsit szintetizálta és vitte tovább a nemzetközi konferenciákra, illetve cikkeket írt belőle. Erről én magamban azt gondoltam akkor, hogy „Hát Istenem, legalább valahol azok a gondolatok nyilvánosságra kerülnek, ha nem is az eredeti nevekhez kötődően.” Én nem voltam annyira hiú, ezért nem vettem annyira zokon, ha tovább vitte az én gondolataimat. Végül is eljutottak egy bizonyos, legalább szakmai nyilvánosság-hoz. Amit, ha én mondok el, talán rá sem figyelnek, de Tamás presztízse miatt nagyobb nyilvánosságot, nagyobb súlyt kaptak az én eredeti gondolataim is.

Demeter Márton: Igen, Szecske Tamásnak mik voltak az ambíciói, azt lehet tudni? Tehát vágyott nemzetközi karrierre mondjuk, vagy szeretett volna külföldön tartósan letelepedni, vagy ilyesmi?

Kováts Ildikó: Nem hiszem, hogy szeretett volna külföldön tartósan letelepedni, bár szívesen ment nyugati tanulmányutakra. A nemzetközi ambícióit elérte akkor, amikor a Média- és kommunikációkutatás Nemzetközi Társaságának (International Association of Mass Communication Research, IAMCR) titkára lett, ez volt végülis számára a szakmai csúc. Persze ebben közrejátszott az is, hogy az intézetünk erőforrásainak egy részét is a Szövetség érdekében fel tudta használni. Elnöknek már mindig is csak egy díszpintyet tettek meg, egyet egy fejlődő országból, majd egy nagynevű nyugati kutatót... De ez a pozíció volt végül is a csúc, amit a szakmában elérhetett.

⁶ Vészits Ferenc Tömpe Istvánnak, a Magyar Rádió elnökének volt a személyi titkára. 1969-től a hetvenes évek elejéig a TK ügyvezető igazgatója, mellette Szecske Tamás a tudományos igazgatói posztot töltötte be, majd Vészits távozása után Szecske egyedül látta el az igazgatói feladatokat.

Tardos Róbert: Én ehhez azt tenném hozzá, hogy nagyon értett ahhoz, hogyan pozicionálja magát. Az akkori nyilvánosság – kvázi-nyilvánosság – körülményei között például állandó műsora volt a TV-ben, ha jól emlékszem, TV tükör címmel. Ez a TK-ban folyó közönségkutatások eredményeit mutatta be rendszeresen, a legtöbbször innen ismerhették a személyét és ezeket a kutatásokat. Egyébként nem volt egyedülálló a korabeli viszonyok között, hogy egy ilyen intézet igazgatója egy kiemelkedő személy, aki létrehozta az intézetet és az akkori körülmények között fenntartotta. Nem akarok egyenlőségjelet tenni, de ilyen személy volt Huszár Tibor,⁷ akiről mostanában érthetően sokat hallani ilyen összefüggésben is, vagy ugye a Szociológiai Intézetben Kulcsár Kálmán. Ahogy [Kováts] Ildi is érintette, Szecső Tamás nagyon értett ahhoz, hogy magát nemzetközi szinten pozicionálja. Tehát nagyon komoly pozíciókra tett szert, jól ismerték. Kötetek, komoly kötetek szerkesztésében vett részt. Földéződik bennem egy, hát 10-15 évvel ezelőtti alkalom, egy bécsi konferencia, amelynek kapcsán egy cseh kommunikáció-történész, Hynek Jerabek révén, aki Paul Lazarsfeld munkásságának egyik első számú szakértője, azzal az Elihu Katz-al lehettem egy társaságban, aki rendkívül komoly név volt a maga jogán is, de itt főleg Lazarsfeld és a közös dolgaik volt a téma. És úgy tűnt, Elihu Katz egy kicsit közömbösen fogadta ezt az érdeklődést – tulajdonképpen én magam is jobban érdeklődhettem volna az ő személyes szerepéről, ez kétségtelen –, de amikor szóba került Szecső Tamás neve, és az, hogy annak idején a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban dolgoztam, hirtelen felélénkült. Lelkesen emlékezett vissza, hogy közösen szerkesztettek egy kötetet, ami a '80-as években, a '80-as évek első felében jelent meg; egy komoly presztízsű kötet volt, nagyon komoly szerzőkkel.⁸ De hadd tegyem még hozzá, ahogy a nyitókörben is igyekeztem érzékeltetni, az korántsem áll, hogy az akkori TK-ban folytatott tudományos tevékenységet Szecső Tamással, vagy az általa folytatott kutatásokkal lehetne azonosítani. Ebben a körben, a konferencia résztvevői körében talán mindenki tudhatja, hogy ez mi mindent, ki mindenkit jelent. Akár csak az itt jelenlévők között, de most nem szeretnék különösebben neveket említeni, vagy a már sajnos nem köztünk lévő kutatók is jó páran nagyon komoly dolgokat tettek le [az asztalra] a korabeli viszonyok között.

Hann Endre: Szecső Tamás egy menedzser volt. Muszáj még egy ilyen anekdotikus történetet elmondanom, ami arról szól, hogy ő hogyan tudott alkalmazkodni a nyugati világhoz például. 1970-ben Várnában volt a Szociológiai Világkongresszus, először egy úgynevezett szocialista országban. Várna, bolgár tengerpart... Elég komoly delegáció ment Magyarországról is. Én nem annak a részeként, hanem autóstoppal lementem részben nyaralni (nevetés), részben beleszagolni a nemzetközi szociológiába. A megnyitón délelőtt ott volt két világosan megkülönböztethető közönség. Az egyik a szocialista országokból érkezett szürke öltönyös, nyakkendő elvtársak, a másik pedig a nyugati világból érkező farmeres, kockás inges, pulóveres urak. Aznap délután volt egy dezer-tőr, Szecső Tamás, aki már átöltözött, és farmerben és kockás ingben vett részt a délutáni programon. Tehát lehet, hogy eleve nem mérte föl, de azonnal tudott alkalmazkodni. És ez szerintem hát... metaforikusan eléggé összefoglalja...

Valaki a közönségből: És volt nála kockás ing.

⁷ Huszár Tibor (1930–2019) szociológus, egyetemi tanár, az ELTE Szociológiai Intézetének alapító igazgatója, az MTA tagja. Nem sokkal a TK 50 konferencia előtt hunyt el.

⁸ Katz, Elihu – Szecső, Tamás (eds.) *Mass Media and Social Change*. Beverley Hills, California, Sage Publications, 1981.

Hann Endre: Így van. Na de nem az ő emlékkonferenciája ez tulajdonképpen, bár hát tényleg nehéz összefoglalni [néhány szóban a szerepét]...

Valaki a közönségből: Összefortt az intézettel.

Demeter Márton: A másik, ami engem megragadott még, az az interdiszciplinaritás, a multidiszciplináris jelleg, ami most nagyon nagy divat. Ugye Silvio Waisbord, aki egészen a legutóbbi időkig a *Journal of Communication* főszerkesztője volt, most két könyvet is megjelentetett idén ebben a témában, és mind a kettő a kommunikációról szól, mint posztdiszciplína, tehát mint ami már létrejöttkor multidiszciplináris. Tehát nem arról van szó szerinte, hogy a nemzetközi kommunikációtudomány egyre inkább kapcsolódik más társterületekhez, hanem már eleve több területet ölel fel. És ugye az amerikai kommunikációkutatás történetében ennek van egy hagyománya, hogy hogyan lesz a journalism studies, a mass communication, a human communication research, illetve a cinema studies teljesen divergens műfajokból végül is valami, ami kommunikációs területként definiálható. De ha jól értem, akkor ez tulajdonképpen a TK kapcsán már a '60-as évek végén is megjelenik, és valami multidiszciplináris dolog jön létre. Tehát először ezekre a tapasztalatokra lennék kíváncsi, illetve arra, hogy használta-e bárki a '60-as évek végén azt a kifejezést, hogy kommunikációtudomány. Mert – én nem vagyok történész – ahogy néztem, azért ez inkább a rendszerváltás környékén kezd divatba jönni, hogy beszélhetünk kommunikációkutatásról, vagy médiakutatásról mint önálló, vagy legalábbis egy ilyen definitív, körülhatárolható diszciplínáról. És itt, amiket eddig mondtatok, abból nekem úgy jött ki, hogy ez tulajdonképpen akkoriban mintha a szociológia részeként jelent volna meg. A szociológia egyébként foglalkozik tömegkommunikációval is.

Terestyéni Tamás: Volt azért tulajdonképpen a kezdetekkor is egy meglehetősen erős kommunikációs kötődés. Akkor a kommunikáció fogalmát igen erősen összekapcsolták a nyelvészettel, érthető módon, hiszen a nyelv a kommunikáció egyik legfontosabb eszköze és az emberi minőségnek az egyik elemi összetevője. Sokat mond, hogy a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1969. július 1-én a Nyelv és kommunikáció című konferenciával indult.⁹ És ezen a konferencián olyan neves személyiségek szólaltak meg, mint Buda Béla, Voigt Vilmos, Hankiss Elemér, Szépe György [Kiss Árpád, Papp Ferenc, Tarnóczy Tamás, Varga Károly, Vitányi Iván] és még sokan, hirtelenjében föl sem tudnám sorolni. Tehát már a TK első, nagy, nyilvános megmutatkozása eleve interdiszciplináris volt, mert a kommunikációt kutatók nagyon sokféle irányból jöttek. Aztán értelemszerűen az interdiszciplinaritást erősítette, mondhatni természetessé tette, hogy a kommunikációra, a közvéleményre és a tömegkommunikációra irányuló komoly kutatások – ugye akkor a média kifejezést még nem nagyon használtuk – kérdőíves adatfelvételekkel történtek, amelyek némi matematikai tudást igényeltek. Tehát legalább egy kicsit otthon kellett lenni azokban a matematikai modellekben vagy eszközökben, amelyek a közvéleménykutatásoknak a nagymintás adatfelvételeit jelentették. A módszertan nagyon színes volt. Rögtön a közvéleménykutatás mellett, a nagymintás kérdőíves adatfelvételek [a survey-k] mellett a kezdetektől fogva ott voltak például a tartalomelemző vizsgálatok. Erre azért is nagyon jól emlékszem, mert az én TK-s munkáim jelentős része tartalomelemzés jellegű volt.

Kováts Ildikó: Én azt hiszem, hogy akkor a multidiszciplinaritás vagy interdiszciplináris – teljesen mindegy – jellege a kommunikációnak a technikai eszközök megjelenésével

⁹ *Nyelv és Kommunikáció. I.–II.* Szerkesztette Szecskő Tamás és Szépe György. MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Szakkönyvtár. Budapest, 1969.

párhuzamosan alakult. Akkor ugyanis, amíg csak az újságról meg az írott sajtóról volt szó, [a kommunikációkutatás] sokkal közelebb volt a nyelvészethez és az irodalomhoz, általában az újságírók is onnan jöttek akkor. Aztán akkor, amikor a rádió és televízió megjelent, érdekes, elég sok közgazdász is lett, a közgazdaságtan szintén egy multidiszciplináris diszciplína. Mert én emlékszem, hogy ha más nem, maga az oktatás multidiszciplináris: gazdasági tantárgyakon kívül nyelvet, földrajzot, történelmet, matematikát, szociológiát, pszichológiáit kellett tanítaniuk az egyetemen, tehát ez az egész egy ilyen multidiszciplinaritás. Másfelől az volt a jellemző, hogy a nyugati országokban már egy önálló kommunikációtudomány volt. Abból lehetett doktorálni, PhD-t írni, ilyen tanszékek voltak. Keleten tömegpropaganda eszközöknek hívták ezt. Azt hiszem, hogy mi abban is különböztünk, akikkel kapcsolatunk volt a keleti, tehát a szocialista országok közül, ott azok általában valahol ilyen tömegpropaganda eszközökként futottak és a kutatásuk is, nálunk viszont volt tömegkommunikáció. Na most egyébként a Magyar Tudományos Akadémián még '91-ben sem tudták, hogy hova tegyék az én PhD-met, most a minőségéről ne beszéljünk (nevetés), mert nem tudtam befejezni igazából a határidőre, tehát úgy kellett leadni. De először szociológiára tették, „Á nem, ebben egyetlenegy survey kutatás sincsen, az nem az. Akkor hát hova is tegyük?” Végül a politikatudományba került. A politikatudomány szintén egy interdiszciplináris területnek kellene, hogy legyen. És aztán végül ott lett azzal, hogy én a politikatudományokból kaptam PhD-t, pedig sose voltam, sose foglalkoztam igazán politikatudományokkal. De máshova nem tudták tenni. Nem tudom, hogy ez azóta változott-e.

Demeter Márton: Semmit. Hát most talán 2018-ban jött létre egy ilyen akadémiai intézetek közötti állandó bizottság¹⁰, ami elméletileg kommunikációs, de egészen 2018-ig, ugye, ha pályázni akart az ember, akkor az irodalomtudományba adta be a pályázatát vagy jogtudományba vagy szociológiába, miközben egyikhez sem volt jó, egyikhez sem tartozott tulajdonképpen. Ugye irodalomtudományban sokkal inkább a humanitiesnek megfelelő dolgokat várnak el – nem tudom, egy kutatási tervet Babits Mihály korai éveiről –, és abban egy kommunikációs témával nagyon nehéz érvényesülni. Szociológiához nem voltunk elég empirikusak általában, gazdaságtudományokban meg általában irreleváns, amit egy kommunikációkutató mondani akar.

Hann Endre: Erről még egy dolog, bocsánat, eszembe jut. A külvilág számára lehet, hogy nem volt világos, hogy mi is ez a tömegkommunikáció... Bár tegyük hozzá, bátor dolog volt így elnevezni egy intézetet akkor, 1969-ben: Tömegkommunikációs Kutatóközpont – ez szerintem akkor nagyon furcsán hangzott a szélesebb, akár értelmiségi közvéleményben is. De azt akarom még hozzátenni, hogy nagyon fontos a TK életében, és ez sem elválasztható Szecskő személyétől, a TK könyvtára. Amelyik egy fantasztikus gazdag, nyugati szakirodalmat is nagy bőségben összegyűjtő könyvtár volt. Fehér Zsuzsa boldogan bólogat. Igen, neki volt ebben szerepe, meg Lukács Jánosnak. De hát mindekelőtt Szecskő nagyvonalú könyvbeszerzési politikájának volt szerepe ebben. Olvasott valamit, valami idézetet, megtetszett neki, rögtön behozta a könyvet.

Szekfű András: A magánkönyvtárát beadta a TK könyvtárba.

Kováts Ildikó: A magánkönyvtárát én kaptam meg, és én vittem be a könyvtárba. A felesége nekem adta azt délután, [Szecskő] Tamás halála után, ami után én mondtam búcsúbeszédet, kihívott hozzájuk, nekem adta, és én bevittem a könyvtárba, mert úgy gondoltam, hogy ott van a helye.

¹⁰ A Magyar Tudományos Akadémia Kommunikáció- és Médiatudományi Osztályközi állandó Bizottsága.

Szekfű András: Bocsánat, én az életéről beszélek. Tehát amikor ő az amerikai Ford-ösztöndíjáról megjött, és hozott egy rakás könyvet, az a rakás könyv, amit ő a Ford-ösztöndíjből hozott, az mind bekerült a TK könyvtárába. Tehát a Bouldingnak az *Image* című könyve, a Lazarsfeld gyűjtemény és így tovább, és így tovább. Tehát én cím szerint el tudom mondani nagyjából, és ezek egyben a TK későbbi könyvkiadásának egy bizonyos alapját jelentették, tehát néhány olyan szakkönyvtári kötet, amit mi kiadtunk magyarul, eleinte még megcsonkítva, tehát kivonatosan, nem cenzúrázva, csak kivonatosan, azok úgy jöttek be Szecskő Tamásnak a magán könyveivel.

Hann Endre: A kérdéshez még visszatérve. Maga a tömegkommunikáció abban az időben egy modern, nem elhasznált fogalom volt. Maga a tömegkommunikáció-kutatás is, ugye a '40-es évektől végig, legalább a '70-es évekig élte a virágkorát. Egy erősen multidiszciplináris [tudomány]ág volt, és hát ennek a sokszínűségnek ugye a TK-ban is láthatjuk a nyomait. Én szívesen emelem ki, hogy szociológusokból volt talán a legtöbb, de voltak pszichológusok is, és nem kevesen közgazdászok. És jogász is ugye. Történész talán nem volt, de a történelmi tudat téma az végig megvolt a TK kutatási történetén át. Hát sajnálom, hogy a Vásárhelyi Marcsi most nincs itt köztünk, de ő maga itt most, a napjainkban is előszeretettel nyúl vissza az akkor készült kutatásokra, a '70-es, '80-as években is komoly kutatások készültek. És amit még talán megemlítenék, hogy a tömegkommunikációkutatás, és itt a Szecskő Tamás által kultivált hangsúlyokról beszélnek, tehát ő a tömegkommunikáció, mint technikai instrumentum mellett, a tágabb társadalmi jelenség mellett nagy súlyt helyezett a személyes kommunikációra, a társadalmi és személyes csatornákon folyó társadalmi kommunikációra, jelent is meg ilyen kötet Buda Bélától¹¹ és másoktól, Mérei Ferentől¹² is, ha jól emlékszem a szakkönyvtár című könyvsorozatban. És egy további mozzanat, úgy látom, szintén ki lett hangsúlyozva, a tömegkommunikáció és a közvélemény párhuzamos kutatásának a szükségessége. És tulajdonképpen a gazdasági közgondolkodás vizsgálatok is egy ilyen keretben folytatódtak hosszabb időn át.

Demeter Márton: Olyan vádak nem merültek fel, hogy az intézetben nyugati tudás-imperializmus folyik, abban az értelemben, hogy főleg amerikai és német módszertan és elméletek alapján dolgoznak? Tehát azt hogyan lehetett ideológiailag megvédeni, hogy a hanyatló Nyugatnak a módszerei azok mintha mégis jobbak lennének a tömegkommunikáció kutatásában, mint a médiát inkább propagandaelméleti szempontból megközelítő szovjet modellek?

Hann Endre: Ezt a 'hanyatló Nyugat' kifejezést, ezt most használjuk, akkor nemigen használtuk. (nevetés)

Kováts Ildikó: Nem volt keleti módszertan, nem volt keleti módszertan. Nem lehetett. Nem kellett mondani, de mindenki tudta.

Hann Endre: Jó, hát ez, mondjuk, abszolút a humor témája volt akkor. Az elvtársak még talán mondták, de azért ez már nem volt elvárás.

Demeter Márton: Tehát nem kérték, hogy – mondjuk – a marxizmus-leninizmus legyen benne.

¹¹ Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Harmadik kiadás. Membrán Könyvek. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1988.

¹² Mérei Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata. A szociometrikai értelmezés*. Második kiadás. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1988. A könyv később több alkalommal is megjelent az Osiris Kiadó gondozásában.

Hann Endre: Egyébként a TK-nak, ugye most már a könyvtárát megemlítettem, a könyvkiadásáról is esett szó, de azért ki kell emelni, hogy ez egy nagyon komoly könyvkiadás volt, külön Kiadói Osztállyal, amelyik nagyon széles kiadvány-skálát tartott fenn. A legszigorúbban számozott példányban megjelent, a legszigorúbban bizalmas, tehát csak az elvtársak számára elérhető a teljesen nyilvánosig, ami persze ritkán, illetve csak később jelentett üzleti forgalmat. A kiadványok eljutottak egyrészt az újságíró közönséghez, másrészt az ismerősökhöz, tehát volt ennek egy forgalma, és a Szabó Ervin Könyvtárban is hozzáférhetőek voltak. Módszertani füzetek, mindenféle szakmai kiadványok, és ezen belül azért nagyon kiegyensúlyozott volt, tehát nagyon sok szovjet és más szocialista táborhoz tartozó országból is. És persze ott is nagyon, általában nagyon jól voltak ezek kiválogatva, és voltak nagyon kedves román szerzők is, de hát erről fog valaki beszélni ma, a külföldi kapcsolatokról. Szóval voltak, voltak kelet-európai szocialista országokból valók is. Nem, nem, nem érzem, hogy ez akkor, szóljatok hozzá, nem érzem, hogy ez feszültség forrása volt.

Kováts Ildikó: Nem, nem, nem.

Tardos Róbert: Talán ehhez az utolsó gondolathoz tenném hozzá, hogy nem volt annyira egyedülálló ez a jelenség az akkori tömbön belül. Tehát például a Szovjetunióban is voltak egészen komoly, nívós kutatások. Talán elég megemlítenem Grusin nevét – az idősebb generáció jól emlékszik rá, könyve jelent meg magyarul, több publikációja a TK Szakkönyvtárában is – ők, tehát Grusin vagy Firszovék abszolút benne voltak a korabeli trendekben.¹³ Az valószínű, hogy az ő publikációik esetében jobban elvárták a kötelező köröket. A mi publikációinkban a legjobb tudomásom és emlékezetem szerint ez nem annyira volt gyakorlat.

Hann Endre: Egy kicsi változás azért volt abban a '70-es évek elején, azért az érzékelhető volt, de ez nem tartott sokáig. Igen, szóval olyan kutatásokat rendeltek, kimondottan rendeltek az Agitprop Osztályon, amik... – számomra nagyon emlékezetes, mert belekényszerítettek ilyen munkákba, akkoriban még nem tudtam annyira ellenállni –, hogy „a munkaszervezés időszerű kérdései a közvéleményben” (nevetés) az akkori Központi Bizottsági nem tudom milyen határozatra reflektálva.

Nagy Lajos Géza: Vagy akár az üzemi demokráciáról végzett vizsgálat, amit mikor megcsináltunk, akkor Szecső, hogy biztos legyen a dolgában, elküldte a KSH akkori igazgatónövének, Mód Aladárnénak, hogy kontrollálja, mert ők előzetesen, Módné és Kozák Gyula csináltak valami ilyen jellegű vizsgálatot, és hogy az általunk írt anyag következtetései összhangban vannak-e azzal, amit ők csináltak. De nem emlékszem arra, hogy bármelyik tanulmányunkban jelentős mennyiségű Marx, Engels, Lenin idézet szerepelt volna.

Kováts Ildikó: Egyébként hozzá kell, hogy tegyem, hogy azért nem annyira fekete-fehér, mint a kommunista diktatúra, ahogy így mondják. Különbözők voltak [a viszonyok] a különböző országokban is. Tehát pontosan lehetett tudni, hogy a lengyelek mennyire távolodnak el a doktrínáktól, aztán a Szovjetunióban egyesek, a többi nem, a bolgárok teljes mellszélességgel, a szlovákok teljes mellszélességgel kiállnak emellett az agitációs propagandaeszköz [értelmezés] és annak tanulmányozása mellett. Szóval sokkal színesebb volt a kép és sokkal változatosabb és ellentmondásosabb, mint most általában ez[t gondolják].

¹³ B. A. Grusinról és B. Firszovról lásd jelen számban: Összeállítás nemzetközileg elismert és a TK-val fontos kapcsolatokat ápoló külföldi társadalomkutatókról.

Demeter Márton: Itt említette valaki az újságíró szerepét. Tamás Pálnak is van egy ilyen kérdése, illetve hát felvetése, hogy az újságíró képzéssel a TK-nak nem igazán volt kapcsolata; Tamás Pál azt feltételezi, hogy ez egy szándékos döntés eredménye, mert adott esetben rontotta volna a TK-nak a védettségét. Ő így fogalmazott. De ő honnan származtatja, hogy mintha a diszciplináris tudás, a diszciplináris kutatás azóta is kicsit külön haladna az újságíró képzéstől. Azt mondja, hogy a média-szociológiának itthon ma sincs köze a skillek megfogalmazásához. Tehát hogy a szűkebben vett akadémiai szférának az összegyűjtött tudása mintha nem szivárogná le a praxisnak a területére. Ez mennyire volt így, hogy az újságíró képzéssel nem tartott igazából kapcsolatot az intézet?

Valaki a közönségből: Hát nem tudom, talán ti tudtok még ehhez, de szerintem a MÚOSZ újságíró képzésével neki [Szecskő Tamásnak] volt közvetlen kapcsolata.

Kováts Ildikó: Persze.

Tardos Róbert: Egy évig én is részt vettem ilyen kurzusban. Valószínű, hogy ezt követően mások is rajtam kívül. És ha már erről van szó, több újságíró kutatás is zajlott a TK keretében. Nem vagyok teljesen biztos, hogy a nyolcvanas évekbeli vizsgálatban főintézetként a TK szerepelt-e vagy az ELTE, de Angelusz Robi¹⁴ egészen biztos részt vett benne.

Valaki a közönségből: Hát erről a Vásárhelyi Marcsi tudna még beszélni, de ő pont nincs itt.

Valaki a közönségből: Igen, de ez szerintem egyértelműen TK-s.

Valaki a közönségből: TK-s, TK-s, lehet, hogy volt olyan a sorozaton belül, ami aztán ELTE-s kezdeményezés...

Kováts Ildikó: [Szecskő] Tamás jobban preferálta volna az egyetemi szintű újságíró képzést. Sükösd Miklós nincsen véletlenül itt?

Valaki a közönségből: Nem tudott jönni.

Kováts Ildikó: Nem jött ide. Na, ő ugyanis éppen még [Szecskő] Tamás életében és a TK életében akkor egy munkacsoportot hozott létre, amiben Miklós is és én is benne voltunk, hogy tanulmányozzuk, hogy a nyugati egyetemeken miket tanítanak és hogyan az újságírásról. És akkor volt egy ilyen, volt neki [Szecskő Tamásnak] egy ilyen szándéka, hogy a TK erősebben bekapcsolódna majd ebbe. De aztán szétzilálta a rendszerváltás forgataga ezt is, a TK-t is és ezt a szándékot is, és utána más szándékok lettek és más elképzelések.

Demeter Márton: És most is. Ez jelenleg is kaotikus egyébként, hogy milyen is legyen az egyetemi szintű újságíróképzés. Legalábbis Magyarországon, mert nyilván Angliában ennek elég jó bevett gyakorlata van, és ott pontosan lehet tudni, hogy milyen intézetben zajlik elsősorban újságíróképzés. Van egy az anyagi vonzatokról, az intézményes erőforrásokról is egy kérdés, ami érdekes lehet. Ugye Tamás Pál azt mondja, a '70-es, '80-as években a mai állapotokhoz képest ez egy forrás-gazdag intézet volt, ez a megállapítás helytálló így?

Valaki a közönségből: Én azt hiszem.

Kováts Ildikó: Én is azt hiszem.

¹⁴ Angelusz Róbert (1939–2010) 1969 és 1973 között a TK főmunkatársa, aztán az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében egyetemi tanár, de mellékállásban a TK-ban továbbra is dolgozott.

Valaki a közönségből: Száz munkatárs maga, ugye ez azt jelzi, hogy ez... És egy állandó Közvéleménykutató Osztály, tehát ugye akkor ez nem akármilyen.

Valaki a közönségből: És szerintem a munkatársaknak akkor megbecsült, elviselhető fizetése volt.

Valaki a közönségből: Igen.

Kováts Ildikó: És például könyveket lehetett rendelni. De mindig zúgolódtunk. (nevetés)

Valaki a közönségből: Mindig zúgolódtunk, de azért nem volt az olyan rossz.

Demeter Márton: És ennek lehet köze ahhoz, én feltételezem, hogy igen, a jobb nemzetközi közkapcsolatokhoz, tehát mondjuk ahhoz, hogy könnyebb volt a konferencia-részvétel, maga az is, hogy lehetőség volt az irodalom nyomon követésére, lehetett könyveket rendelni. Mennyire lehetne azt mondani, hogy a nemzetközi kapcsolatok erősödéséhez az intézetnek nagymértékben szüksége volt a forrásokkal való ellátottságra is?

Kováts Ildikó: Hát inkább szerintem a külföldi partnereknek a... nem azt mondom, hogy segítőkészsége, de nagyon sok mindent finanszíroztak. Tehát hogy valaki ösztöndíjjal ki-mehetett, akkor az intézetnek semmibe nem került. Elég sok konferenciára is meghívtak résztvevőket. Úgyhogy az intézet csak kevés és ritka esetben fizetett.

Tímár János: Egy valamit hadd mondjak ehhez, mármint a gazdasági helyzethez. Amikor most nézegettem mindenféle dokumentumokat, elkezdtem levéltározni, és amikor az intézet önállóvá vált, és a Tájékoztatási Hivatalhoz került, akkor egy iszonyú intenzív levelezés indult arról, hogy a Rádióval és a Televízióval ne piaci kapcsolaton keresztül menjenek a kutatások, hanem maradjon meg az, hogy valamilyen nagy egység van. Mert, és arról írnak a levélben az intézet vezetői, hogy abban a pillanatban, ha ez egy ilyen piaci alapú kapcsolattá válik, akkor a gazdasági vezetők fogják eldönteni, hogy lehet-e, lesz-e valamilyen kutatás, vagy sem. És ezt megelőzendő, a kommunikáció-kutatás [...] lehetőségeit sokkal jobban biztosító, másfajta [nem piaci] együttműködés legyen. Aztán lett végül valamilyen megállapodás, de fontos volt ezt nagyon elkerülni, ezt a dolgot, hogy gazdasági logikával működtessék a kutatást.

Demeter Márton: Ez eléggé modern dolog egyébként, és inkább a nyugati modellekre hasonlít ez is, hogy a kutatóintézet gazdaságilag valamiféle autonómiával rendelkezzen. Mondjuk nehéz egyensúlyozni, mert egyrészt a gazdaság felől van egy nyomás, másrészt a politika felől, és igazából ebben a szegmensben kell tudni egyensúlyozni. Tamás Pál azt írta, hogy őszerinte bár voltak törekvések, és voltak konfliktusok, de alapvetően azt lehet mondani, hogy nem nagyon szólt bele az agitprop vagy a politika abba, hogy mi történik. Ez belülről is így nézett ki?

Hann Endre: Hol igen, hol nem.

Kováts Ildikó: Meg a területtől is függött.

Hann Endre: És nagyon, szóval eléggé, nem akarok durva szót használni, hogy mit éreztem azok iránt az agitprop elvtársak iránt. (nevetés)

Nagy Lajos Géza: De nem nagyon találkoztál velük.

Hann Endre: Nemecek elvtárs, Ritter elvtárs...

Nagy Lajos Géza: Nem nagyon, nem nagyon találkoztál velük.

Hann Endre: Nem nagyon találkoztam velük, mondhatnám, hogy te védőernyőt képeztél? Erre céloztam, van is benne igazság. Azt akarom csak mondani, hogy amit én gondoltam róluk, az nem volt a legfényesebb, szóval talán a megvetés szót is merném mondani. De amikor személyesen például Ritter elvtárs egyszer fogadott, és tulajdonképpen

neki köszönhetem azt a számomra nagyon kedves, emlékezetes munkámat, ami elég nagy feltűnést is keltett rémhír ügyben, az első, ami a cigányokról, a cigány-gyilkosságról szólt, mintegy korát bőven megelőzve. Tulajdonképpen Ritter elvtárs biztatására és támogatásával, és hát persze a megfelelő források is rendelkezésre álltak ahhoz, hogy autót béreljünk, mármint az intézet, és két-három másik emberrel lemenjünk interjúzni Borsodba, Szabolcsba. Szóval azt akarom csak mondani, hogy nekem személyesen ve-gyes érzéseim vannak ezzel is, ugyanúgy, mint Szecskő szerepével kapcsolatban. De azért ez változott, nem Géza? '72-ben, '73-ban rosszabb volt.

Nagy Lajos Géza: Hát ezen gondolkodom, hogy valójában változott-e, meg hogy mit változott. Szóval ez egy ilyen oda-vissza kapcsolt viszony volt, hogy egyrészt ők megfogalmaztak bizonyos társadalmi, politikai, szociálpolitikai kérdéseket, amelyeket kutatnunk kellett. És viszont mi pedig ezeket a témákat, ezeket a kérdésköröket kiegészítettük, ötletekkel mentünk, amivel kapcsolatban igen befogadóak voltak. Tehát nagyon-nagyon kevés olyan példát tudok mondani, amikor ők tiltottak, visszautasítottak valamit. Egy dolgot, az egy ilyen közös élmény: [Tardos] Robi, [Terestyéni] Tamás, Angelusz Robi és jómagam megjelentettünk egy ilyen kis kötetecskét, amelyik a gazdasági közvéleménykutatásról és a közgondolkodásról szólt.¹⁵

Tardos Róbert: Véletlenül itt van. (nevetés)

Nagy Lajos Géza: Ez nagyon jó, hogy itt van. És úgy gondoltuk, úgy gondoltuk, hogy ezt folytatni kellene, és a következő köteteket is ki kellene adni. Na most legalább háromszor-négyszer tárgyaltunk a Kossuth Kiadó szerkesztőivel, akik már ott tartottak, hogy jó, megjelenhet ennek a második, harmadik kötete, amikor a pártközpontban ezt letiltották, és azt mondták, hogy mégsem lehet. Tehát voltak ilyenek, de úgy egyébként nem, közvetlenül nem avatkoztak be, és közvetlenül nem diktáltak úgy, hogy ezt lehet kutatni, ezt nem lehet. Igaz, hogy ez már később volt, de például, amikor az első '56-tal kapcsolatos kutatásokat csinálta Erdősi Sanyi, ha jól emlékszem, ő csinálta az első kutatásokat, minden további nélkül meg lehetett ezt csinálni. Az, hogy ebből mit lehetett publikálni, vagy mit nem, az már egy másik kérdés.

Hann Endre: Igen, de ez [a publikálhatóság] végig egy evolúció volt. Voltak hullámvölgyek, mondjuk a lengyelországi események idején egy kicsit szűkült a mozgástér megint, de alapvetően szerintem egy evolúció volt abban, hogy mi jelenhet meg: a gazdasági közhangulat vizsgálatok voltak az egyik első dolgok, amelyeknél nem volt korlátozás. A gazdasági közhangulatra fogadókészség is volt a politikai vezetésben, és ez ugyanakkor nem volt annyira direkt politika, mint '56, vagy a Szovjetunióhoz való viszony. A gazdaságról lehetett publikálni.

Tardos Róbert: Ez volt az a kvázi szabad véleménynek a területe az Angelusz-féle tipológiában, négyes-tipológiában. Ez szerepelt, és a látens közvéleménynek valóban egy fontos eleme volt.

Hann Endre: De kutatni már 1970-ben is lehetett a Szovjetunióhoz való viszonyt, ami hát egy nagyon kényes dolog volt. Magában a kérdőívszerkesztésben én aktívan nem vettem részt, de mint kérdezőbiztos erősen érintett voltam benne, és hát még föl is voltunk arra készítve, hogy ott bármi történhet, hogyan kell azt kérdezni. De lehetett.

¹⁵ Angelusz Róbert – Nagy Lajos Géza – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás: *Gazdaság és életszínvonal a közgondolkodásban*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984.

Tardos Róbert: Lehetett, de nem jól. (nevetés) Szóval az nekem egy nagy tanulság volt, hogy milyen témát lehet, és milyen témát nem lehet. Legalábbis ahogy a mi adott tudásszintünkön tudtunk akkor kutatni.

Valaki a közönségből: '69-70-ben abszolút.

Tardos Róbert: Én benne voltam, és ez egy fontos tanulság volt számomra.

Nagy Lajos Géza: Jó, de hát '80-ban már azt a kérdést is vizsgálni lehetett, hogy azokért a gazdasági-társadalmi problémákért, amelyek akkor egyre markánsabban jellemezték az országot, kik a felelősek. Fel lehetett tenni azt a kérdést, hogy mennyire felelős ezért a párt, maga Kádár János.

Valaki a közönségből: Ez már a '80-as évek második fele.

Nagy Lajos Géza: Így van, ez már a '80-as évek második fele. És olyannyira, hogy ez például, ez a tanulmány a *Jel-Kép*-ben is megjelenhetett.¹⁶ Most nem tudom biztosan, hogy ez már a rendszerváltás utáni *Jel-Kép*-ek egyikében jelent-e meg, vagy pedig előtte, de hát ez idáig futott ki.

Demeter Márton: Mivel már csak 10 perc van hátra körülbelül, ezért én nagyon szeretném, ha a közönség is tudna kérdezni, hozzászólni.

Fehér Zsuzsa: Nagyjából sokan ismernek, én a könyvtárban dolgoztam, Lukács János volt a főnököm, ketten voltunk. Több témához is hozzászólnék, de csak egy-egy mondattal. A könyvtár állománya 90 százalékban amerikai, angol, német alapkönyvekből állt. Tényleg mindenki hozott. Szóval azt kell mondani, hogy egy nagyon rendes társaság volt. Mert aki elment külföldre, ösztöndíjat kapott, vagy csak úgy elment, hazahozta, amit ott kapott anyagokat, azt leadta a dokumentációba, leadta a könyvtárba. Úgyhogy egy olyan 10-12000-es állományunk volt. Rengeteg egyetemista bejárt, nagyon sok akkori ellenzéki bejárt a könyvtárba. Az említett Demszky Gábortól kezdve Vásárhelyi Miklós-on át nagyon sok mindenki.

Valaki a közönségből: Személyesen? (nevetés)

Fehér Zsuzsa: Miklós is, személyesen igen. (nevetés) Tehát sok ember bejött, ha másért nem, akkor csak azért, hogy kapjon azokból a könyvekből, *Jel-Kép*-ből, *Membrán Könyvek*-ből. Mert azért szerintem az egy rettentő jó sorozat volt, a *Membrán*. Nagyon sok egyetemista vitt ezekből.

Valaki a közönségből: Klemperer *A Harmadik Birodalom nyelve* például megjelent a TK-ban.¹⁷ Csak hogy egyet említsek.

Fehér Zsuzsa: Igen, igen, rengeteg jó alapanyag került ki... A könyvtár az a Szecskövel szemközti szobában volt a folyósón, hát szemben voltunk. Majdnem minden nap bejött, körülnézett. Nálunk általában állt a füst, mert dohányoztunk, meg kávéztunk, meg jó hangulat volt. Soha nem tette szóvá, leült, megkérdezte, hogy milyen könyvet rendelünk. Hogy mennyi pénz kell rá, az soha nem volt kérdés. Ha mi azt mondtuk, vagy ő azt mondta, hogy „Hú megjelent ez, vagy az, ezt szeretnénk”, azt mondta, hogy „Jó, hát akkor rendeljék meg. Hát, ha kell, ha az kell, akkor kell.” Úgyhogy ebben nagyon nagy rugalmasságot mutatott mindig. Személyesen ez volt a politikai hozzáállása, vagy véd-

¹⁶ Nagy Lajos Géza: A kettészakadt társadalom. *Jel-Kép*, X. évf. 1989/4. 52–64.

¹⁷ Victor Klemperer: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Membrán Könyvek. Ford. Lukács János. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1984.

ernyője, amit fölénk borított. A Charta '77-et,¹⁸ hát elég sokan aláírtuk a TK-ban, és mikor a Szabad Európa fölolvasta a neveket két nap múlva, senkinek semmilyen bánódása nem lett. Szerintem NLG-nek szólhatott, hogy „Na jó, hát akkor ez...”

Valaki a közönségből: Mondjátok azt, hogy ejnye-bejnye.

Fehér Zsuzsa: Vagy még ejnye-bejnye sem volt. Én nem emlékszem, hogy...

Valaki a közönségből: Kik írták alá? (nevetés)

Fehér Zsuzsa: Hát sokan. Hann Bandi, Angelusz Robi...

Valaki a közönségből: De '79-ről beszélünk, nem a '77-ről.

Fehér Zsuzsa: '77-ről. Charta '77.

Valaki a közönségből: A Charta '77-et, azt nagyon kevesen írták alá.

Fehér Zsuzsa: De, sokan.

Valaki a közönségből: A Charta '77 képviselőit, aktivistáit Csehországban börtönbe zárták, és '79-ben ez ellen volt egy első...

Fehér Zsuzsa: Igen, igazad van.

Valaki a közönségből: ...[Magyarországon] első, igazán széleskörű, értelmiségi, ellenzéki aláírásgyűjtés. Összesen 251 [...] ember írta alá.

Kováts Ildikó: De az is egy korlátozott [aláírásgyűjtés] volt, mert nagyon sok emberhez oda sem mentek.

Valaki a közönségből: Hát azok mindig megsértődnek, akikhez nem mentek oda. Azok is megsértődnek, mindegy... Ez így történt...

Valaki a közönségből: De senkinek nem lett semmi baja.

Valaki a közönségből: Hát azért ezt így nem mondanám.

Valaki a közönségből: Hát az intézetben?

Valaki a közönségből: Ja, az intézetben?

Valaki a közönségből: Hát most a TK-ról beszélünk, a TK-ban nem...

Hann Endre: Baja, baja nem lett, valóban. Védőernyő volt... Egész magas szinten is tárgyaltak erről, hogy milyen következményei legyenek. De ez nem csak a TK-ra vonatkozik. A TK-ból én írtam alá. A Magyar Rádió kebelében volt akkor a TK, és a Magyar

¹⁸ A hozzászóló, mint a beszélgetés folytatásából kiderül, hirtelenében összetévesztette a prágai Charta '77 nyilatkozatot egy két évvel későbbi magyarországi tiltakozással, de aztán javított. A Charta '77 eredetileg 243 aláírója a Helsinkai alapokmány szellemében az alapvető emberi jogok betartását követelte a kommunista rezsimtől. A Chartát a következő tíz évben még több mint 2200-an aláírták annak ellenére, hogy az aláírókat folyamatosan zaklatták, kezdeményezőit Jan Patočka filozófiaprofesszort, Václav Havelt és Jiří Hajeket börtönbe zárták.

1979-ben a Charta '77 vezetői ellen hozott bírósági ítéletek világszerte szolidaritási akciókat indítottak el, így Magyarországon is, ahol több mint 250 értelmiségi 1979-ben levelet írt Kádár Jánosnak, felszólítva az MSZMP vezetőjét, vesse latba nemzetközi tekintélyét annak megakadályozása érdekében, hogy a keleti tömb országaiiban politikai perek újabb hulláma induljon. Válasz soha nem érkezett; a hatalom egyetlen reakciója az volt, hogy az aláírókat indexre tette, a belügy megfigyelés alá vonta őket, többeket zaklattak, előmenetelükben akadályoztak, diszkrimináltak.

Rádióból még volt néhány ember [az aláírók között], és máig nem tudom biztosan, hogy a TK-n belüli védőernyő mennyire hatott arra, hogy az egész Rádióban végül is nem volt komoly megtorlás, vagyis senkit nem rúgtak ki.

Domány András¹⁹: Bocsánat, arra nyilván az is hatott, hogy a Magyar Rádió Hárs István²⁰ volt az elnöke.

Hann Endre: Jó, de engem Kiss Kálmán fogadott, vagy már rendelt magához, hogy ledu-mál... Ő rá volt kiosztva. (nevetés)

Domány András: Kiss Kálmán, az elnökhelyettes egy merevebb és dogmatikusabb ember volt. Az elsőszámú vezető Hárs volt, aki a maga módján ugyanolyan védőernyő volt, mint a TK-ban Szecskő.

Valaki a közönségből: Ezt alá tudom támasztani, de hogy pontosan mi történt akkor... azt nehéz lenne... Levéltár?...

Valaki a közönségből: Igen, de nem a Chartához, hanem volt a népesedéspolitika elleni tiltakozás.²¹

Valaki a közönségből: Az az, az az!

Nagy Lajos Géza: Amit viszont sok TK-s írt alá... Az abortusszal kapcsolatban egy PB²² határozat született, és annak értelmezése kapcsán. És megvan az a levél, amit Szecskő írt Tömpének²³ azzal, hogy ő tulajdonképpen elintézi az intézetben belül az ezzel kapcsolatos szükséges, fegyelmezési dolgokat. Följebb ezzel nem kell foglalkozni. Van, aki szerencsés, a levélben ilyenek szerepelnek, [...] aki éppen távozóban volt az intézetből, másokkal ő [Szecskő] beszélgetett, és ezzel, úgy gondolja, hogy elrendeződött [az ügy], de ez nem a Charta volt, ezt a levelet láttam Tömpének címezve.

Terestyéni Judit²⁴: Én azért jelentkezem, mert velem is beszélgettek, pontosan... szóval ott tartottak. Munkaidő után ott tartottak néhányunkat, akik aláírták. Nem nagyon értettük, hogy miért. Szecskő Tamás elég titokzatos volt: sorba behívtak bennünket, és meglehetősen fenyegető volt a beszélgetés. Azért mondom többes számban, mert akkor még ott volt Hunyadi György igazgatóhelyettes is...

Szekfű András: Az abortusz [ügyről]... beszélsz?

Terestyéni Judit: Az abortusz, arról beszélek, igen... Másrészt volt benne valami mókás, tudniillik én azt találtam mondani, hogy „de hát amikor aláírtam, azt mondták, hogy egy

¹⁹ Domány András újságíró, 1970 és 2009 között a Magyar Rádió munkatársa.

²⁰ Hárs István (1924–2014) 1974 és 1988 között a Magyar Rádió elnöke.

²¹ 1973-ban híre ment, hogy az MSZMP KB és PB, majd a kormány az abortuszra vonatkozó törvényi rendelkezések szigorítását tervezi. Aláírásgyűjtési akció indult a szigorítás ellen. Ez volt messze a legnagyobb állampolgári tiltakozó akció a forradalom és a rendszerváltás között. Több mint másfél ezren írták alá az országgyűlési képviselőknek címzett tiltakozó levelet. A tiltakozó akció (egyik) főszervezőjét, az akkor ötödéves egyetemi hallgató Körössi Zsuzsát kirúgták az egyetemről, a párttag aláírókat fegyelmi bizottság elé citálták. Lásd Körösi Zsuzsa: Petíció az abortusz szabadság megőrzéséért 1973 (1. rész). *TNTeF, Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 9. évfolyam 2. szám (2019. december). <http://tntefjournal.hu/vol9iss2/>

²² MSZMP Politikai Bizottsága.

²³ Tömpe István (1909–1988) 1962 és 1974 között a Magyar Rádió és Televízió elnöke.

²⁴ Leánykori nevén Dezséry Judit, pszichológus, 1971 és 1974 között a TK munkatársa.

képviselő be fogja nyújtani a Parlamentbe”, és erre azt mondta Szecskő, hogy „na de hát Judit, az volt a baj!” (nevetés) Summa summarum, úgy forgatták komolyra, hogy azt mondták, „vegye tudomásul, hogy nem kötelező a Rádióban dolgozni! Most befejeztük.” Szóval azért nem volt egy kellemes érzés. Tudomásul vettem, hogy nem szabad aláírni, mert akkor nem fogok ott dolgozni, kész. Ennyi volt. De ehhez egyébként annyit hozzáteszek, hogy én úgy értettem a beszélgetést, hogy ez sok intézetben hasonló volt, mert ezt nagyon sokan írták alá. Tehát akadémiai intézetekben is, de volt, ahol egyáltalán nem vették figyelembe a főnökök. A Rádió azért egy kicsit figyelembe vette, a „kicsit” úgy értem, hogy nem rugdosták ki az embereket, de ez is elég volt.

Valaki a közönségből: Viszont jobban el is lehetett, azt hiszem, hallgatni.

Terestyéni Judit: Igen.

Valaki a közönségből: Talán még nem volt akkor a Szabad Európának [a rádióknak] egy olyan erős visszacsatolási politikája, mint a '70-es évek második felében.

Terestyéni Judit: Igen, az lehet.

Valaki a közönségből: Hányban volt az abortusz [ügy]?

Terestyéni Judit: '73-ban.

Valaki a közönségből: Igen, szóval ez is megváltozott, mert a Szabad Európának [a rádióknak] utána már óriási szerepe volt, hogy bármit itthon tett az ellenzék, azt rögtön föl-erősítve közölték.

Terestyéni Judit: Neveket is mondtak, igen.

Demeter Márton: Nagyon szépen köszönöm a részvételt ezen a kerekasztalon. Le kell zárunk most, mert az idő... [elszaladt] Köszönöm szépen.

KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT. A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS KUTATÓKÖZPONT FÉNYKORA

Demeter Márton

demeter@komejournal.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.29

Absztrakt

Jelen írásban, amely a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából rendezett konferencián tartott előadásom írott s némiképp kibővített változata, megkísérlem a TK leginkább termékeny időszakát elemezni egy világrendszer-elméleti keretben. A dolgozatban empirikus adatokra támaszkodva amellett érvelek, hogy a TK teljesítménye mind történeti kontextusban, a bipoláris rendszeren belül értelmezve, mind pedig pusztán tudományometriai értelemben egyedülálló. Ez utóbbi tétel arra vonatkozik, hogy a bipoláris világrendszert követő időszakban sem ismerünk olyan hazai kommunikációkutatással foglalkozó intézetet, amely képes lett volna a TK eredményességét felmutatni. Ezért tartom különösen fontosnak a TK gyakorlatának tudományos igényű kutatását, mert a feltárt eredmények segíthetik a szakmát a jó gyakorlatok megismerésében és elsajátításában.

Kulcsszavak

Tömegkommunikációs Kutatóközpont, tudománymetria, világrendszer-elemzés

BETWEEN EAST AND WEST. THE HEYDAY OF THE MASS COMMUNICATION RESEARCH CENTRE

Márton Demeter

Abstract

In this paper, which is a written and slightly expanded version of my presentation at the conference that was organized on the occasion of the fiftieth anniversary of the founding of the Mass Communication Research Centre (TK), I attempt to analyze the most prolific period of TK in a world systems theory framework. Relying on empirical research I argue that the scholarly performance of TK is unique in both a historical context (interpreted historically in a bipolar world-system) and pure scientometric sense that does not take into account the appropriate societal and political context. This means that even after the transition, we cannot find any other Hungarian institute in communication and media studies that could be compared to TK in terms of international productivity. As a consequence, I consider it extremely important to make thorough scholarly research on TK's operation, because the revealed results can help communication and media studies to further understand and master the good practices for which the TK become an internationally-recognized research institution.

Keywords

Mass Communication Research Center, scientometrics, world-system analysis

KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT. A TÖMEGKÖZLEMÉNYKUTATÁS KUTATÓKÖZPONT FÉNYKORA

Demeter Márton

Jelen írásban, amely a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából rendezett konferencián tartott előadásom írott s némiképp kibővített változata, megkísérlem a TK leginkább termékeny időszakát elemezni egy világrendszer-elméleti keretben. A TK hozzájárulása a nemzetközi diskurzushoz nézetem szerint kétféle szempontból is roppant figyelemre méltó.

Egyfelől ez a kiváló teljesítmény, amelyet rövidesen felvázolok, egy olyan történeti kontextusban mutatkozott meg, amikor a keleti tömbhöz tartozó országok kutatóinak általában igen nehezen sikerült nemzetközi szinten is képviseltetniük magukat. Természetesen felvethető az a kérdés is, hogy mit jelent a nemzetköziség egy olyan világrendszerben, amely – a számos áteresztő kapcsolat mellett – bipolárisnak tekinthető, hiszen az ideológiailag megosztott világ szemléletét nem törekedett egy, az ideológiai különbségeken átívelő társadalomtudományos közeg létrehozására. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nyugati társadalomtudósok nyugati elméleteket használtak a társadalom leírására, miközben a keleti tömbben dolgozó kollegáik leginkább Marxista alapon létrehozott társadalomtudományos keretben mozogtak. Egy ilyen világrendszerben egészen ritka, hogy egy, a szocialista tábor országában működő intézet kifejezetten erős nyugati kommunikációs csatornákat működtetett, ide értve egyfelől a nyugati, magas presztízsű folyóiratokban való publikációkat, másfelől nyugati konferenciák látogatását illetve nyugati, elsősorban amerikai egyetemekre és kutatóközpontokba tett látogatásokat.

Másfelől az is figyelemre méltó, hogy a TK egykori tudományos kibocsátása még ma is meglepően magasnak tűnik, pedig napjainkban állítólag a kétpólusú világrendszer már a múlté, és a nemzetközi tudomány egységes, nem megosztott. Ez azonban – tudománymetriai kutatások tanúsága szerint – csak a látszat. A mai tudományos világrendszer ugyanúgy bipoláris, csak hogy ma nem két, egyenként is figyelemre méltó tömbre oszlik, hanem néhány tudományos centrumra, valamint a félperifériák és perifériaországok légióra osztható fel. E tekintetben – a tudományos kibocsátást, a nemzetközi tudományos pályázatok elnyerését, egyetemeink világrangsorokban való pozícióit számba véve – Magyarország jelenleg Nyugat-Európa perifériája, s a világrendszerben félperifériás pozíciójú. A magyar tudományos intézetek nemzetközi hozzájárulást tekintve szinte láthatatlanok, hasonlóan a régió más országaihoz. Egyetemeink általában a top ötszázados listából is kiszorultak, és ismeretes, hogy a kelet-európai régió az utóbbi 20 évben az European Research Council (ERC) pályázatainak kevesebb, mint két százalékát szerezte meg (Abbot – Schiermeier 2014). A régió tehát ma is periférikus, csak másképp, mint a bipoláris világrendben. Ennek megfelelően ma ugyanolyan nehéz, ha nem nehezebb nemzetközileg is kiemelkedő platformokon megjelennünk, ezért azt mond-

hatjuk, hogy a TK egykori teljesítménye nem csak az általam elemzett időszakban, elsősorban a nyolcvanas években volt kiemelkedő, hanem ma is annak számítana.

Ennek megértéséhez természetesen jóval többre volna szükség, mint néhány publikációs adat elemzésére, hiszen emellett pontosan ismernünk kellene annak a történelmi helyzetnek a sajátosságait, és itt tipikusan politikai, tudománypolitikai és kommunikációs sajátosságokra kell gondolnunk, melyekbe ágyazva és melyek által a TK működött. Ennek érdekében kevert módszerű kutatási tervet fogalmaztunk meg kollegáimmal, Bajnok Andreával, Béres István-nal, Korpics Mártával, Milován Andreával, Szabó Leventével, Tóth Jánossal, Tóth Tamással és Varga Bencével, és ebben a projektben a kvantitatív tudományometriai elemzések mellett kvalitatív módszerekkel, mélyinterjúkon keresztül próbáljuk rekonstruálni a TK működését. Ennek a kutatásnak a történelmi megértés pusztán egyik eleme, hiszen nézetünk szerint legalább ennyire fontos a TK működését, mint jó gyakorlatot megérteni és adaptálni a jelen világrendszer dinamikája szerint annak érdekében, hogy a diszciplína jelenlegi kutatóközpontjai számára ötleteket adjunk egy sikeresebb nemzetközi működéshez.

Az általam használt elméleti keretben, melynek modellszerű leírását először a *Journal of World-Systems Research*-ben megjelentetett cikkemben prezentáltam (Demeter 2019), az akadémiai tökefelhalmozás egy fontos eleme a tudományos cikkek vezető folyóiratokban történő publikálása. A tudományometriában bevett gyakorlat, hogy nemzetközi folyóiratnak valamely rangos adatbázisban feltüntetett lapokat tekintünk, mint amilyen például a Scopus vagy a Web of Science. Esetünkben érdemes a Scopus-t használni, mert annak lefedettsége társadalomtudományokban, így kommunikáció és médiatudományban is szélesebb körű, mint a Web of Science-é. Annak, hogy nemzetközi folyóirat alatt általában indexált, tehát például a Scopus által jegyzett folyóiratokat tekintjük, kétféle értelme van. Egyfelől az indexálás valamiféle minőségi garanciát is jelent, hiszen mielőtt egy lapot Scopus-listáznának, egy sokféle szempontot figyelembe vevő ellenőrzésen kell átesnie. Másfelől a Scopus nem egyszerűen egy lista, hanem olyan adatbázis, melyben meglehetősen komplex keresések bonyolíthatók le, és ezek a keresések kizárólag a Scopus-listás újságokban közölt publikációk között mennek végbe. Vagyis, ha egy kutató bizonyos témájú, bizonyos régiókra vonatkozó vagy bizonyos szerző által jegyzett cikkeket keres, akkor találatként csak olyan lehetőségek jöhetnek szóba, amelyek Scopus által indexált lapokban jelentek meg. S mivel a megjelenő cikkek egyre növekvő száma miatt keresőszoftverek nélkül ma már lehetetlen kutatni, azok a platformok szinte biztosan kimaradnak a tudományos vérkeringésből, melyekre nem lehet keresni ezeken a platformokon.

Számunkra jelen írás szempontjából legalább ennyire fontos, hogy a Scimago nevű, tudományos rangsorokat készítő platform a Scopus adatai alapján rangsorolja a folyóiratokat egy bonyolult számítás alapján. A különböző pontértékek szerint a Scimago elkészít egy rangsort, melyen az úgynevezett Q (vagyis kvartilis) szerinti osztályozást alkalmazza. A Q1-es folyóiratok a felső 25 százalékot, a Q2-esek azt követő kvartilisba, vagyis a második negyedbe rangsorolt lapokat jelentik, és így tovább. Empirikus kutatásokkal bizonyítható módon igazolt, hogy minél magasabb egy folyóirat besorolása, annál jobban érvényesülnek benne a tudományos kibocsátás világrendszer-szerű dinamikái, tehát az elit Q1-es lapokban nem ritkán kizárólag a szupercentrum, vagyis az Egyesült Államok kutatói jelennek meg mind szerzői, mind szerkesztői, mind szerkesztőbizottsági pozícióban, s ahogy lefelé haladunk a kvartilisekben, úgy tudnak a félperiféria és periféria régiók kutatói helyet kapni. (Demeter 2017) Ezek után könnyű elképzelni, milyen nagy teljesítmény egy perifériaországban működő intézet esetében bekerülni ezekre az elit helyekre. A TK-nak azonban ez is sikerült.

Az alábbiakban röviden bemutatom azokat a cikkeket, melyek nemzetközi élvonalba tartozó lapokban jelentek meg. Ezek között van olyan is, amely a terület vezető lapja, és a TK megjelenéseken kívül soha nem jelent meg benne magyar cikk, se előtte, se utána. Itt a Jour-

nal of Communication nevű lapról van szó, amelyben Szecskő Tamás két cikket is megjelentetett. Ezt a helyzetet némiképp árnyalja, hogy abban az időszakban, amikor a Szecskő-cikkek megjelentek a *Journal of Communication*-ben, George Gerbner volt a lap főszerkesztője, aki egyfelől magyar származású, másfelől jó kapcsolatot tartott fenn Szecskővel, aki Amerikában többször is meglátogatta Gerbnert. Aligha túlbecsülhető ennek a kapcsolatnak a jelentősége. George Gerbner a kommunikációkutatás egyik legbefolyásosabb, ha nem a legbefolyásosabb ágense volt abban az időszakban (Ruddock 2018), amely tény az is alátámasztja, hogy szemben a máig tartó szokásos gyakorlattal, mely szerint a folyóirat főszerkesztői maximum négy évig voltak pozícióban, Gerbner mitegy húsz évig szerkesztette a lapot, 1974 és 1991 között.

Szecskő Tamásnak, a TK vezetőjének először 1983-ban jelent meg cikke a *Journal of Communication*-ben. A *Communication Research and Policy in Hungary: Partners in Planning* című írás (Szecskő 1983) már csak azért is különösen érdekes, mert nem csak a szerzője, de a cikk témája is regionális, márpedig a *Journal of Communication*, akárcsak most, szinte kizárólag amerikai vagy nemzetközi témájú cikkeket jelentet meg. A cikkben Szecskő egyfelől bemutatja a TK működését, másfelől fontos megállapításokat tesz arról is, hogyan lehet az akkori kelet-európai környezetben a kommunikációkutatók és a politikai döntéshozók közti kapcsolatot menedzselni. A cikk történeti szempontból is érdekes, hiszen Szecskő leírja, hogy akkor a média- és közvéleménykutatásokat szinte kizárólag (80 százalékban) a TK végezte, és arról is beszámol, hogy az egyetemeken egyáltalán nincsenek ilyen kutatások, ami világos képet ad a kommunikáció- és médiakutatás magyarországi diszciplináris helyzetéről a nyolcvanas évek elején (Demeter 2018). Némi kritikával illetve a hatvanas és hetvenes évek kommunikációkutatásait, Szecskő tíz olyan területet jelöl ki, amelyekben szerinte Magyarországon a nyolcvanas évek kommunikációkutatóinak dolgozniuk kell:

- 1.) kultúra és kommunikáció,
- 2.) a világról szóló képek kultivációja,
- 3.) életstílusok és kommunikáció,
- 4.) tömegkommunikáció és szocializáció,
- 5.) a nyilvánosság és a demokrácia fogalmai egy szocialista társadalomban,
- 6.) társadalmi egyenlőtlenségek, egyenlőtlenségek a kommunikációban,
- 7.) információáramlás a társadalomban,
- 8.) intézményes struktúrák és kommunikációs policy,
- 9.) szervezetek, csoportok és szerepek a kommunikációban,
- 10.) új technológiák és a jelenkor társadalmi kihívásai.

Szecskő a cikkben nyomatékosan hangsúlyozza, hogy megállapításai kizárólag Magyarországra érvényesek, nem az egész keleti tömbre, de még csak annak kelet-európai részére sem. Az írás tehát egészen partikuláris, és valószínűleg nem jelenhetett volna meg Gerbner kifejezett támogatása nélkül.

Szecskő második cikke 1984-ben jelent meg a *Journal of Communication*-ben *Responses to the decision by* címmel. (Szecskő 1984) Mivel ez a kommentár jellegű írás kevésbé kapcsolódik a kommunikációkutatáshoz, részletes elemzésétől ezúttal eltekintek. Sokkal fontosabb egy 1986-os cikket bemutatni, amely a szintén nagy presztízsű nemzetközi lapban, a *Media, Culture & Society*-ben jelent meg. (Szecskő 1986a) Ebben a cikkben Szecskő, meg lehetőségen úttörő módon, az információs kultúra fogalmát elemzi, illetve a kialakuló információs kultúra lehetséges hatásait a társadalom különböző alrendszeire, ide értve a médiát, a gazdaságot, a tudományt és a politikát is. A tömegkommunikációs rendszerekre váró átalakulások Szecskő szerint három társadalmi alrendszer erőviszonyainak hatásán múlnak: ezek

gazdasági, politikai és technikai/technológiai faktorok. Ebben az írásában Szecső tulajdonképp egy elméleti diskurzust folytat, hivatkozásokat szinte alig találunk a szövegben, ami jól mutatja, hogy a szerzőnek kétségtelen nemzetközi tekintélye is volt, hiszen az ilyen típusú teoretizálás a tudományos mező hierarchiájának alacsonyabb fokán lévő ágensek számára általában nem megengedett. Hasonló elméleti írás olvasható Szecsőtől (1986b) az *International Political Science Review* hasábjain.

Hankiss Ágnes (1980) *Games Con Men Play: The Semiosis of Deceptive Interaction* című cikkének, mellyel együtt a TK immáron három cikket jegyez a *Journal of Communication*-ben, az a figyelemreméltó jellegzetessége, hogy Szecső írásaival ellentétben kifejezetten nemzetközi, és nem látni a magyar vagy regionális vonatkozásokat. A cikk szemiotikai-pragmatikai elemzés, természetesen kommunikációs perspektívában, s ekképpen a nemzetközi mainstream-be jól beágyazott, nincs semmilyen megfigyelhető kelet-európai melléke.

Szekfü Andrásnak az *European Journal of Communication*-ben, a szakma egyik vezető és nagyon szelektív lapjában megjelent cikke (1989) is a TK affiliációjához köthető. Ez a cikk a hazai szatellit televíziózás kezdeteit írja le, de nem deskriptív módon, hanem egy bonyolult nemzetközi viszonyrendszer kereteiben. Talán ennek köszönhető, hogy a cikket azóta is idézik, mégpedig a szakmai vezető művelői, mint például Colin Sparks, John D. H. Downing, James Curran és Myung-Jin Park Park, valamint legújabban Sabina Mihelj és Simon Huxtable világhírű *From Media Systems to Media Cultures* című könyvükben (2018).

A fent bemutatott cikkek mellett a TK égisze alatt még számos, nívós nemzetközi helyen megjelent publikációt sorolhatunk fel, így például Terestyéni Tamás *Prospects*-ben megjelent cikkét (1987) vagy Pléh Csaba, László János, Síklaki István és Terestyéni Tamás a *Behavioral and Brain Sciences*-ben megjelent írását (1983).

A fent említett nemzetközi hozzájárulás mértéke talán nem tűnik jelentősnek a számok alapján, azonban ha más nemzetekkel hasonlítjuk össze a TK kontribúcióját, akkor máris megállapítható, hogy ez a teljesítmény egészen kiemelkedő. Az alábbi táblázatban azt láthatjuk, hogy a különböző országok hány cikket tudtak megjelentetni a *Journal of Communication*-ben, s ebből kiderül, hogy Magyarország a megjelent 3 cikkel – mindhárom a TK-ban íródott – a nemzetközi élmezőnyhöz tartozott a nyolcvanas években, megelőzve olyan országokat, mint Japán vagy Németország, a teljes közép-kelet-európai régiót pedig egyedül a TK képviseli.

1. táblázat

Különböző országok megjelenése a Journal of Communication-ben 1980 és 1989 között

<input type="checkbox"/> United States	(360) >	<input type="checkbox"/> Australia	(2) >	<input type="checkbox"/> Japan	(1) >
<input type="checkbox"/> Canada	(29) >	<input type="checkbox"/> Chile	(2) >	<input type="checkbox"/> Luxembourg	(1) >
<input type="checkbox"/> United Kingdom	(15) >	<input type="checkbox"/> Italy	(2) >	<input type="checkbox"/> Singapore	(1) >
<input type="checkbox"/> Israel	(9) >	<input type="checkbox"/> Austria	(1) >	<input type="checkbox"/> Undefined	(190) >
<input type="checkbox"/> France	(7) >	<input type="checkbox"/> Belgium	(1) >		
<input type="checkbox"/> Netherlands	(5) >	<input type="checkbox"/> Cuba	(1) >		
<input type="checkbox"/> Sweden	(4) >	<input type="checkbox"/> Germany	(1) >		
<input type="checkbox"/> Finland	(3) >	<input type="checkbox"/> Ghana	(1) >		
<input type="checkbox"/> Hungary	(3) >	<input type="checkbox"/> Indonesia	(1) >		
<input type="checkbox"/> Nigeria	(3) >	<input type="checkbox"/> Jamaica	(1) >		

Az ebben a cikkben bemutatott rövid elemzés megmutatja, hogy a TK tudományos teljesítményét, kiváltképp nemzetközi teljesítményét tekintve kimagasló intézetnek tekinthető, nem csak Magyarországon, de a kelet-európai régióban is. Számos magas presztízsű helyen szinte kizárólag Magyarországról, azon belül is a TK-ból jelentek meg cikkek a leginkább elismert

nemzetközi folyóiratokban. A *Journal of Communication*-ben, mely kétségkívül a szakma legjelentősebb lapja, az *International Communication Association* első számú publikációs felülete, kizárólag a TK által a nyolcvanas években publikált cikkek képviselik Magyarországot, hiszen sem előtte, sem a nyolcvanas évek óta eltelt három évtizedben nem sikerült magyar kutatónak ott publikálnia. Ez a nemzetközi teljesítmény egyedülálló, de nézetem szerint nem megmagyarázhatatlan. A jelen írásban felvázolt tudományometriai betekintés önmaga nem képes magyarázatot adni a mértekre, ezért egy feltáró jellegű kvalitatív kutatás mindenképp szükséges annak érdekében, hogy a TK működését megértsük, s annak pozitív gyakorlatait a hazai kommunikációkutatás gyakorlatába szervesen be tudjuk építeni.

IRODALOM

- Abbot, Alison – Schiermeier, Quirin (2014) After the Berlin Wall: Central Europe up close. *Nature* 515, 22–25. <https://doi.org/10.1038/515022a>
- Demeter Márton (2017) The Core-Periphery Problem in Communication Research: A Network Analysis of Leading Publication. *Publishing Research Quarterly* 33(4), 402–421. <https://doi.org/10.1007/s12109-017-9535-2>
- Demeter Márton (2018) Trendek és mintázatok a nemzetközi, regionális és hazai kommunikációkutatásban. *Jel-Kép*, 2018/2, 9–28. <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2018.2.9>
- Demeter Márton (2019) The World-Systemic Dynamics of Soft Power Relations. The Distribution of Transnational Academic Capital in Social Sciences. *Journal of World-System Research* 25(1), 111–144. <https://doi.org/10.5195/jwsr.2019.887>
- Hankiss Ágnes (1980) Games Con Men Play: The Semiosis of Deceptive Interaction. *Journal of Communication* 30(2), 104–112. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1980.tb01972.x>
- Mihelj, Sabina – Huxtable, Simon (2018) *From Media Systems to Media Cultures*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108525039>
- Pléh Csaba – László János – Síklaki István – Terestyéni Tamás (1983) What's the point in points without a grammar? *Behavioral and Brain Sciences* 6(4), 607–608. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00017702>
- Ruddock, Andy (2018) Backstage in the history of media theory: The George Gerbner Archive and the history of critical media studies. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry* 6(2), 81–91. <https://doi.org/10.17646/KOME.2018.25>
- Szecső Tamás (1983) Communication Research and Policy in Hungary: Partners in Planning. *Journal of Communication*, 33(3), 96–102. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1983.tb02411.x>
- Szecső Tamás (1984) Responses to the decision by. *Journal of Communication*, 34(4), 100–102. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1984.tb02197.x>
- Szecső Tamás (1986a) Mass communications and the restructuring of the public sphere. Some aspects of the development of ‘information culture’ in Hungary. *Media, Culture & Society*, 8(2), 199–210. <https://doi.org/10.1177/016344386008002005>

- Szecső Tamás (1986b) Theses on the democratization of communication. *International Political Science Review / Revue internationale de science politique* 7(4), 435–442. <https://doi.org/10.1177/019251218600700407>
- Szekfü András (1989) Intruders Welcome? The Beginnings of Satellite Television in Hungary. *European Journal of Communication* 4(2), 161–171. <https://doi.org/10.1177/0267323189004002003>
- Terestyéni Tamás (1987) An inquiry into the role of the written word in Hungarian cultural communication. *Prospects* 17, 223–232. <https://doi.org/10.1007/BF02195103>

ÜTEMKÉSBEN

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a nyilvánosság reformja az 1980-as évek végén

Gálik Mihály

galik@uni-corvinus.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.35

Absztrakt

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) mint intézmény feltűnően kívül maradt a nyilvánosság reformját megalapozó azon kutatásoktól, amelyeket az 1987–1989 években folytattak a *Fordulat és reform* mozgalom keretében. Áttekintve a TK reprezentatív, negyedévente megjelenő tudományos folyóirata, a *Jel-Kép* 1987–1989 időszak évfolyamait világosan látszik, hogy a szerkesztőség következetesen mellőzte a tárgyban a *Fordulat és reform* keretében készült tanulmányokat még akkor is, amikor már néhány más tudományos periodika teret adott azoknak, és amikor azok publikálása érdemi kockázattal már nem járt. A szerző kétszeresen is érintett, hisz ugyan nem dolgozott soha a TK-ban, de az 1987–1989 években egyrészt tagja volt a *Jel-Kép* folyóirat szerkesztő bizottságának, másrészt aktív szereplője, egyik szervezője volt a nyilvánosság reformját felvázoló korabeli kutatásoknak.

Kulcsszavak

nyilvánosság, a sajtó pártirányítása, a nyilvánosság reformja, sajtószabadság, *Jel-Kép*

LAGGING BEHIND

The Centre for Mass Communication Research and reforming the Public Sphere at the End of 1980s

Mihály Gálik

Abstract

The Centre for Mass Communication Research (abbreviated as TK in Hungarian), a prestigious Hungarian think tank remained rather cold toward the research projects carried out in Hungary in order to reform the public sphere in the late 1980s. The articles published during the 1987–1989 years in TK's own scientific quarterly titled *Jel-Kép* (Sign & Picture in English) clearly show that the editorial board refrained from giving room for ongoing research on reforming the public sphere and claiming freedom of the press in Hungary. The author of this paper played two roles in this process as he took part in carrying out and coordinating a comprehensive research project on reforming the Hungarian public sphere on the one hand, and was a member of *Jel-Kép*'s editorial board on the other hand.

Keywords

public sphere, party control over the press, reform, press freedom, *Jel-Kép*

ÜTEMKÉSÉSBEN

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a nyilvánosság reformja az 1980-as évek végén

Gálik Mihály

Bevezetés

1987 első negyedében, mai fogalmakkal élve amolyan civil kezdeményezésként, elkészült egy tanulmány a magyarországi tömegkommunikáció akkori rendszerének jellemzőiről és állapotáról. Azt a címet kapta, hogy *Javaslat a nyilvánosság reformjára*, és rögtön a címlapon a szerzők azt is feltüntették, hogy „Készült a Hazafias Népfrent Társadalompolitikai Tanácsa felkérésére”. A nevezett munka az akkor formálódó *Fordulat és reform* nagyszabású társadalomtudományi kutatási projekthez kötődött, az annak során elkészült vagy készülöben lévő háttér tanulmányok egyike volt.

A *Javaslat a nyilvánosság reformjára* tanulmányt (a továbbiakban: *Javaslat*) huszonkét szerző jegyezte, 12 újságíró és 10 társadalomkutató és/vagy egyetemi oktató. Az utóbbiak közül heten a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) munkatársai voltak. A 12 újságíróból 11 gazdasági szakújságíró volt, közülük hárman a Magyar Rádió gazdaságpolitikai szerkesztőségében, ketten-ketten pedig a *Napi Világgazdaságnál*, illetve a *HVG*-ben dolgoztak. Jól ismerték egymást, nagyjából egy korosztályhoz tartoztak, jobbára a harmincas éveik második felében, vagy éppen a negyvenes éveik elején jártak. Hozzá kell tennem, hogy magam is része vagyok a történetnek, hisz a Magyar Rádió gazdaságpolitikai szerkesztőségének vezetőjeként részt vettem a *Javaslat* kidolgozásában.

Röviden a *Javaslatról*

A Hazafias Népfrent, a HNF Társadalompolitikai Tanácsának átadott tanulmány egy viszonylag szerény terjedelmű dokumentum, nagyjából fél szerzői ív. Műfajáról a *Javaslat* kidolgozásában szerepet vállaló Gombár Csaba politológus minősítését felhasználva azt mondhatjuk, hogy amolyan politikai manifesztum, amely „[...] – nagyon visszafogottan – semmi másról nem szól, mint a sajtószabadság szükségességéről és megvalósítandóságáról.” (Gombár 1989: 138)

A *Javaslat* bevezetőjének, amely a Reform nyilvánossága – a nyilvánosság reformja címet kapta, az az alapállítása, hogy az éppen kidolgozás alatt álló reformoknak csak akkor lehet esélye a sikerre, ha elnyerik a társadalom többségének támogatását. Amint a szerzők leszögezik, ez a támogatás csak a diszfunkcionálisan működő, az állampárt – a Magyar Szocialista Munkáspárt, az MSZMP – által irányított tájékoztatási rendszer gyökeres átalakításával valósulhat meg. Ugyanakkor – kapcsolódva az akkori társadalmi környezet realitá-

saihoz – van benne egy mondat arról, hogy a párt hegemon szerepét elismerő nyilvánosság reformról van szó.

A *Javaslat*-ban a felrajzolt, megreformált nyilvánosságban

- megjelenik a magyar társadalom érdektagsága,
- a jogi szabályozás egyértelmű,
- a szabályozási gyakorlat mentes az informális beavatkozásoktól,
- a közönség érdeklődéséért versengő tömegkommunikációs, eszközök/intézmények működnek benne.

Már rövid távon szükségesnek tartottuk, hogy

- a lakosság kapjon érdemi, nyilvános tájékoztatást a vezető párt-, állami és társadalmi szervek üléseiről, a megújulást szolgáló reformelképzelésekről, valamint a közvéleménykutatások eredményeiről,
- a lapkiadás ágazatban minimális programként érvényt kell szerezni az 1986-ban elfogadott sajtótörvény azon rendelkezéseinek, hogy a lapalapítók határozzák meg a lap jellegét, irányvonalát, döntsenek a szerkesztőség vezetőjének személyéről,
- szűnjenek meg a sajtóirányításban meghonosodott, mindenekelőtt az MSZMP központi és megyei apparátusa által gyakorolt, a napi ügyeket érintő informális beavatkozások a lapok, a rádió és a televízió szerkesztőségeinek munkájába,
- a pártirányítás – a párt saját orgánumait leszámítva – közvetett módon, az egyes médiumoknál dolgozó párttagok tevékenysége révén érvényesüljön.

Hosszabb távon elérendő célokként tűztük ki, hogy

- a hatályos sajtótörvény (az 1986. évi VI. törvény) tartalmát kibővítve egységes kommunikációs törvényt kell kidolgozni, amely egységes keretbe foglalná az információadás, -gyűjtés, -forgalmazás és -felhasználás területeit,
- a kommunikációs törvény előkészítését egy országgyűlési szakbizottságra kell bízni, s e törvény rendelkezik majd a tömegtájékoztatás decentralizálásáról, kimondja, hogy lapot bárki alapíthat, továbbá kimondja, hogy a rádiózás és a televíziózás sem állami monopólium,
- az országgyűlés nevezett szakbizottsága öröködi a tájékoztatás nyilvánossága és törvényessége fölött, s ennek keretében beszámoltatja a Magyar Távirati Iroda, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió vezetőit,
- a közlési eszközök lehetőleg tartsák el magukat bevételeikből, lehessen vállalkozásként lapokat kiadni, rádiókat és tévéket üzemeltetni,
- társadalmi, kulturális és tudományos szempontok mérlegelése alapján a szakfolyóiratok és más közlési eszközök részesüljenek költségvetési pénzügyi támogatásban.

Mai szemmel újra elolvasva, a szükséges átalakítások konkretizálásán túl a *Javaslat* további nagy erénye volt, hogy sokak által ismert konkrét példákon, köznapi nyelven mutatta be a tájékoztatáspolitikai működési zavarait. Ez, hogy úgy mondjam, megkülönböztető sajátossága más, hasonló tárgyú elemzésekkel összevetve, és nagyban alátámasztotta azt az összefoglaló megállapításunkat, miszerint a tájékoztatás a társadalmi lét sajátos válságághozátává vált.

A *Javaslat* fogadtatása és nyilvánossága

A megrendelésre készülő szakértői anyagok esetében természetes, hogy a megbízó valamilyen formában megvitatja azokat a szerzőkkel. Ez jelen esetben elmaradt, senki nem keresett bennünket sem a HNF Társadalompolitikai Tanácsától, sem a Hazafias Népfront más egységétől, hogy magáról a projekt egésze mögött álló főtitkárról, Pozsgay Imréről már ne is be-

széljünk. 1987 tavaszán a színpalak mögött már nagyban folyt a kötélhúzás az MSZMP reformot sürgető erői és az attól elzárkózó legfelső pártvezetés között, mely utóbbi a radikális változtatásokat túl kockázatosnak tartotta. Önéletírásában Pozsgay (1993) erre úgy emlékszik vissza, hogy a Fordulat és reform javaslatcsomagot övező ellenséges közegben a reformerők nem merték vállalni a *Javaslat* publikálását.

A Hazafias Népfrent vezetésének tétovázását, időhúzását látva a szerzők úgy gondolták, hogy a *Javaslatot* a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) belső terjesztésű folyóiratában, a *Magyar Sajtóban* (MASA) kellene megjelentetni, hisz így az eljuthat az újságírókhoz. 1987 májusának derekán találkoztunk is a MASA szerkesztőbizottságának néhány tagjával, a szerzőket Breitner Miklós és jómagam képviseltük, ám a megbeszélés nem tartott sokáig. A szerkesztőbizottság álláspontját tolmácsoló Márványi György, aki a Magyar Televízió Híradójának főszerkesztőhelyettese volt, velősen közölte, hogy a *Javaslatban* nincs semmi új, nyitott kapukat döngetünk, és már csupán ezért is felesleges a megjelentetése. Így azután elbúcsúztunk és távoztunk. Nem elváltak útjaink, hanem mindig is különböztek, és ez nem utólagos okoskodás: a MÚOSZ által kiadott, és a MASA 1988 januári számában közölt *Állásfoglalás a sajtónyilvánosság kiterjesztéséről* dokumentum ezt ékesen bizonyítja.

A vezető hazai közgazdasági szakfolyóirat, a *Közgazdasági Szemle* 1987. júniusi számában *Fordulat és reform* címmel leköszölte a gazdasági mechanizmus és a gazdaságpolitika reformját felvázoló terjedelmes szakértői főanyagot, vagy ha úgy tetszik, vitairatot, amelyet Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László és Matolcsy György szerkesztett, és amelynek kimunkálásában mintegy hatvanan működtek közre. Amint a szerkesztők a címhez kapcsolódó lábjegyzetben közlik, hogy „[A] tanulmányt a HNF Társadalompolitikai Tanácsa és az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség megvitatta.” (Antal és mások 1987: 642) A *Fordulat és reform* főanyag külön fejezetet szentelt a gazdasági reform politikai és társadalmi feltételeinek, és 6. előfeltételként a nyilvánosság reformjának szükségességét taglalja. Mind a kiinduló tétel, miszerint a reform sikerre vitelének alapja a társadalmi nyilvánosság, mind a konkrét helyzetértékelés és a programpontok forrása kétséget kizáróan a *Javaslat*, mely utóbbinak a közlését viszont a *Közgazdasági Szemle* szerkesztősége nem tehette meg.

Amolyan *Deus ex machina* révén azonban verbális formában mégis sokakhoz eljutott a *Javaslat*. Történt pedig, hogy a Párizsban kiadott *Irodalmi Újság* 1987 nyarán megjelentette, és kisvártatva, július 8-án a *Szabad Európa Rádió* (SZER) magyar adása részletesen, szöveghűen ismertette (SZER 1987), s így legalább a köznapi szóbeszéd nyilvánosságát megkapta. Nem kifejezetten ilyen nyilvánosságra vágytunk, de már ennek is örülni lehetett, számolva persze a lehetséges személyi következményekkel.

Hozzá kell tenni, hogy szinte egyidőben a *Közgazdasági Szemlében* publikált *Fordulat és reform*, tanulmánnyal, valamint a *Javaslat* nyilvánosságra hozásával az *Irodalmi Újságban*, Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia (1987) szerkesztésében megjelent a *Társadalmi Szerződés*, avagy a *Politikai kibontakozás feltételei* című radikális társadalmi program a szamizdat *Beszélő* különszámaként. A Kis János által jegyzett első rész rövid bevezetőjének az volt a címe, hogy *Fordulóponton*, első mondata, hogy a közmegegyezésnek vége, és azzal a szinte szállóigévé vált mondattal zárult, hogy Kádárnak mennie kell. Ezzel a *Fordulat és reform* tanulmányokban felvázolt programok hirtelen más megvilágítást kaptak, hisz azok a rendszer keretein belül javasolták az átalakítást. Igaz, mi magunk is elég gyorsan megtapasztalhattuk, hogy az állampárt által monopolizált politikai rendszer képtelen befogadni olyan változtatásokat, mint amelyeneket a *Javaslat* vázolt fel a nyilvánosságról reformjáról.

A *Javaslat* közvetlen/mozgalmi csoportnyilvánossága és írásának folytatása

Kirekesztésünk a tömegmédiából szinte törvényszerűen hozta magával, hogy a szerzők különböző meghívásoknak eleget téve igyekeztek ismertetni, népszerűsíteni a *Javaslatot*. Művelődési házakban, klubokban, iskolákban, felsőoktatási intézményekben, reformkörökben, kutatóintézetekben és másutt találkoztunk és beszélgettünk az érdeklődőkkel, igyekezve minden meghívásnak eleget tenni. Ezek a találkozók megerősítették bennünk, hogy folytatnunk kell a *Javaslat* kidolgozásával megkezdett munkát, függetlenül attól, hogy momentán miként viszonyul hozzá a Hazafias Népfront főtítkára a maga politikai érdekeit és mozgásterét mérlegelve. Folytattuk is, de immár a Hazafias Népfontra való hivatkozás nélkül.

A *Javaslat* átdogozott és kibővített változatainak megjelenése 1988-ban

1988 májusának elején a *Medvetánc* társadalomelméleti folyóiratban megjelent a *Fordulat és reform* tanulmányok teljes egésze, mint a folyóirat 1987. évi 2. számának különálló melléklete (a két évszám közti különbséget a folyóirat megjelenésének folyamatos csúszása magyarázza). Köztük volt a *Javaslat* a nyilvánosság és a tömegkommunikáció reformjára című anyagunk is, az egy évvel korábbi *Javaslat* átdogozott és kibővített változata. 1988 őszén a *Kritika* folyóirat szerkesztősége szintén úgy döntött, hogy teret ad a tovább írt *Javaslat* végső, mondhatni leginkább radikális változatának. (Gálik és mások 1988)

Az eredeti *Javaslat* a két újabb változatban nem csupán mennyiségileg bővült, hisz szakítottunk azzal a kompromisszummal, hogy a nyilvánosság és a tömegkommunikáció reformjában elismerjük az állampárt hegemon szerepét. Mondhatni a zsigereinkben éreztük, hogy küszöbön áll egy széleskörű társadalmi átalakulás, melynek előkészítéséből mi is ki akartuk venni a részünket. Egy évtizeddel később, némi iróniával, így ír a szövegváltozatok alakulásáról az eredeti *Javaslat* és a bővített változatok kidolgozásában egyaránt részt vevő Szekfü András (1998: 50):

„A hullámmás szóról-szóra követhető: ismerjük el a párt vezető szerepét, mert különben amit írunk, nem jut tovább, nem válik hatóerővé. De tegyük mellé a relativizáló ‘hegemon’ szócskát, a reformkommunisták egyik eretnek szentjére, Gramscira utalva. És írjuk oda az érdektagságot is, ha már többpártrendszer nem írhatunk (még, nyilvánosan). És legyen jogilag és egyértelműen szabályozott – ne jogon kívül, önkényesen, informálisan, MSZMP-módra. És legyen társadalmi ellenőrzés, de írjuk oda, hogy ez a törvényhozást jelenti, és gondoljunk mellé szabad parlamentet! És írjuk le, hogy az olvasó figyelméért versengjen, hogy ne az APO-ra (az MSZMP KB Agit-Prop Osztály) kacsingasson. Az egy évvel későbbi *Medvetánc*-beli változatban már szó sincs MSZMP hegemoniáról.”

A TK vezetésének közvetlen reagálása a *Javaslatra*

Azt beszámítva, hogy a TK munkatársai közül a *Javaslat* első változatának kidolgozásában heten vettek részt, majd a *Javaslat* fejlesztésében közülük hárman, az intézmény vezetésének reakciója meglehetősen visszafogott volt. A vezetésen e helyütt Szecskő Tamás igazgatót érttem, aki köztudottan személyében is szinte intézménynek számított a TK-ban.

Terestyéni Tamás visszaemlékezése szerint Szecskőnek nagyon nem tetszett, hogy ő részt vett a *Javaslat* kidolgozásában. Szecskő az általa kezdeményezett beszélgetésen, vagy inkább raporton, indulatosan fejtegette neki, hogy a *Javaslat* kidolgozásában való részvétele komoly veszély/fenyegetés a TK-ra, de semmilyen intézkedést nem hozott. Vásárhelyi Mária egy olyan raportra emlékszik, amelyben Szecskő azt vetette a szemére, hogy egy iskolai rendezvényen tartott előadást a *Javaslat*ról, majd folytatott beszélgetést a megjelentekkel, de a

rosszallásnál tovább akkor sem ment. Szekfü András és Hann Endre egyaránt úgy emlékszik, hogy Szecskő nekik soha nem hozta szóba szerepüket a *Javaslat* kidolgozásában, és ők is gondosan igyekeztek kerülni a témát a vele való hivatalos beszélgetések során. Négyüket tudtam megkérdezni, és információik alapján az rajzolódik ki, hogy a TK igazgatója nagyvonalúan állt hozzá a *Javaslat* kidolgozásában való részvételükhöz, még ha, finoman fogalmazva, nem is helyeselte.

A nyilvánosságreform témája a *Jel-Kép* 1987–1988. évi számaiban

Mivel Szecskő Tamás egyúttal a TK negyedévente megjelenő tudományos folyóirata, a *Jel-Kép* főszerkesztője is volt, dönthetett arról, hogy a periodika miként reagáljon nyilvánosságreformjával foglalkozó dokumentumokra, tanulmányokra, köztük a *Javaslat*ra. Ebben a szerkesztőbizottság, amelynek tagja voltam, érdemi szerepet nem játszott.

A *Jel-Kép* 1987-ben és 1988-ban megjelent számaiból áttekintettem azokat az írásokat, amelyek ilyen vagy olyan módon a nyilvánosság és/vagy a tömegkommunikáció reformjához kapcsolódnak. Szándékosan nem beszélek most a szovjet és lengyel példákat bemutató tanulmányokról, jóllehet összességükben ezek nagyon fontosak, és nem is volt olyan lapszám, amelyben ne közöltek volna ilyeneket. Nem szólok továbbá a vezető politikusokkal készített interjúkról sem, illetve csak annyit, hogy pusztán átolvásásuk szinte önkínzás volt.

Az 1987-es évfolyamból kettőt emelek ki, Agárdi Péter és Fodor Gábor egy-egy írását.

- ◆ Agárdi Péter tanulmánya, a Napjaink ideológiai kérdései a tömegkommunikációban egy 1987 februárjában tartott, A szocializmus időszerű kérdései c. konferencián elmondott korreferátumának átdolgozott és kibővített szövege. Agárdi ekkor a Magyar Rádió elnökhelyettese volt, és a *Javaslat*ot még nem ismerhette. Írása összességében egy kulturált, példákkal teli, sok forrásra épülő dolgozat, amelynek végé felé egyebek közt megállapítja, hogy „Mivel a tömegkommunikáció egészére az érdekektől tagolt s motivált társadalmi mozgástéren való működés a jellemző, törvényszerű, hogy szinte mindegyik fő tevékenységformájának van ideológiai vonzata” – kiemelések az eredetiben. (Agárdi 1987: 17) Agárdi tanulmánya érdekes ugyan, de azért mégsem amolyan vezető anyag 1987 közepén egy kommunikációs szakfolyóiratban.
- ◆ Fodor Gábor a Politikai Főiskola tanára, korábban a *Magyar Nemzet*, majd a *Magyar Hírlap* újságírója, Szélszegyetek a szocializmus nyilvánosságának történetfeldolgozásához című tanulmánya egy eszmetörténeti írás, és ennek a zsánernek helye van a *Jel-Kép*-ben még akkor is, ha közlésekor aktualitása lényegében nem volt. (Fodor 1987)

Az 1988-as évfolyamból öt tanulmányt, egy szerkesztői levelet és két dokumentumot fogok röviden megemlíteni. Kezdem a 2. számban közölt három tanulmánnyal abban a sorrendben, ahogy azokat a *Jel-Kép*-be betördelték.

- ◆ Fodor Gábor A nyilvánosság eltékozlása című írása hasonló zsánerű, mint az egy évvel korábbi, és ugyanazt is tudnám mondani róla, de hadd ne ismétljem magam. (Fodor 1988)
- ◆ Ágh Attila politológus, a Párttörténeti Intézet tudományos tanácsadója Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához című tanulmánya egy gazdag, színes, az aktuális helyzetből, majd szocialista nyilvánosság jellemzőit és történetét összegző, elemző jellegű írás. A szerző abból indul ki, hogy „[a] magyar társadalom egyik legsúlyosabb ellentmondása jelenleg a mind jobban mélyülő és szélesedő válság” és azt a következtetését is előre bocsátja, „[a] tömegtájékoztatás reformja az egész társadalmi kibontakozás egyik katalizátora lehet.” (Ágh 1988: 17) Utal az 1987 őszen

zajlott parlamenti vitákra is, töréspontnak minősítve őket a hazai politikai nyilvánosságban, és ebből következtethetünk arra, hogy a tanulmányt valamikor 1987 végén készíthette. Nagyjából fél évvel azután, hogy a *Fordulat és reform* tanulmány megjelent a *Közgazdasági Szemlében*, amit a szerző meg sem említ. Úgy látja, hogy a tömegtájékoztatásban a monopolisztikus hatalomgyakorlásra való átmenet kérdései más társadalmi szféráknál is élesebb feszültségekkel járhatnak majd, és sok olyan konkrét példával él, amelyekkel egyet lehetett érteni. Ugyanakkor azon következtetése, hogy „A politikai nyilvánosság szerkezetváltásához [...] a pártnyilvánosság biztosítása az elsődleges mozzanat” (Ágh 1988: 26), és minden más csak ez után következhet, már nem tartozik ide, hiszen ezt a keretezést a magyarországi valóság az 1980-as évek végére már felülírta.

- ◆ Terestyéni Tamás Társadalmi szerveződés és kommunikáció c. írása egy kulturáltan előadott színes parabola. (Terestyéni 1988) A szerző nem utal benne sem a *Javaslatra*, sem más tanulmányra, hanem egy biológiai metaforát használva – az amőba és kovamoszat típusú szerveződések bemutatása – érzékelteti, hogy a társadalmi kommunikáció szervezési elvei nagyban meghatározzák hatékonyságát, és a decentralizált struktúra jobb eredményre vezet, mint a központosított. Amint a záró bekezdésben megállapítja, az 1980-as évek végére egyértelművé vált, hogy a társadalmi kommunikáció szerveződésének és intézményrendszerének megújulása elengedhetetlen a súlyos helyzetbe került magyar gazdaság átalakulását célzó reformok sikerre viteléhez.

A *Jel-Kép* 1988. évi 3. száma már a szervezetileg átalakult TK, az immáron Magyar Közvéleménykutató Intézet (MKI) nevet viselő jogutód folyóiratoként jelent meg. Szecskő az átalakulás tényét bejelentő és üdvözlő szerkesztői levélében kinyilvánítja, hogy „A *Jel-Kép* [...] a maga szakmai – politológiai, szociológiai, kommunikatori – eszközeivel részt vesz a nyilvánosság fejlesztéséről szóló vitákban.” (Szecskő 1988: 3) Mintegy bemutatva, hogy az előbbi szándéknyilatkozatnak a folyóirat miként tesz eleget, ebben a számban két szerzői tanulmányt és két további, munkacsoportok által készített, nagyobb terjedelmű dokumentumot is találunk. Grósz Károly Nyilvánosság és demokrácia című írása természetesen a lapszám vezető anyaga. Grósz, aki ekkor már az MSZMP főtitkára és egyben a hivatalban lévő miniszterelnök, írásában egyebek mellett foglalkozott a nyilvánosság és a tömegkommunikáció állapotával és utalt – nem nevesítve – a tárgyban megfogalmazott reformjavaslatokra is. (Grósz 1988) Hajlok arra, hogy Szecskő aktív részt vállalt a szövegezésben, bár bizonyítani nem tudom. Megítélésem szerint a nyilvánosság reformját illetően Grósz Károly hitelessége eleve megkérdőjelezhető volt, így ez rávetült az általa írottak megítélésére is.

- ◆ Grósz fejtegetéseit, amelyeket a „népfrontos” egyrészt-másrészt sablon szerint fogalmazott meg, nem volt könnyű értelmezni. Miközben megállapítja, hogy „Tanulhatunk a polgári demokrácia gyakorlatából” siet azt is hozzátenni, hogy „[n]em egyszerűen átvenni, hanem meghaladni, ‘megszüntetve megőrizni’ kell ezeket a tapasztalatokat. Tanulnunk kell a klasszikusoktól, a lenini gyakorlatból és elméletből, a munkásmozgalom hagyományaiból és a jelen társadalmi gyakorlatából.” (Grósz 1988: 8) A reform folytatása a jól ismert „megszüntetve megőrizni” jelszó alapján nem hangzott biztatóan, és amennyiben valaki még arra is emlékezett az olvasók közül, hogy a szerző az MSZMP 1988 májusi Országos Pártértekezletén hangsúlyosan hitet tett az egypártrendszer fenntartása mellett, méginkább elgondolkozhatott.
- ◆ Fricz Tamás Az MSZMP és a tömegkommunikáció 1956–1986 című tanulmánya a hivatalos párt dokumentumok nyelvezetét használó történeti okfejtés. (Fricz 1988) Kifejezetten nehezen olvasható, és így az a végkövetkeztetése, hogy szükség van a

tömegkommunikáció demokratizációjára, könnyen elsikkadhatott. Az *Iffúsági Szemle* folyóirat rovatvezetőjeként dolgozó szerző ugyanakkor még csak nem is utal azokra a nem sokkal korábban elkészült, és 1988 nyarán már könnyen elérhető azon tanulmányokra, munkaanyagokra, amelyek éppen azzal vagy azzal is foglalkoztak, hogy a magyarországi tömegkommunikáció demokratizációja mit jelent a gyakorlatban. Ennél, igaz, csak egy említés erejéig, még Grósz Károly is tovább ment az elébb idézett írásában.

A két hosszabb, nagyobb lélegzetű, munkacsoportok által készített anyag közül

- ◆ A tömegkommunikációs rendszer hosszú távú fejlesztése – Konceptiók és variánsok című tanulmány (*Jel-Kép* 1988/3. 10–20) az Országos Tervhivatal megrendelésére készült. A munkát a TK koordinálta, a zárótanulmányt az intézmény két vezetőmunkatársa, Jakab Zoltán és Tomka Miklós szövegezte, elkészítését pedig Szecskő Tamás irányította. A munkaanyagokat több alkalommal is megvitatták széles szakértői körben, és a zárótanulmány közlése kifejezetten beleillett a *Jel-Kép* profiljába. Összességében korrekt, a tudományos kommunikációs jövőképek mintáit követő, ám rendkívül óvatos megfogalmazású elemzés. Például a (nyomtatott) sajtóról írottakban vannak utalások a szervezeti fejlesztéseknek nevezett intézkedések szükségességéről, de a nyilvánosság reform olyan caveat-ját, hogy bárki alapíthasson lapot, hiába keresnénk benne. Tény, hogy sem a tanulmányt jegyző munkacsoportban, sem a munkát felügyelő, megvitató és elfogadó bizottság tagjai között nem találunk egyetlen egy olyan személyt sem, aki részt vett volna a *For-dulat és reform*hoz kapcsolódó nyilvánosság anyagok elkészítésében. Ez, elvontan fogalmazva, jól mutatja a különböző szakértői csoportok közti horizontális kommunikáció hiányát, de konkrétan azt is mondhatnám, hogy nem kértek belőlünk.
- ◆ A tömegtájékoztatás helyzetének és működésének jellemzői és problémái című elemzés a *Jel-Kép* 1988/3. számának Dokumentum rovatában jelent, és Vitaanyag minősítést kapott (82–93. old.). Az MSZMP 1985-ben megtartott XIII. Kongresszusát követően a Központi Bizottság Agitációs és propaganda bizottsága felkérésére készült, a munkacsoport vezetésére Hárs István, a Magyar Rádió elnöke kapott megbízást. A többségét tekintve kifejezetten jó erőkből álló munkacsoportban a TK-ból helyet kapott Szecskő Tamás igazgató és Jakab Zoltán tudományos igazgatóhelyettes. Az elkészült vitaanyagot 1986 áprilisában adták át a megbízónak, és amint Szecskő a vitaanyag közlését bevezetendő írja, soha semmilyen politikai testület nem tárgyalta meg. A vitaanyag zárófejezetében megfogalmazott javaslatok szerint szükségesnek látszik a tájékoztatás és a tömegkommunikáció ideológiai bázisának erősítése, a pártirányítás minőségének és tartalmának – ezzel hatásfokának – javítása, a tájékoztatás eszközrendszerének fejlesztése. A szövegen jól érződik, hogy mikor is fogalmazták, és láthatóan súlyos nyomokat hagyott rajta az idő, konkrétan az a két év, amely elkészülte és megjelentetése között eltelt: őszintén szólva nehéz megérteni, hogy Szecskő miért döntött a közlése mellett.

Epilógus

1989 tavaszán, egy *Jel-Kép* szerkesztőbizottsági ülést követően négy szemkört felvettem Szecskőnek, hogy hozza le a folyóiratban másodközlésként a *Javaslat* végső változatát, amely fél évvel korábban jelent meg. Természetesen jól ismerte az anyagot, de hosszúnak tartotta és kérte, rövidítsük meg. Mivel ezt magam nem dönthettem el, abban maradtunk, hogy megbeszélem szerző- és szerkesztőtársaimmal, és így is történt. A Magyar Nemzeti Levéltár MKI

gyűjteményében fennmaradt az a levelem – 1989. június 13. Gálik Mihály levele Szecsckő Tamáshoz –, amelyben értesítem a döntésünkről:

„Kedves Tamás!

Mivel telefonon nem tudtunk kapcsolatba kerülni, ezúton közlöm veled azt az információt, hogy szerkesztőtársaimmal egyetértésben nem járulunk hozzá ahhoz, hogy a *Jel-Kép* rövidítve közölje a „Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára” c. dokumentumot.

Sajnálom, hogy kellemetlenséget okoztam neked a publikálásra való ötletemmel, igazán nem volt szándékomban.

Üdvözlök Gálik Mihály”

Tény, hogy a *Jel-Kép* 1987–1988 során nem vett tudomást a *Javaslat*ról és kibővített változatairól, egyetlen szóra sem méltatta őket. Ezt azért őszintén sajnálom! Ugyanakkor nem szeretném elhallgatni, hogy az 1989. évi lapszámok, amelyeknek szerkesztésében Szecsckő Tamás még aktívan részt vett, mondhatni sorozatban közöltek olyan anyagokat, amelyek a *Javaslat* szellemiségét, egyes programpontjainak gyakorlattá válását tükrözték, ezekből csak kettőt idézek fel:

- ◆ Az 1989. évi 1. számban jelent meg Farkas Zoltán Lapalapítók '88 című összeállítása, amelyben képet kaphatott az olvasó a lapalapítás engedélyezésének liberalizálása nyomán kitört lapalapítási boom-ról, megszólaltatva a lapokat alapítását kezdeményező újságírókat, illetve a Hitel esetében a főszerkesztői funkciót betöltő vezető MDF politikust, Bíró Zoltánt. Egyébként Farkas Zoltán a Magyar Rádió egyik jól ismert újságírója volt és egyike azoknak, akik közreműködtek a *Javaslat* megfogalmazásában.
- ◆ Az 1989. évi 4. számban Nagy Lajos Géza foglalja össze tanulmányában, hogy az 1988 végén a Magyar Közvéleménykutató Intézet keretében készült, általa irányított kérdőíves adatfelvétel eredményi alapján milyen a lakosság, az értelmiség és saját tagságának képe az MSZMP-ről. A Szerző hosszú éveken át vezette a TK közvéleménykutató részlegét, a kutatást ő irányította, és már írásának címe – A kettészakadt társadalom – is szokatlan volt, a rövid, a tanulságokat összefoglaló absztrakt-szerű bevezetés szókimondása pedig példátlan a folyóirat történetében. Minden kommentárt mellőzve idézem: „1988 végére már nemcsak az értelmiség, de a lakosság egésze, sőt saját tagsága is elidegenedett az MSZMP-től. Az emberek a pártot a pártapparátussal azonosították, s benne látták a társadalmi-gazdasági-politikai haladás legfőbb akadályát.” (Nagy 1989: 52)

Hozzáteszem, hogy Szecsckő, főszerkesztői minőségében, mintha mi sem történt volna, továbbra is közölte a *Jel-Kép*ben tudományos tárgyú írásaimat, amit mai szemmel sem lehetne természetesnek tekinteni. Azért pedig kifejezetten hálás vagyok neki, hogy 1989 őszén, amikor egy ösztöndíjjal a világhírű Annenberg School of Communication vendégkutatója lett, felajánlotta nekem, hogy az éppen megalakult Európai Médiaintézet (The European Institute for the Media) egyik bizottságában váltsam őt. Amint mondta, neki Philadelphiából elég megterhelő lenne, hogy Manchesterbe repüljön az ülésekre, és egyébként is Amerikában szeretne kutatni. Kaptam az alkalmon, és mivel Szecsckő ajánlását elfogadták, a Kelet-Nyugati Együttműködési Bizottság (East-West Cooperation Committee) tagja lettem a másik magyar kutató, Jakab Zoltán mellett. Ezzel – bár 1989 decemberében megszereztem a közgazdaságtudomány kandidátusa címet – lényegében az is eldőlt, hogy a továbbiakban a média lesz a fő kutatási területem.

Köszönetnyilvánítás

Hálás vagyok azért a segítségért, amelyet a tanulmány megírásához Domány Andrástól, Gombár Csabától, Szekfü Andrástól és Timár Jánostól kaptam. Természetesen a leírtakért való felelősség teljes egészében az enyém.

IRODALOM

- Agárdi Péter (1987) Napjaink ideológiai kérdései a tömegkommunikációban. *Jel-Kép* 1987/2. 5–18.
- Ágh Attila (1988) Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához. *Jel-Kép*, 1988/2. 17–27.
- Antal László – Bokros Lajos – Csillag István – Lengyel László – Matolcsy György (1987) Fordulat és Reform. *Közgazdasági Szemle*, XXXIV évf. június. 642–663.
- A tömegkommunikációs rendszer hosszú távú fejlesztése – Konceptiók és variánsok. *Jel-Kép*, 1988/3. 10–20.
- A tömegtájékoztatás helyzetének és működésének jellemzői és problémái. *Jel-Kép*, 1988/3. 82–93.
- Javaslat a nyilvánosság reformjára (1987) *Irodalmi Újság*, 1987/3. 5–6.
- Farkas Zoltán (1989) Lapalapítók '88. *Jel-Kép*, 1989/1. 12–30.
- Fodor Gábor (1987) Széljegyzetek a szocializmus nyilvánosságának történetfelfogásához. *Jel-Kép*, 1987/3. 12–20.
- Fodor Gábor (1988) A nyilvánosság eltékozlása. *Jel-Kép*, 1988/2. 7–16.
- Fordulat és Reform. *Medvetánc*, 1987. 2. sz. Melléklet
- Fricz Tamás (1988) Az MSZMP és a tömegkommunikáció 1956 – 1986. *Jel-Kép*, 2. 21–28.
- Gálik Mihály (1989) Levél Szecskő Tamáshoz. Magyar Nemzeti Levéltár. XXVI-A-37 (Fond) Magyar Közvéleménykutató Intézet (1963–1991)
- Gálik Mihály – Halmai Gábor – Hirschler Richárd – Lázár Guy (1988) Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára. *Kritika*, 1988/10. 23–30.
- Gombár Csaba (1989) Javaslat-vázlat a nyilvánosság kérdésének további kutatásához. In: Gombár Csaba (1989) *Borítékolt politika*. (szerk. Mélykúti Attila) Budapest, Pénzügykutató Részvénytársaság. 138–144.
- Grósz Károly (1988) Nyilvánosság és demokrácia. *Jel-Kép* 1988/3. 5–9.
- Kis János – Kőszeg Ferenc – Solt Ottilia (1987) Társadalmi Szerződés, avagy a politikai kibontakozás feltételei. *Beszélő*, 1987/20. Különszám
- Magyar Újságírók Országos Szövetsége – MÚOSZ (1987) Állásfoglalás a sajtónyilvánosság kiterjesztéséről – Megvitatta és elfogadta a MÚOSZ Választmánya. *Magyar Sajtó*, 1988/1. 5–10.
- Nagy Lajos Géza (1989) A kettészakadt társadalom – A lakosság, az értelmiség és saját tagságának képe az MSZMP-ről. *Jel-Kép*, 1989/4. 52–64.
- Pozsgay Imre (1993) *1989 – Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Budapest, Püski Kiadó.

- Szabad Európa Rádió (1987) A tömegtájékoztatás reformja, elhangzott 1987. július 8-án. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, ÁBTL-4.1-A-2003/1
- Szeckő Tamás (1988) Szerkesztői levél – Jelképek. *Jel-Kép*, 1988/3. 3–4.
- Székfü András (1998) A nyilvánosság: sajtószabadság a demokrácia hétköznapjaiban. In: Halmai Gábor és Vásárhelyi Mária (1998 szerk.) *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 49–53.
- Terestyéni Tamás (1988) Szerveződés és kommunikáció. *Jel-Kép*, 1988/2. 52–64.

HAT KÜLFÖLDI KUTATÓ SZECSKŐ TAMÁSRÓL ÉS A TÖMEGKÖZLEMÉNYKUTATÓ- KÖZPONTRÓL

Szekfű András

szekfu.andras@filmarchiv.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.45

Absztrakt

A szerző 1969-től 1990-ig dolgozott a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban (TK). A TK 50 konferencia (2019) alkalmából megkereste azokat a még élő külföldi kutatókat, akik a TK-val és igazgatójával, Szecskő Tamással érdemi kapcsolatban voltak, és megkérte őket, hogy írjanak néhány sort róla és a TK-ról. Az öt kutató (Kaarle Nordenstreng, Robin Cheesman, Wolfgang Kleinwächter, Breda Pavlic és Cees Hamelink) válasz-írásait Walery Pisarek Szecskő Tamásról írott nekrológja vezeti be.

Kulcsszavak

Tömegkommunikációs Kutatóközpont, magyar kommunikáció kutatás, tömegkommunikáció, nemzetközi kommunikáció kutatás, nemzetközi tömegkommunikációs kutatási szervezetek, IAMCR (International Association of Mass Communication Research)

SIX FOREIGN SCHOLARS ABOUT TAMÁS SZECSKŐ AND THE MASS COMMUNICATION RESEARCH CENTRE

András Szekfű

Abstract

The author worked from 1969 to 1990 in the Mass Communication Research Centre (TK), Budapest, led by the internationally renowned scholar Dr. Tamás Szecskő. On the occasion of the conference “TK 50” (2019), several surviving foreign colleagues of Dr. Szecskő were asked to write a few lines about him and the Centre. Five mini-essays (by Kaarle Nordenstreng, Robin Cheesman, Wolfgang Kleinwächter, Breda Pavlic and Cees Hamelink) are preceded by the obituary of Dr. Szecskő written by Walery Pisarek, Cracow.

Keywords

Mass Communication Research Centre, Budapest, communication research in Hungary, mass communication, international research in communications, international organisations for mass communication research, IAMCR (International Association for Mass Communication Research)

HAT KÜLFÖLDI KUTATÓ SZECSKŐ TAMÁSRÓL ÉS A TÖMEGKÖZLEMÉNYKÖZVETÉSI KUTATÓKÖZPONTRÓL

Székfű András (szerk.)

A „TK” két évtizedének értékelő elemzése nem a mi feladatunk, akik ebben az időben ott dolgoztunk (jómagam 1969-től 1990-ig). A TK 50 konferenciához tehát azzal kívántam hozzájárulni, hogy megkértem azokat a külföldi kutató kollégákat, ismerőseimet, akik szoros munkakapcsolatban voltak Szecskő Tamással (1933–1997) és az intézet kutatóival, írják meg emlékeiket Tamásról és rólunk.

Többen közülük már nem élnek: James (Jim) Halloran (1927–2007) a Leicester-i Egyetemen a Centre for Mass Communication Research igazgatója; George Gerbner (1919–2005), az Annenberg School of Communication dékánja; Herbert Schiller (1919–2000) amerikai kritikai médiakutató; Walery Pisarek (1931–2017), a krakkói társintézet igazgatója; Karol Jakubowicz (1941–2013), a nemzetközi tekintélyű lengyel kutató. Nem sikerült elérnem a volt Szovjetunió-beli (orosz, észt) kollégákat. És volt, aki kitért a kérésem elől vagy csak udvarias sorokat küldött. Köszönöm azoknak, akik rövidebb vagy hosszabb formában lényegi válaszokkal tisztelték meg Szecskő Tamás és a TK emlékét.

Az alábbi öt írást saját fordításomban, egyes esetekben nem-lényegi pontokon rövidítve közlöm. A teljes eredeti nyelvű szövegeket is ki fogom tenni a világhálóra. Hatodik írásként illeszttem ide Walery Pisarek Szecskő Tamásról írott nekrológját, mely egyben az összeállítás bevezetéséül is szolgál.

Walery Pisarek (1931–2017)

A krakkói (PL) Sajtókutatási Központ igazgatója 1969-től 2000-ig, a lengyelországi sajtókutatás nagy klasszikusa. Alábbi nekrológja a Zeszyty Prasoznawcze 1998/1–2. számában jelent meg.

Szecskő Tamás meghalt. Az Oroszlán jegyében született Kelet-Magyarországon, Debrecenben, 1933-ban. A budapesti Közgazdasági Egyetemen tanult, ugyanott szerezte meg szociológiai doktorátusát. A Magyar Rádió és Televízió 1969-ben megalakult Tömegkommunikációs Kutatóközpontjának előbb társigazgatója, majd igazgatója lett. Vezetése alatt a budapesti MRT intézet, melyet a nemzetközi kongresszusokon és konferenciákon vagy az igazgató vagy kiváló kollégái képviseltek, a világ egyik legismertebb és legmegbecsültebb tömegkommunikációs kutatóintézetévé vált. Az intézet különleges szerepet játszott az egész úgynevezett szocialista világban mint a média befogadással és a közvéleménnyel kapcsolatos empirikus

kutatások központja. A kutatások eredményeit – amelyek szenzációszak voltak akár Lengyelországhoz, akár az egész táborhoz képest – a *Jel-Kép* negyedéves folyóiratban publikálták, bár többnyire magyarul, de gyakran angol összefoglalókkal. Szecskő Tamás volt a főszerkesztő sok éven át.

Szecskő a „valóságosan létező szocializmus” korszakának azokhoz a médiakutatóihoz tartozott, akik szembementek az aktuális kötöttségekkel, és terjesztették a „burzsoá” tudást és a „burzsoá” módszertant, anélkül, hogy nyílt konfliktusba kerültek volna a pártvezetéssel. Nem mindenki engedhette meg magának, hogy nyíltan kijelenthesse, például, hogy a szocialista társadalom médiája, eltérően a nyugati világ médiájától, nem törődik az információ aktualitásával, mert „a jelenbeli események (...) nem relevánsak a szocialista tömegkommunikáció számára. Ha az események érdekesek, akkor a múlt vagy a jövő szempontjából azok.”

1983-ban Szecskő részt vett a *Journal of Communication* programvitájában a tömegkommunikáció kutatás perspektíváiról. Többek között beszélt a „kritikai” és „adminisztratív” kutatások megkülönböztetéséről: „A marxista elméleti háttérű tudományágak esetében ez a szembeállítás értelmetlen. A tényszerű adatok, amelyek egy másik korszakban a száraz empiricizmus példáinak tűnhettek, ‘kritikai’ szerepet játszottak az 1960-as évek Magyarországon már pusztán megjelenésük által is. Amikor senki se tudja, hogy ki hallgat rádiót és ki nézi a televíziót (...), akkor a legszárazabb adatok is a közönség nagyságáról és összetételéről ‘kritikus’ hatásúak a műsorkészítők illúzióira, az információs politikák koncepcióira és az ideológiai tézisekből levezetett elképzelésekre nézve.” (Szecskő Tamás: *Communication Research and Policy in Hungary: Partners in Planning. Journal of Communication*, 1983, No. 3. 96–102. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1983.tb02411.x>)

Különböző alkalmakkor, a mi [krakkói] Központunk szerepéről vitatkozva, hivatkoztam is Szecskőre. Volt tehát Szecskő, volt az általa vezetett MRT intézet. Megbízható publikációi szövetségeseink voltak a vádakkal szemben, hogy bennünket a burzsoá tudomány befolyásol. Kezdetben publikációi a magyarországi rádió- és televízióhasználat empirikus kutatásáról szóltak, de hamarosan egyre nagyobb szerepet kapott munkásságában a kutatási tapasztalatok általánosítása és az elméleti következtetések.

Szecskő Tamás, mint a legtöbb bölcs ember, vidám, szerény, kedves férfi volt, aki felelő embertársai gyengeségeit és teli van meglepetésekkel. Ugyanakkor fiatalos frissességgel képes volt élvezni az élet örömeit. Megbecsült kutató volt és kedvelt kolléga. Élveztük barátságát. Krakóba vártuk egy konferenciára, mely a Sajtókutatási Központ alapításának negyvenedik évfordulóját ünnepelte. Az utolsó pillanatban lemondta érkezését, egészségi állapotának romlására hivatkozva. Akkor nem gondoltunk arra, hogy többé nem láthatjuk egymást.

Kaarle Nordenstreng (1941¹)

A Tamperei Egyetem (FIN) professor emeritus-a, 1976 és 1990 között a prágai székhelyű Nemzetközi Újságíró Szövetség elnöke.

Szecskő Tamást 1970-ben ismertem meg a GEAR² nevű szervezetben, mely az európai műsorszórók közönségkutatóinak informális csoportja volt. Nem sokkal később újra találkoztunk az UNESCO³ és az IAMCR⁴ köreiben.

¹ Itt és a későbbiekben a szerző születésének évszáma.

² Group of European Audience Researchers

³ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation

Mint az IAMCR főtitkára 1984 és 1992 között, Tamás bekerült a nemzetközi tudósszervezők elitjébe. Nagyon sokat tett az Egyesületért, előbb James Halloran, majd Cees Hamelink elnöksége alatt. Ez az intenzív háttérmunka mellett nagyobb találkozók megszervezését is jelentette. Történelmi idők voltak, amikor az IAMCR Nemzetközi Tanácsa 1989 augusztusában Budapesten ülésezett, és Magyarország kezdte kiengedni a keletnémeteket Nyugatra. Az ülés politikai csúcspontja egy találkozó volt Németh Miklós miniszterelnökkel az Országház tekintélyes épületében. A találkozót ezzel a reformer szocialistával Tamás szervezte meg, úgy látszott, hogy jó viszonyban van vele.

Kapcsolatunknak egy konkrét személyes eredménye volt, hogy finn nyelven írott kommunikáció tudományi bevezető tankönyvemet a TK kiadta magyarul.

AZ 1990-es évek elején Tamás újra ellátogatott Tamperébe, ezúttal Karol Jakubowiczsal együtt. Mindketten előadást tartottak a média poszt-szocialista helyzetéről országokban.

Hogyan látom Tamást és a TK-t évtizedek távolából, egy olyan világban, amely drámaian különbözött a maitól? Magyarország Kelet-Európában szocialistának volt besorolva, de Finnországból nézve a szocializmus enyhe változatának láttuk. Én egy fiatal tudós voltam, újbaloldali elvekkkel, ami Finnországban szimpátiát jelentett a szocialista országokkal és nem antipátiát a kommunizmus iránt.

Tamás normális kollégaként lépett be a világomba, szocialista háttére nem tette őt csökkentértékűvé az angol, olasz vagy más nyugati kollégákkal szemben. Inkább bizonyos extra presztízt adott neki. Szakmai kompetenciája az első pillanattól kezdve meggyőző volt, szerény habitusa pedig lefegyverző. Nem egy felületes sztár benyomását keltette, hanem a terület szakemberéét, és pedig politikamentesen. Ez hitelessé tette őt, különösen, mivel tudtuk, hogy mögötte van egy tekintélyes kutató központ.

A TK-nak kiemelt helye volt a kelet-európai kommunikáció kutatás térképén az 1970-es években. A szocialista országok nemzeti rádió-televízióiban alig volt hozzá hasonló, kivéve a Lengyel Televízióét, Karol Jakubowicz vezetésével. Nemzetközileg elismert akadémiai kutatóintézetekből is kevés akadt akkoriban ezekben az országokban.

Sajnálhatom, hogy sosem beszéltük meg Tamással az én elnökségemet a prágai Nemzetközi Újságíró Szövetségben, amiről Tamásnak bizonyára jól informált véleménye volt. Tamással való kapcsolatunk leghosszabb idejében én ennek az elnöke voltam, és ezáltal politikailag számára valamiféle moszkvai megbízottnak tűnhettem. Ez bizonyára némileg kényelmetlen volt neki – vagy nem is tudom. Tamás soha sem mutatta ki belső érzéseit és ideológiai pozícióit egy nyilvánvaló szerény liberalizmuson túl, a szocialista összefüggésen belül. Mindig egy tárgyilagos kolléga volt számomra, és megbíztunk egymásban. Ez a bizalom a „business as usual” szintjén maradt, anélkül, hogy mélyebb barátság született volna a teljes bizalmasságból, de végig jó kollégák maradtunk az évek során.

A hidegháború meglepően kevésbé befolyásolta kapcsolatomat Tamással és a TK-val. A „keleti” hivatkozás tehát arra utal, hogy ti a Keleten több nehézségbe ütköztetek, mint mi Nyugaton, mind a szocializmus idején, mind pedig utána. Ez pedig növeli az értékét annak, amit elértetek.

⁴ International Association for Mass Communication Research

Robin Cheesman (1942)

A Roskilde-i Egyetem (DK) emeritus docense, 1976-tól az IAMCR politikai gazdasági szekciójának elnöke.

My love affair with Tömegkommunikációs Kutatóközpont

35 évvel ezelőtt alkalom kínálkozott rá, hogy egy szemesztert a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban tölthessek. Dániai egyetememről sabbatical-t kaptam, a magyar kultuszminisztériumtól pedig egy albérletet. Lelki válságban voltam, agyondolgoztam magam, túl voltam egy váláson, kellett a kikapcsolás. Budapesti tartózkodásom gyógyulási folyamat volt, azonban minden jelentősebb kutatási eredmény nélkül. A mai napig hálás vagyok érte.

Az IAMCR politikai gazdaságtani szekciójának vezetőjeként ismertem meg Szeckő Tamást, az IAMCR akkori főtitkárát. Az IAMCR Nemzetközi Tanácsának ülése a Balaton mellett lett az első rövid magyarországi tartózkodásom, és egy hosszantartó, baráti kapcsolat kezdete. Szó szerint szerelembe estem.

Egy UNESCO projekt részeként a „kommunikáció és hozzáférés” témában akartam kutatni. Ezt befejeztem, de nagyon leíró lett és kétséges hitelességű adatokat kaptam hozzá. Végülis leadtam a jelentésemet és megpróbáltam elfelejteni. Ebben az időben számos órát töltöttem a magyar Központi Statisztikai Hivatalban. Megfigyelhettem, hogy miként lehet hazudni statisztika által, és hazudni kihagyások révén.

Magyar kollégáim munkafeltételei a TK-ban nem voltak jók. Olyan volt a zsúfoltság, hogy asztalokat kellett arrébb tolni, hogy leültesse valakit. Kevés volt a telefon. Az emberek mégis bejöttek, legalábbis a kötelező intézeti napokon, kutatási jelentésekkel és közös ügyeket megbeszélni.

Én kivételezett voltam, mert saját irodám lett a felső emeleten, és ami a legfontosabb, városi telefonom külföldi hívás lehetőséggel! Most már bevallhatom, hogy másokat is engedtem használni a telefont.

A közvélemény kutatása különlegesen nehéz volt Magyarországon, az emberek és a hatóság közötti mély bizalmatlanság miatt. A kutatók és a kérdezőbiztosok nem tudtak egyszerű megoldást találni erre, és azt kockáztatták, hogy az emberek úgy válaszolnak, hogy elkerüljék a feltételezett „rossz” válaszok veszélyét. Ugyanakkor a Szabad Európa Rádió is végzett közvéleménykutatást, ők a Nyugatra látogató magyarokat kérdezték. Azonban ennek eredményeit nem rendelhette meg egy párt- és állami vezetőktől függő intézet. Néha azzal segítettem, hogy megrendeltem ilyen SZER jelentéseket dániai irodámba, és havonta hazautazva, elhoztam ezeket Budapestre. Ez jó megoldásnak látszott, bár a SZER kutatásainak ugyanolyan, csak fordított előjelű érvényességi problémái voltak.

Kevés saját tapasztalattal rendelkeztem az úgynevezett „valóságosan létező szocializmusról”. Sokat utaztam, Kubától Kínáig mint turista vagy különféle méretű összejövetelek résztvevője. Magyarországot – talán naivan optimista módon – másnak képzeltem. Mégis, ez a pozitív előítéletem „beigazolódott” – nagy mértékben Szeckő Tamásnak köszönhetően. 1984-ben örömmre én lehettem a levezető elnök Prágában, az IAMCR konferencián Tamás előadásakor – egy olyan paper-t adott elő, ami elképzelhetetlen lett volna másutt a keleti blokkban. Hasonló ideológiai kisiklások előfordultak és megengedettek voltak a kiscsoportos szemináriumokon és üléseken Tamás tágas irodájában.

Abban az időben „eurokommunistaként” határoztam meg magamat. (Svédországból) Dániába mentem dolgozni, és beléptem a Dán Kommunista Pártba, annak ellenére, hogy tudtam szoros kapcsolatokról a keletnémetekkel és a szovjetekkel. Tévesen azt hittem, hogy a

DKP-ben is hamarosan változások lesznek. Budapesti időmben megkértek a dán pártújságtól, hogy írjak egy cikket a magyar médiahelyzetről. Megírtam, és megemlítettem a „sorok közötti olvasást” és a szamizdat kiadványok sokaságát. A cikket visszautasították, miután nem voltam hajlandó „kijavítani hibáimat”. Néhány hónap múlva kiléptem a pártból. A dolog iróniája, hogy amikor lefordítottam a szöveget angolra, magyar barátaim úgy vélték, hogy nyugodtan megjelenhetne Magyarországon.

Tartózkodásom a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban nagyon gazdag élmény volt számomra. Májig emlékszem, hogyan kell kimondani magyarul [az intézet nevét – *a szerk.*], bár a többi rövid udvariassági mondatocskát már rég elfelejtettem. De emlékezni fogok a sok jó emberre – Ádám, András, Ildikó, János, Júlia, Márta... –, sokakra, és természetesen Tamásra.

Ahogy írom ezt, számtalan jelenet felbukkan előttem. Szeretnék újra leülni és emlékezni az akkori kedvenc kávéházamban, az Angelikában, éppen a Duna túloldalán. Vajon tartják-e még a finom mákos süteményüket?

Wolfgang Kleinwächter (1947)

Az Aarhus-i Egyetem (DK) professor emeritus-a, 1988-tól 2004-ig az IAMCR jogi szekciójának elnöke. Számtalan fórumon képviselte 1990-ig az NDK-t.

Szecső Tamás a keleti blokk kommunikációkutatójaként aknamező közepén járt. Azonban nemcsak tudományának jeles szakembere volt, hanem hatásos „békegalamb” is a keleti és a nyugati teóriák ütközésében. AZ IAMCR főtitkáraként elődje volt a keletnémet Emil Dusiska, aki megpróbálta az IAMCR-t a két rendszer ideológiai csatájának színhelyévé tenni. Dusiska, aki velejéig ideológus volt, szerette volna az IAMCR-on belül a „keleteurópai frontot” egységes vonalba rendezni és a „polgári kommunikációtudományt” sarokba szorítani. Ebben Szecső Tamás nem volt partner. Nem az ideológiák, hanem az egészséges emberi értelem vezette, a vélemények sokféleségének tisztelete és a kutatási eredmények komoly előadása, mindegy, milyen forrásból származtak ezek.

Sok tudományos konferencián és a szocialista országok UNESCO-bizottságainak koordináló ülésein voltam együtt Szecső Tamással. Szavának azért is volt súlya, mert józanul, izgalom nélkül, de meggyőződéssel beszélt. És azért is, mert mindig törekedett arra, hogy a kommunikációpolitikai kérdésekben az emberi jogi szempontot érvényesítse. Ezzel nem tette magát közkedvelté a dogmatikusabb szocialista „testvérek” között. Lengyel kollégája, Karol Jakubowicz viszont támogatta.

Mindketten, Szecső Tamás és Karol Jakubowicz, korán megfogalmaztak koncepciókat arról, hogy az állam és párt által ellenőrzött médiarendszereket hogyan lehet majd demokratikus szerkezetekké átalakítani. Sajnos mindketten nagyon korán elhunytak. Hangjuk nemcsak országaikban hiányzik, hanem az Európai Unióban és a világban is. Egy egykori keletnémet szempontjából, mint én vagyok, szinte groteszk, hogy azok az országok, amelyek az NDK időkben a liberalizmus élharcosainak számítottak, ma azok közé tartoznak, akik az éves sajtószabadság felmérésen az utolsó harmadba csúsztak.

Breda Pavlic (1946)

Volt a Ljubljana-i Egyetem (SLO) oktatója és az IAMCR nemzetközi kommunikáció szekciójának elnöke. Nyugdíjazásáig magas beosztásokban az UNESCO-ban dolgozott.

Évtizedek múltak el, mióta utoljára láttam Tamást. Szakmai útjaink, sajnos, már nem keresztezték egymást a nyolcvanas évek közepétől. De az ő becsületes, kicsit álmodó arca, a nyugodtan, de erőteljesen kifejtett, figyelemreméltó tudása és az általános diszkrét, kedves magatartása ugyanúgy élnek bennem, mint valaha.

Emlékeimben Tamás megmarad a kommunikációkutatás „Kis Herceg”-ének, eszünkbe juttatva Antoine de Saint-Exupery csodálatraméltó, mélyen sebezhető főhősét. Kívánom, hogy sok, sok nemzedék tisztelje emlékét!

Cees Hamelink (1940)

Az Amsterdami Egyetem (NL) professor emeritus-a, az IAMCR elnöke 1990-től 1994-ig.

Elutazni a kelet-európai országokba az 1960-astól az 1980-as évekig nem volt okvetlenül élvezetes. Először mint újságíró, később mint nemzetközi szervezetek képviselője bürokratikus közömbösséget éltem meg, vagy nyílt ellenségességet, és nagyon kevés boldog emberrel találkoztam. Emlékszem, amint együtt utaztam el Moszkvából egy lelkes latin-amerikai forradalmárral, aki ezt mondta: „Akár meg is halnék a szocializmusért, de élni nem szeretnék benne.” Azonban voltak élvezetes kivételek, köztük a magyarországi tartózkodás.

Gyakran tűnődtem, hogy vajon ezt a magyar lélek, a magyar zene, a Duna, vagy a magyar tájak, különösen a Balaton okozza-e, vagy pedig – Szecső Tamás. Tamás – aki több, mint húsz éven át dolgozott különböző szerepekben az IAMCR számára – melegszívű személy volt, nyitott elmével és egy barátságosan kritikus világszemlélettel.

Az 1970-es években ismertem meg őt az IAMCR keretében és azonnal nagyon jól kijöttünk egymással. Az 1980-as években Göteborgban, Münchenben, a Magyar Rádió balatoni üdülőjében és Budapesten is találkoztunk, és együtt dolgoztunk az IAMCR Occasional Papers kiadványsorozaton. Három év után 1989-ben Tamás, akkor már az IAMCR főtitkára, azt javasolta, hogy a nehézségek ellenére a sorozatot folytatni kell, módosított formában és megfelelő anyagi fedezettel. Fedezetet azonban nem találtunk.

1990-ben én lettem az IAMCR elnöke, és legnagyobb örömömre együtt dolgozhattam Tamással, amíg főtitkári mandátuma le nem járt 1992-ben. Mint elnök, találkoztam kollégáival is a Tömegkommunikációs Kutatóközpontból, amelyet mind a szellemi teljesítmények, mind pedig a tudományos igényesség szempontjából a Leicester-i Egyetem Centre for Mass Communication Research-ének kelet-európai párjaként tartottam számon.

Tamás személyiségére jellemzőek voltak az ilyen mondatok levélváltásainkban, mint: „az Egyesület bizonyos problémái nem fognak megoldódni a következő évtizedben, néhány feladatot hagynunk kell a következő nemzedék számára is”. Vagy: „megjegyzéseimet tekintsd egy meditációs folyamat részének.”

Fel tudom idézni felvillanyozó szellemi pengeváltásainkat Tamással a politikai lojalitásról és a politikai ellenállásról, valamint Reinhold Niebuhr alapvető kérdéséről: hogyan élhetnek az erkölcsös emberek az erkölcstelen társadalmakban? De minden másnál meghatób-

bak számomra szavai egyik utolsó karácsonyi kártyáján: „Ez a kis vörösbegy a magyar erdőkből vigye el hozzád régi barátságunk megerősítését!” Nem sokkal halála előtt ezt írta: „Éhezem a veled való jó beszélgetésekre.” Drága Tamás, jó testvérem, a közszolgálati műsorszórás küldetésének hűséges védelmezője, tehetséges társadalomelemző és segítőkész munkatárs az IAMCR-ban – nekem ma is hiányoznak azok a jó beszélgetések.

ÖSSZEÁLLÍTÁS NEMZETKÖZILEG ELISMERT ÉS A TK-VAL FONTOS KAPCSOLATOKAT ÁPOLÓ KÜLFÖLDI TÁRSADALOMKUTATÓKRÓL¹

Demeter Márton – Kováts Ildikó – Levendel Ádám – Pártos Ferenc – Terestyéni Tamás – Vörös Csilla

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.53

Absztrakt

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) egykori kutatói felidéznek öt olyan, nemzetközileg elismert külföldi társadalomkutató – George Gerbner (USA), Larry Gross (USA), James Halloran (UK), Percy Tannenbaum (USA), Borisz Firszov (SZU/Oroszország) – személyiségét és tudományos teljesítményét, akiket jelentős szakmai kapcsolat fűzött a TK-hoz és igazgatójához, Szecső Tamáshoz. Ezek a tekintélyes tudósok nagymértékben segítettek a TK-nak és munkatársainak az integrációját a kommunikáció- és médiakutatás nemzetközi közösségéhez.

Kulcsszavak

kommunikáció- és médiakutatás, TK és Szecső Tamás, nemzetközi tudományos kapcsolatok

A COMPILATION ON INTERNATIONALLY RENOWNED FOREIGN SCOLARS WITH NOTEWORTHY TIES TO TK

Márton Demeter – Ildikó Kováts – Ádám Levendel – Ferenc Pártos – Tamás Terestyéni – Csilla Vörös

Abstract

Former staff members of the Mass Communication Research Centre (TK) recall the personality and scientific achievements of five internationally-renowned scholars – George Gerbner (USA), Larry Gross (USA), Percy Tannenbaum (USA), James Halloran (UK), and Boris Firssov (USSR/Russia) – who had significant professional contacts with TK and its director, Tamás Szecső. All these respectable scientists helped integrate TK and its associates with the international community of communication and media research.

Keywords

communication and media research, TK and Tamás Szecső, international scientific relations

¹ Ez az összeállítás nem hangzott el előadásként a TK 50 konferencián, hanem a konferencia kontextusában interneten cserélődött üzenetek nyomán formálódott, meggyőződésünk szerint szervesen illeszkedve a konferencia anyagához. (a szerzők és a szerkesztők)

Az alább következő összeállítás – mint a nyitó oldalon az absztrakt is jelzi – öt olyan tekintélyes külföldi kommunikáció- és médiakutató szakembert igyekszik közel hozni az olvasókhoz, akikkel a Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak, illetve a központ munkatársainak annak idején szoros szakmai és nem ritkán baráti kapcsolatuk volt (és esetleg van mind a mai napig): George Gerbner (USA), Larry Gross (USA), James Halloran (UK), Percy Tannenbaum (USA), Borisz Firszov (SZU/Oroszország). Aligha vitatható, hogy a kommunikáció- és médiatudomány nemzetközileg kiemelkedő személyiségeiről van szó, azonban az összeállítás a legkevésbé sem mondható teljesnek, mivel csak részben fedi a TK egykori kiterjedt külföldi kapcsolatrendszerét. Hogy csak néhányat említsünk azon kiválóságok közül, akik szintén bekerülhettek volna az összeállításba: B. A. Grusin (SZU/Oroszország, pszichológus, társadalomkutató, magyarul: B. A. Grusin és munkatársai: *A hírek világa*. Membrán Könyvek. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1984.), Dallas, W. Smythe (1907–1992, Kanada, szakterülete a kommunikáció politikai gazdaságtana), Herbert Schiller (1919–2000, USA, médiakutató, olyan még ma is sűrűn idézett könyvek szerzője, mint *Mind Managers* [1973], *Communication and Cultural Domination* [1976]), *Information and the Crisis Economy* [1984], Pavel Câmpeanu (1920–2003, Románia, magyarul: Pavel Câmpeanu: *Rádió, televízió, közönység*. MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Szakkönyvtár, Budapest, 1974.)² és még lehetne sorolni. Sajnáljuk, hogy válogatásunknak nem sikerült megemlékeznie mindenkiről, aki számításba jöhetett volna. Hogy legalább utólag kiegészíthessük az összeállítást, ezúton felkérjük egykori TK-s kollégáinkat és a *Jel-Kép* olvasóit, hogy akiknek vannak hasonló szakmai és/vagy személyes emlékeik a TK nemzetközi kapcsolatairól, írják meg azokat, és küldjék el a *Jel-Kép* szerkesztőségének e-mail címére: jelkep_folyoirat@communicatio.hu. A kiegészítéseket előre is köszönik a szám szerkesztői.

² Pavel Câmpeanuról érdekes adalékok olvashatók Molnár Csilla jelen számunkban megjelent tanulmányában.

GEORGE GERBNER

(1919–2005)



Élet és Irodalom

*PUBLICISZTIKA – L. évfolyam
14. szám, 2006. április 7.*

*Terestyéni Tamás*³

A KULTIVÁCIÓS MEGKÖZELÍTÉS⁴

Múlt év december 24-én elhunyt George Gerbner professzor, a kommunikációkutatás világszerte elismert szaktekintélye. George Gerbner azok közé a Magyarországról elszármazott tudósok közé tartozott, akik külföldön vívtak ki maguknak nemzetközi elismertséget. Budapesten született, 1939 óta élt az Amerikai Egyesült Államokban. Egyetemi tanulmányait már Kaliforniában végezte. A kommunikációs stúdiumok professzoraként 1964-től 1989-ig a dékánja, majd nyugdíjba vonulása után tiszteletbeli dékánja volt a Pennsylvanai Egyetem Annenberg Kommunikációs Iskolájának (University of Pennsylvania, The Annenberg School of Communications), amely munkásságának köszönhetően a médiakutatás egyik fellegvárává vált az Egyesült Államokban. 1990-től a telekommunikáció Bell Atlantic professzora volt a Temple Egyetemen (Temple University), emellett elnökként szervezte és vezette az általa alapított Kulturális környezet mozgalmat (Cultural Environment Movement). Kiterjedt nemzetközi tudományos kapcsolatai között (számos ország egyetemén tanított vendégprofesszorként) kiemelt hely jutott a magyarországi társadalomtudományi műhelyekkel fenntartott együttműködéseknek. Gyakori látogatásai alkalmával szakmai tanácsaival támogatta az itteni intézetek munkáját, és számos (fiatal) magyar kutatót segített hozzá ahhoz, hogy bekapcsolódhassanak a nemzetközi tudományos életbe.

Gerbner professzor tudományos vizsgálódásainak középpontjában az a kérdés állt, hogy milyen kulturális változásokat eredményezett a modern elektronikus tömegmédiá, elsősorban a televízió megjelenése és elterjedése a XX. század második felében. E változások leírására kulturális mutatók (cultural indicators) rendszerének kidolgozását kezdeményezte. A kulturális mutatók a kultúra tartalmát és időbeli folyamatait jellemző mérőszámok, amelyek annak kimutatására szolgálnak, hogy a televízió szakadatlan műsorfolyamában a nézők elé tárt szimbolikus világ miképpen járul hozzá a közönség világgépének, a társadalomról alkotott hiedelmeinek, az embertársakkal kapcsolatos attitűdjeinek formálódásához. Gerbner professzor gondolatainak eredetiségét nem utolsósorban az adja, hogy kutatásaiban a médiával kapcsolatos társadalmi hatalom működését, a közvetített tartalmak (a műsorfolyam) összetételét, a felszín alatt megbúvó tényleges üzenetét és jelentését, valamint mindennek a kulturális környezethez való hozzájárulását és a szocializációban játszott szerepét egymással szoros kölcsönhatásban szemlélte, következetesen érvényesítve azt a sokat hangoztatott tételét, hogy a médiában a társadalom az üzenet.

A kommunikáció és a média kutatói számára George Gerbner neve a legszorosabban összefonódott az úgynevezett kultivációs elemzéssel, amelynek fókuszában a kommuniká-

³ A TK egykori munkatársa: teres.tamjud@t-online.hu

⁴ Másodközlés Kovács Zoltánnak, az *Élet és Irodalom* hetilap főszerkesztőjének engedélyével.

ciónak a kultúra termelésében, fenntartásában és áthagyományozásában játszott szerepe áll. A közösségek tagjai között cserélődő közleményeknek, egyfelől az aktuális valóságra vonatkozó beszámolóknak, híreknek, tudósításoknak, másfelől – talán még nagyobb súllyal – az elképzelt, kitalált történeteknek, meséknek, fikciós narratívumoknak, tehát a filmeknek, tévéjátékoknak az összességében végső soron megmutatkozik, hogy e közösség számára egyáltalán mi létezik, mi tartozik bele a világba, mi a fontos, mi a lényeges, mi a jó, mi a rossz, mi a helyes, mi a helytelen, mi mivel és hogyan függ össze, vagyis a közlemények összességéből kirajzolódik a feltevéseknek az a rendszere, amelyen keresztül a közösség tagjai önmagukat, múltjukat, jövőjüket, céljaikat szemlélik. A kommunikáció nemcsak egyszerűen visszatükrözi, felmutatja, hanem meg is erősíti azokat a kulturális feltevéseket, amelyekkel a közösség a világ felé fordul. A kultúra szempontjából a kommunikációnak az az alapvető funkciója, hogy közlemények termelésével, cseréjével és generációról generációra történő áthagyományozásával folyamatosan ébren tartsa, előtérbe helyezze, erősítse, egyszóval kultiválja a létre, a fontosságra, az értékekre és az összefüggésekre vonatkozó közös kulturális feltevéseket.

A tömegkommunikáció elektronikus eszközei, mindenekelőtt a televízió által közvetített szakadatlan közlésfolyam a kulturális környezet legfontosabb összetevőjévé és a modern társadalmak tulajdonképpen egyetlen olyan egyetemes forrásává vált, amelynek a család és az iskola mellett meghatározó szerep jut a társadalom közös kulturális feltevéseinek és értékeinek kultivációjában és a felnövekvő generációk szocializációjában. A tömegkommunikációnak kitett közönség a közlemények áradatából tudja, tanulja meg, hogyan állnak a dolgok a világban, mire kell és érdemes figyelni, mi a fontos, a lényeges, mi a jó, mi a rossz, mi mivel és hogyan függ össze. Mindemellett a közleményfolyamban való részesedés az egyetlen olyan önkéntesen vállalt és közös tanulási forma, amely egy társadalom legtöbb tagja esetében még szórakoztat, és örömet is okoz.

A „tanulás” szó itt természetesen nem a hétköznapi értelemben szerepel. Ha például a képernyőn sorozatosan látunk orvosokat tevékenykedni, mi magunk nem fogjuk megtanulni az orvosi szakma rejtelmét, és nem tudunk majd betegeket gyógyítani. De az orvosokkal kapcsolatos történetek sokaságából megismerjük az orvost mint egy társadalmi és személyiség-típust, mint jó vagy rossz embert, mint hozzánk hasonlót vagy különbözőt, mint olyat, aki társadalmilag sikeres vagy sikertelen, akit megbecsülnek vagy megvetnek stb. Közlemények sokaságából e nem hétköznapi értelemben tanuljuk meg, mire érdemes figyelni, mit kell fontosnak tartani, mi a szabályszerű, mi a szabályellenes, kiket becsül meg a társadalom, kiket nem, kiknek van befolyásuk a dolgok menetére, és kiknek nincs, kik a sikeresek, kik a sikertelenek stb.

Egy olyan közösségben, amely a kommunikációnak csak a szóbeli módozatait ismeri, és amelyben a kommunikációban való részvétel módja nem kötődik specializálódott szerepekhez vagy hatalmi pozíciókhoz, elvileg bárki hozzájárulhat a közlemények termeléséhez, az eseményekről szóló beszámolókhöz és a történetek meséléséhez és ezen keresztül a közös feltevések, elképzelések, hiedelmek alakításához, vagyis itt a kommunikáció a közösség egészének kontrollja alatt áll. A modern tömegkommunikáció erősen tagolt és intézményesült világában viszont azok a személyek és csoportok, akik vagy amelyek társadalmi helyzetüknél, illetve intézményi szerepüknél fogva jelentős befolyást képesek gyakorolni a közlemények termelésének folyamatára, a bennük kultivált feltevések, értékek, képek rendszerére is hatással bírnak. Ebből adódóan a modern társadalmakban igen fontos kérdéssé vált, kik tartják kezükben a tömegkommunikációs technológiákat, kik és hogyan szabályozzák a kommunikációs folyamatokat, és milyen érdekek, szempontok, előfeltevések érvényesülnek a közlemények tartalmában.

Végiggondolva ezt a folyamatot, a tömegkommunikáció vizsgálatának három, egymással szorosan összefüggő tárgya kínálkozik.

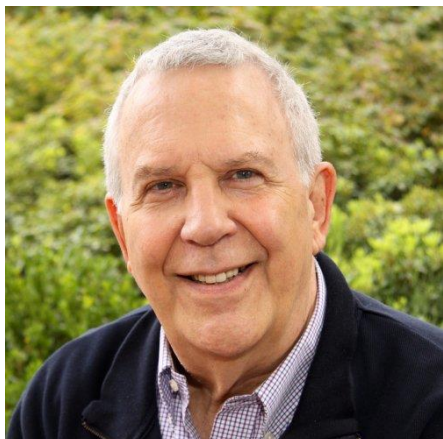
- ◆ Az intézményrendszer vizsgálatában arra irányul a figyelem, hogyan működik és szabályozódik a közleményfolyam előállításának intézményi folyamata, milyen intézményi szerepek, befolyási csatornák, szerepközi kapcsolatok, döntési mechanizmusok, kodifikált és hallgatólagos szabályok, előírások, szankciók, cselekvései kényszerpályák jellemzik a tömegkommunikációs intézményeket. Például a szerkesztőségi döntési és ellenőrzési mechanizmusoknak és az eljárásmodoknak a tanulmányozása számos esetben arra az eredményre vezetett, hogy az újságírók – általában anélkül, hogy nyíltan megfogalmazott szabályoknak engedelmessé nének – hétköznapi munkájukban sokkal inkább a tulajdonosok és a vezetők vélt vagy valós elvárásainak igyekeznek megfelelni, semmint hogy figyelembe vennék a közérdeket vagy a közönség igényeit.
- ◆ A közleményfolyam vizsgálatában olyan kérdésekre keresik a választ tartalomelmező módszerekkel, hogy milyen társadalomkép bontakozik ki a közleményekből, milyen társadalmi típusok, milyen sorsok, konfliktusok, megoldási módok ábrázolódnak, milyen értékek, cselekvési és életvezetési stratégiák jelennek a cselekményekben, milyen karakterek és milyen cselekvések mutatkoznak jónak, sikeresnek és vonzóknak, és milyenek rossznak, sikertelennek visszataszítóknak, és persze mi az, ami igen nagy gyakorisággal, és mi az, ami csak ritkán vagy egyáltalán nem tűnik fel.
- ◆ Végül a kultivációs elemzés a közleményfolyam tartalmának jelfunkcióját igyekszik feltárni: mi a társadalmi-kulturális jelentése, tulajdonképpeni üzenete, „tanul-sága” a közönség számára mindannak, ami a közleményekből nagy gyakorisággal elérhető. Ha például a televíziós műsorfolyamban az etnikai kisebbségek vagy a szellemi fogyatékosok rendre előnytelen szerepekben, vesztesékként, áldozatokként vagy gonosztevőkként, bűnözőkként jelennek meg, akkor ez olyan szimbolikus társadalmi környezetet teremt a nézők számára, amelyben az a természetes, az a magától értetődő, hogy ezek a csoportok a társadalom peremére szorultak élnek.

Ebben az elgondolásban a média hatása nem abban áll, hogy egy-egy közlemény vagy kampány hatására módosulnak-e a befogadói attitűdök vagy viselkedések, hanem hogy a közönség a jelentős részt a média által teremtett kulturális környezetben él és szocializálódik, így a dolgokat és történéseket szükségképpen ehhez a kulturális környezethez mérten, ehhez viszonyítottan, ennek tükrében érzékeli és értelmezi.

A XX. század utolsó két évtizedében a tömegkommunikáció „klasszikus” egy forrás-sok befogadó modellje a sokcsatornás (műholdas, kábeles) televíziózás színrelépésével átadta a helyét egy olyan tömegkommunikációs struktúrának, amelyben már sok forrás kínálta közleményeit egy egyre erősebben fragmentálódó közönségnek, majd az ezredfordulóra az új infokommunikációs eszközök (számítógép, internet, digitalizáció) megjelenésével és gyors terjedésével maga az a televíziós korszak is lezárult, amelyben az audiovizuális műsorszórás számított a legnépszerűbb kultúratermelő és -közvetítő eszköznek, és amelyről elmondható volt, hogy a televízió uralta. A kultiváció fogalma ebben az új kommunikációs környezetben újraértelmezésre szorul, ez azonban mit sem von le annak a gerbneri gondolatnak az érvényességéből, hogy a média az értékeknek és a kulturális előfeltevéseknek az egyik legfőbb forrása.

Gerbner professzor vizsgálódásait erőteljes társadalomkritika hatotta át. Bár megállapításai óhatatlanul szorosan kötődtek ahhoz az amerikai kontextushoz, amely az ihletőjük volt, gondolatait és kutatási eredményeit Magyarországon is, és a halála után is aktuálissá teszi az eredetiség, a tudományos érték és a kultúráért érzett felelősség.

LARRY P. GROSS



A philadelphia-i Pennsylvániai Egyetemen (George Gerbner munkatársaként) a kommunikáció professzora (University of Pennsylvania, Annenberg School for Communication), majd 2003-tól a Los Angeles-i Dél-Kaliforniai Egyetemen professzor és a Kommunikáció és Újságírás Iskola igazgatója (University of Southern California, Annenberg School for Communication and Journalism).

*Vörös Csilla*⁵

Larry Gross az Annenberg School, University of Pennsylvania professzoraként járt a TK-ban, úgy emlékszem, az 1980-as évek elején. Larry Gross a kulturális indikátor projektet vezette George Gerbnerrel, Michael Morgannal és Nancy Signorelivel. A kutatás elsősorban a televízió hatását vizsgálta a nézők attitűdjeire és viselkedésére (kultivációs elmélet). Az 1970-es évektől az 1990-es évek elejéig számos publikációt közöltek ebben a témakörben. A kutatásokban különös hangsúlyt kapott a televízió által közvetített erőszak hatása és a sztereotípiák és előítéletek kialakulása a nézőkben. Nancy Signorelivel a *Journal of Communication* szerkesztője volt, mely a korszak legszínvonalasabb kutatási eredményeit publikálta. A művészet és kommunikáció, a vizuális kommunikáció és a kisebbségek megjelenítése a médiában tartozott a fő kutatási területei közé és ezeket a kurzusokat vezette az Annenberg School-on, ahol dékánhelyettesként is működött. Nagy népszerűségnek örvendett a diákok körében. Nyitottsága, közvetlen kommunikációja és szakmai tudása nagy hatással volt a kommunikációs tárgyak hallgatóira. Sokan, így köztük én is, őt választottam a MA tézisem mentorául.

*Demeter Márton*⁶

Larry Gross az alábbi levelet küldte arra a kérdésemre, hogy vannak-e emlékei a TK-ról és Szecső Tamásról.

„[...] Az alábbiakat tudom felidézni budapesti látogatásomról. [A nyolcvanas évek elején] meghívást kaptam egy egyhetes szemináriumra, amely az irodalmi diskurzus kognitív és szociálpszichológiai aspektusaival foglalkozott. Azt hiszem, Szecső Tamás fontos szerepet játszott a meghívásban, mégpedig annak köszönhetően, hogy George Gerbner kollégám említést tett neki a téma iránti érdeklődésemről: posztgraduális tanulmányaim és doktorátusom (PhD) a szociálpszichológiához kötődtek, és kutatásaim egyik elsődleges területe a művészetek és a kommunikáció. A szemináriumot a Magyar Tudományos Akadémia rendezte és Halász László elnökölte. Egy tucat magyar és USA kutató, többségükben pszichológusok voltak jelen (az USA-ból rajtam kívül Robert Abelson, Colin Martindale és Dean Simonton).

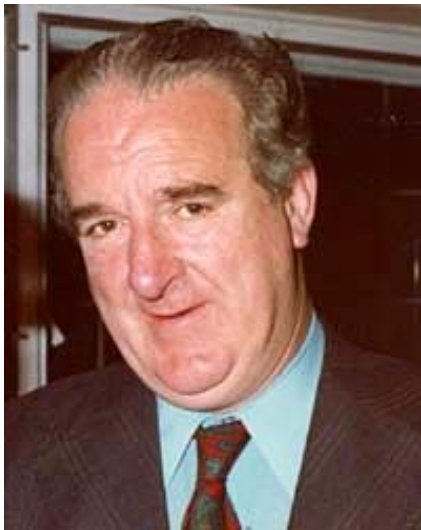
⁵ A TK egykori munkatársa: csilla.voros@nielsen.com

⁶ Demeter Márton nem volt a TK munkatársa, az életkora miatt ez nem is lett volna lehetséges, de azok közé a fiatal hazai kommunikációkutatók közé tartozik, akik szívügyüknek tekintik a TK tudományos hagyatékának ápolását. demeter@komejournal.com

A tudományos közleményeket később magyarul és angolul is publikálták.⁷ Kedves emlékeim vannak a szemináriumról és a Budapesten töltött időről. Azóta nem jártam ott újra, és az emlékeim az idő múlásával némileg halványultak, de élénken él előttem a Gellért Hotel, ahol megszálltunk, és a séták a [Szabadság] hídon keresztül a Váci utcán vagy a folyóparton az Akadémiáig.”

JAMES HALLORAN

(1927–2007)



Terestyéni Tamás

James Halloran az angliai Leicesteri Egyetem professzoraként húsz évig vezette az intézmény Tömegkommunikációs Kutatóközpontját (Centre for Mass Communication Research, Leicester University). Alapítója, majd húsz évig elnöke volt a Média és Kommunikáció Kutatás Nemzetközi Társaságának (International Association for Media and Communication Research, IAMCR), amelyben a TK-t (Magyarországot) Szecskő Tamás képviselte.

Az IAMCR elnökeként egyik kezdeményezője és koordinátora volt egy 29 országra kiterjedő, az Unesco által finanszírozott nemzetközi kutatásnak, amely Külföldi hírek a médiában címmel 1979 és 1980 között zajlott: *Foreign News in the Media: International Reporting in 29 countries. Unesco Reports and Papers on Mass Communication, No. 93*. Editors: Annabelle Sreberny-Mohammadi – Kaarle Nordenstreng – Robert Stevenson – Frank Ugboajah. Paris, Unesco, 1985. A tartalomelemzéses kutatás magyar résztvevője Terestyéni Tamás volt, aki az eredményekről a *Jel-Kép*-ben is beszámolt.⁸

1984 szeptemberében Halloran professzor Szecskő Tamás meghívására – feltehetően az IAMCR-hoz is kapcsolódóan – a TK-ra is ellátogatott, ahol tiszteletére egy kisebb konferencia szerveződött a média hírek valóságábrázolásáról.

⁷ *Pszichológia* 4. 1984/3, illetve Halász, László (1987ed.) *Literary Discourse. Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches*. Walter de Gruyter, 1987)

⁸ Geopolitikai térségek a hírekben. Egy nemzetközi tartalomelemzés tanulságai. *Jel-Kép*, 1981/1. 96–106.; Geopolitical Regions in the News. *Jel-Kép*, Special Edition, 1982.

PERCY TANNENBAUM

(1917–2009)



Szociálpszichológus, a hetvenes években a philadelphiai Annenberg School of Communication, Pennsylvania University, majd később a University of California Berkeley professzora, több amerikai és európai intézmény tiszteletbeli tanára.

*Pártos Ferenc*⁹

SZEMÉLYES EMLÉKEIM 1980-BÓL

Percy Tannenbaum egy nagyon okos, eklektikus érdeklődésű és nagyon melegszívű ember volt. Az ő meghívására tölthettem fél évet 1980-ban a nagy múltú Survey Research Center-ben, a University of California Berkeley campusán, amelynek igazgatója volt. Ez az „aranykor” volt, a Ronald Reagan elnöksége előtti utolsó éve a tomboló 70-es éveknek. Percy Tannenbaum mindig derűs volt. Boldognak és szerencsésnek tartotta magát kelet-európai zsidók leszármazottjaként, kanadai születésüként, a Berkeley campus feletti magas dombokon gyönyörű házában, minden nap a „kétszer sohasem egyforma” Golden Gate Bridge látványára ébredve.

Bár vendégkutató voltam, de családtagként kezelt, baráti vacsorákra hívott az otthonába. Ő vezetett be az amerikai életbe – a kulturális apróságai és fonásai – ahol azután később New Yorkban egyhuzamban 12 évet töltöttem. Tőle tanultam, „vidékről jötként érezve magam”, azaz kelet-európai fiúként, hogy milyen egy igazi, nem McDonald’s hamburger, egy igazi, nem vizes „Cream and Cookies” ice cream, mi az a Napa Valley-ből származó jó bor, hogyan kell automata váltós autót vezetni, milyen szemmel nézzem az amerikai TV hálózatok esti híreit, szerinte miért Berkeley az amerikai egyetemi-akadémiai világ legkellemesebb helye.

Ami ennél fontosabb és nagyon jellemző volt rá: tőle hallottam először, hogy a játék a szavakkal angolul „pun”, és hogy a „kétértelmű kifejezés” angolul egy francia kifejezés, a „double entendre”. Az én emlékeim szerint ez érdekelt legjobban, a pszicholingvisztikai jelenségek, a játék a szavakkal, a szavak mögötti értelmek és pszichológiai tartalmak. Negyven év távlatából is előttem van Percy arca a campus séták alatt, amilyen elragadtatással beszélt Nabokov-ról¹⁰ – akit akkor még csak névről ismertem –, aki született oroszként (ez fontos volt Percy-nek) jobban tudott angolul az angol anyanyelvűeknél, aki olyan angol szavakat és kifejezéseket talált ki, amelyek előtte az angol nyelvben nem léteztek. Mindezt azért, hogy a kétértelműségeket, az ambivalens tartalmakat le tudja írni angolul írt regényeiben. Emlékszem beszélgetésekre, hogy az európai kontinens nyelveit beszélők számára ez nem is olyan meglepő, hiszen sok nyelvben, németben, oroszban egy szóval lehet kifejezni elmentéses érzelmet, szerelmet és gyűlöletet, ami persze a „straightforward”, precíz fogalmakkal beszélő angol nyelvűek számára reveláció és gyönyör forrása. Későbbiekben meglepve láttam, hogy a vezető amerikai lapok is mindig az eredeti német Weltanschauung, Zeit-

⁹ A TK egykori munkatársa: partosf@gmail.com

¹⁰ Vladimir Nabokov (1899–1977) orosz születésű, családjával a bolsevik forradalom után 1919-ben emigrált, többnyire angolul író szerző. Legismertebb regényei: *Camera obscura*, *Lolita*, *Gyér világ*.

geist, Schadenfreude (világnézet, korszellem, káröröm) szavakat használják az angol helyett, mert angolul csak körülírni tudnák ezeket a fogalmakat. Emlékszem Percy arcára (a példaként említett Nabokov-i szavakra persze már nem), amint fejből idézett részeket Nabokov *Lolita* című regényéből. Percy élvezte az ambivalens attitűdöket tükröző kitalált kifejezéseket, amelyeket mindennapi angollal nem lehetne mondani. Egy érdekes történetre is emlékszem tőle, amit hangosan nevetve mesélt. Eszerint Nabokov, aki a háború után az akkori Amerikában is már híres emberként amerikai állampolgársági esküt tett, ahol az eskü előtt egy vizsgán mindenkinek bizonyítani kell, hogy ért angolul. A bírónő, aki jól tudta, hogy az az ember, aki előtte áll, jobban tud angolul, mint ő, a született amerikai, a törvényt követve mosolyogva nyújtotta át Nabokovnak a legegyszerűbb, néhány szavas, félalfabétákra szabott angol mondatokat tartalmazó feladatlapot, hogy érti-e, és Nabokov, a többnyelvű nyelvzseni komoly arccal, törvénytisztelően vizsgázott.

A Survey Research Center a University of California Berkeley-i campusán Percy Tannenbaum vezetése alatt egy élvonalbeli, de nagyon szabad hangulatú kutatóhely volt. Egy nagyon barátságos közösség, amit a második világháború utáni korszak survey mintákra alapuló méréseinek felfedezői lelkessége jellemezett. Tannenbaum szociálpszichológiai, nyelvi, tartalom- és médiaelemzői munkássága alapvető volt ezen a területen, és ez, úgy emlékszem, meghatározta kutatásaikat. Tannenbaum vezetésével egy nagy hírű intézmény működött, fontos tanulmányok sorát ontva több évtizeden keresztül. Tapasztalataim szerint az intézet – legalábbis azok a kutatók, akikkel én találkoztam – alapvetően módszertani, matematikai-statisztikai érdeklődésűek voltak, a mérések, a nyelvben kifejezett tartalmak méréseire koncentráltak.

1980 után legközelebb 2011-ben jártam magánúton lányommal a Channing Way-n, a Berkeley-i campuson, keresve a Survey Research Center épületét. Az idők változnak. Az intézetre jellemző egyetemi-akadémiai kutatás – noha a survey vizsgálat él és virul – komoly kihívást kapott a nagy adatbázisokra épülő elemzésektől már a 80-as évek végén, de különösen az internet által nyújtott „big data” elemzésektől. De nem csak a kutatási módszerek, az amerikai campusok szellemisége is változott. A Survey Research Center és annak az akkori nagyon liberális Kaliforniára jellemző, de a napi politikától mentes, objektivitásra törekvő, az emberi viselkedést felfedezni akaró szellemisége ma már a múlté. Az intézetet a University of California vezetése 2009-ben bezárta (hivatalosan beolvasztotta). Helyén az Institute for the Study of Societal Issues működik, a „faji, osztály és gender alapú társadalmi megosztottság kérdéseire fókuszálva”.

Percy Tannenbaum már nem él, de alapvető fontosságú munkái, intézetének kutatási eredményei fennmaradnak és szeretetteljes lénye bennem és bizonyára sokunkban itt marad.

Levendel Ádám¹¹ és Terestyéni Tamás

VACSORA EGY VASÚTI RESTIBEN

A nyolcvanas évek elejéről Percy Tannenbaumról magyarországi útja kapcsán közös személyes emléket őrzünk. 1982 telén Bécsben volt egy nagyszabású nemzetközi konferencia Kulturális indikátorok címmel, amelyen George Gerbnerrel az élen az Annenberg School of Communication több ismert személyisége, így Larry Gross, Nancy Signorelli, Michael Morgan is jelen volt, és társaságukhoz régi kollégájuk, Percy Tannenbaum is csatlakozott néhány alkalommal. Magyar részről előadást tartott Hankiss Elemér (MTA Szociológiai Intézet)

¹¹ A TK egykori munkatársa: adam@levendel.hu

az általa vezetett értékutatásról, mi pedig ketten a TK-t képviseltük egy szintén az értékek témaköréhez kapcsolódó prezentációval.¹²

A konferencia zárása után Ádám autóval hozta Magyarországra Tannenbaumot egy budapesti TK-s programra, és Tamás is csatlakozott hozzájuk (Hankiss Elemérnek már elutaztak vonattal). Elinduláskor felvetődött, hogy az amerikai vendéget be kéne vezetni a magyar konyha rejtelmeibe, és Ádám, aki még kérdezőbiztosi korszakából jól ismerte az ország legfigyelemreméltóbb vendéglőit, Győr-Sopron megyei határátkeléssel Fertőszentmiklóásra vezetett, mégpedig a Gyesev ottani vasúti restijét megcélozva, amelyet A Főnökasszony Maga Főzjelszóval úgy emlegettek, mint a megye legjobb konyhájú éttermét. Azonban majdnem hoppon maradtunk, ugyanis az étteremben a helyi mezőgazdasági szövetkezet vagy állami gazdaság tartotta az évzáró közgyűlést: szépen terített asztalok, ünneplőbe öltözött emberek, ünnepi beszédek, sürgő-forgó pincérek, ínycsiklandó ételek, emelkedett hangulat. Végül aztán szorítottak nekünk helyet, ha nem is az ünnepi asztalok mellett, de úgy, hogy jól láthatuk-hallhattuk, mi történik a fő teremben. Miközben rendeltünk és ettünk-ittunk mi is, Tannenbaum elkerekedő szemekkel figyelte az eseményt, amely jól érzékelhetően nagy hatást gyakorolt rá. Mint izig-vérig társadalomkutató, próbálta megérteni, hogy mi is zajlik itt, és kérdések sokaságát tette fel nekünk, mi pedig igyekeztünk kielégíteni a kíváncsiságát. Legfőképpen arra az ellentmondásra várt tőlünk magyarázatot, hogy miközben Hankiss Elemér kiváló előadása a bécsi konferencián nem utolsó sorban arról szólt nagyon meggyőzően, hogy Magyarországon és általában Kelet-Európában a XX. századi történelem viharaiiban meggyengültek a hagyományos emberi-kulturális kapcsolatok, általános bizalom- és értékvesztés, nagyfokú elidegenedés következett be, és vészesen megkoptak – különösen a nyilvános terekben – a hagyományos közösségek és közösségi kapcsolatok; mindezzel szemben az első nyilvános helyen, amellyel Percy Magyarországon találkozott, egy vidám, derűs, nagyon barátságos munkahelyi közösséget lát, amelyet a társadalmi-kulturális viszonyok kutatói bárhol a világon irigylésre méltónak találnának; hol van itt a hagyományok és a közösségek elvesztése, a bizalmatlanság, az elidegenedés? Ez aztán jó témát adott egészen Budapestig. Egyikünk sem tudná már pontosan visszaidézni, hogy mire jutottunk, valószínűleg valami olyasféle tanulságot próbáltunk érzékeltetni, hogy „fecseg a felszín, hallgat a mély.”

Percy több mint egy hetig Budapesten Ádámnál lakott, ahol Brocha, a felesége is csatlakozott hozzá. Tartott előadást a TK-ban, aztán Buda Béla¹³ kíséretével az MTA Pszichológia Intézetében, illetve az ELTE BTK pszichológiai tanszékén. Ekkor kezdődtek egy könyve magyarországi megjelentetésének munkálatai: Percy H. Tannenbaum: *A televíziózás szociálpszichológiája*. Membrán könyvek. Szerkesztő: Levendel Ádám, lektor: Buda Béla. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985.

¹² Hankiss, Elemér – Manchin, Róbert – Füstös, László – Szokolczai, Árpád: *Modernization of Value Systems: Indicators of Change in Cross-Cultural Comparisons.*, ill. Levendel, Ádám – Terestyéni, Tamás: *Some Aspects of the Relationship between Political-Social Changes and Culture: The Case of Hungary.* Melischek – Rosengren – Stappes (eds.) *Cultural Indicators.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984.

¹³ Buda Béla (1939–2013) orvos, pszichiáter, a hazai kommunikációkutatás kiemelkedő személyisége.

BORISZ MAXIMOVICS FIRSZOV

vagy ahogyan az interneten és általában nemzetközi vonatkozásokban említik:

Boris M. Firsov



Hosszú és nemritkán meglehetősen feszültségteljes tudományos pályafutás után a Szovjetunióban, a változásokat követően 1994-ben ő lett a Szentpétervári Európai Egyetem (European University at Saint Petersburg, EUSP) egyik alapítója és első rektora. 2003-tól az egyetem emeritus professzora.

*Kováts Ildikó*¹⁴

A Tömegkommunikációs Kutatóközpontot (TK) mindig széles körű nemzetközi kapcsolatok jellemezték. Gyakran látogattak intézetünkbe külföldi média- és közvéleménykutatók, és sok munkatársunk töltött rövidebb-hosszabb időt német, francia, finn és amerikai tudományos intézetekben, ill. egyetemeken. Mintegy a „nyugati kapcsolatok” ellensúlyozására igazgatónk, Szecskő Tamás nagy gondot fordított az akkori szocialista országok hasonló kutatásokkal foglalkozó intézeteivel, egyetemeivel való kapcsolatok kiépítésére is. Mivel én jól beszéltem oroszul, tevékeny részt kaptam és vállaltam e kapcsolatok építésében. Kicsit ironikusan úgy mondtam annak idején, hogy én vagyok a TK „keleti kapcsolata”. Szívesen tettem, mert szerettem utazni, új emberekkel megismerkedni, és sok érdekes dologgal találkoztam ezekben az országokban. Szólás volt annak idején intézetünkben, hogy aki nyugati országokból tér haza, nem sok érdekeset tud mesélni, mert ott minden normálisan működik, bezzeg a szocialista blokkból hazatérve mindig van valami furcsa, meghökkentő story. Hozzáteszem, hogy mivel a TK-nak jelentős nemzetközi presztízse volt, barátságosan, vendégszeretően fogadtak bennünket mindenhol, de különösen a keleti országokban.

A szovjet kapcsolatokat illetően a Moszkvai Egyetem Újságíró tanszékét és a leningrádi Társadalmi-Gazdasági Problémákat Kutató Intézetben működő Tömegkommunikációs és Közvéleménykutató Osztályt kell kiemelni. Ez utóbbival évekig tartó, szoros együttműködést alakítottunk ki. Az osztályt Borisz M. Firszov vezette, aki hasonló zsánerű, szervező típusú kutató volt, mint Szecskő Tamás: ő is szorgalmazta a nemzetközi együttműködést, aminek egyébként később meg is itta a levét.

Firszov életútja elég kalandos volt az akkori Szovjetunióban. Elektrotechnikai egyetemi végzettséggel kezdetben különböző szinteken Komszomol,¹⁵ majd SZKP¹⁶ titkár volt, de aztán távolodva a közvetlen politikai karriertól, két évig igazgatóként vezette a Leningrádi Televíziót. Ettől a vezetői posztjától azonban egy a rendszernek nem tetsző élő adás után

¹⁴ A TK egykori munkatársa: ildiko.kovats@freemail.hu

¹⁵ A Komszomol vagy teljes nevén Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség a Szovjetunió állami ifjúsági szervezete, gyakorlatilag az SZKP ifjúsági tagozata volt.

¹⁶ A Szovjetunió Kommunista Pártja.

rövid úton megfosztották.¹⁷ Kandidátusi, majd akadémiai doktori disszertációját a médiáról és a közönségkutatásról írta. Ezekben külföldi (francia, brit, amerikai) tanulmányútjain szerzett ismereteit, tapasztalatait használta fel.

A TK-val a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején állt intenzív kapcsolatban a Firszoz által vezetett kutató osztály. Budapesten és Leningrádban (ma Szentpétervár) közös konferenciákat szerveztünk, majd az együttműködés kiteljesítésére, mintegy megkoronázására egy nemzetközi kutatást készítettünk elő észt és finn intézetek bevonásával. Olyan témát kerestek a kutatás vezetői, amely távolinak tűnt a politikától – ironikus módon ezt a környezetvédelemben találták meg: hogyan foglalkozik a média a környezetvédelem kérdéseivel, és ez hogyan befolyásolja a társadalom problématudatát. A tervek szerint a tallini, tamperei és budapesti résztvevők azonos metodika alapján dolgoztak az összehasonlíthatóság érdekében. Az adatok feldolgozására Firszoz két magyar kutatónak egyéves ösztöndíjat szerzett, és tervbe volt véve, hogy két leningrádi kutató majd Budapestre jön, de ez utóbbi már nem valósult meg.

Az egyik Leningrádba utazó budapesti kutató én voltam. A TK-ból más nem akart Leningrádba menni egy évre, végül családi kiutazás lett: mivel a férjem, Tölgyesi János is a TK-ban dolgozott, és média tartalomelemzéssel foglalkozott, ő is részt vehetett a kutatásban több kollégánkkal egyetemben. Két és fél éves kisfiunkat is magunkkal vittük. A család nyelvi nehézségeit én voltam hivatott áthidalni, bár a kisfiunk egy hónap múlva oroszul beszélt az óvodában, a férjem pedig remekül megismerte oroszul az ornitológiai és biológiai szakkifejezéseket, mivel egy vietnámi biológus csoporthoz kapcsolódhatott nyelvet tanulni.

A tervek szerint a közös kutatás anyagából írtam volna a kandidátusi disszertációm, mégpedig a Szovjetunióban, így a leningrádi Tudományos Akadémia kandidátusi kurzusán is részt kellett vennem, és le kellett vizsgáznom szociológiából, filozófiatörténetből és ideológiai tárgyakkól. Szóval nagy tervekkel indultunk, és tudtuk, hogy számíthatunk Firszoz támogatására. Kinti kollégáink is maximálisan segítőkészek voltak. Kapcsolatunk messze meghaladta a kollegiális jó viszonyt, baráti kapcsolatba kerültünk, például az akkori hiánygazdaságban, ha valamelyikük talált valamit a boltokban, nekünk is bevásárolt.

Egy dologra nem számítottunk: 1984 kora kora őszén érkeztünk ki, és 1984 októberében-novemberében valóságos politikai-belügyi hadjárat indult a Társadalmi-Gazdasági Problémák Intézete Tömegkommunikációs és Közvéleménykutató Osztályának vezetője, azaz Borisz Firszoz ellen. Elsősorban aktív nemzetközi tevékenysége, külföldön megjelent publikációi miatt támadták, és a BBC ágensének, burzsoá gondolkodónak nevezték. Közvetlen ürügyet az szolgáltatott, hogy finn kutatási partnerének, Kaarle Nordenstrengnek¹⁸ odaadott egy konferencia anyagot, amelyen egyébként rajta volt a szovjet cenzúra jóváhagyó pecsétje. Hazafelé utaztában Kaarle gyanútlanul be is mutatta ezt a határon. Firszozot azonnal hatállyal kirúgták az Intézetből. Eredetileg az SZKP-ból is ki akarták zárni, de aztán erre nem került sor, csak megrovást kapott.

Mint a leningrádi Intézet ideiglenes munkatársai, mi is végig ültük a boszorkányüldözésnek beillő tárgyalásokat. Megrázóak voltak. Haza nem jöhettünk, a magyar és a szovjet Tudományos Akadémia közötti egyezmény miatt az Intézet igazgatója nem engedte. További hét hónapot töltöttünk a vezető nélkül maradt Tömegkommunikációs Osztály depresszióba zuhant munkatársaival. A mágnesszalagon magunkkal vitt kutatási anyagokat elvette az Intézet igazgatója, a feldolgozást nem folytathattuk. A kandidátusi vizsgáimat az Akadémián

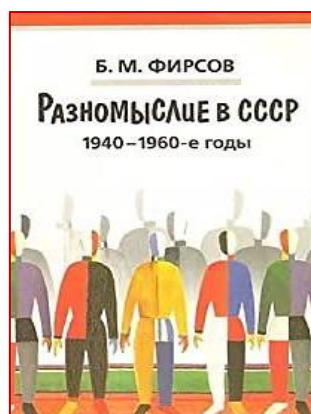
¹⁷ Az igazgatói posztról való eltávolításához egy földrajzi, kulturális, nyelvészeti élő műsor vezetett, amely arról szólt, hogy a különböző települések, utcák, régiók aktuálpolitikai célok érdekében történő átnevezése aláassa az emberek lokális és történelmi-kulturális identitástudatát.

¹⁸ Kaarle Nordenstrengről lásd Szekfű András írását ebben a számban.

mindenki meglepetésére igen jó eredménnyel lettem – bár ebben a szerencse is segített, jó tételeket húztam. Egyébként nem csak haza nem jöhettünk, de a várost sem hagyhattuk el.

Informálisan továbbra is Borisz Firszov volt a kandidátusi disszertációm tudományos vezetője, akit a leningrádi Akadémia Etnográfiai Intézete fogadott be – a szovjet rendszer felszín alatti pluralizmusának megnyilvánulásaként. Mivel a kandidátusi kurzusomat a Szovjetunióban kezdtem, a vizsgáimat továbbra is Leningrádban kellett letennem. Így a szociológiai vizsgámat a Társadalmi-Gazdasági Problémák Kutató Intézet igazgatóhelyettesénél kellett abszolválnom. Az egész esemény szurreális volt. Bezártak egy üres terembe, ahol egy óráig volt felkészülni a „szovjet embertípus életmódjából.” A kívülről kulcsra zárt ajtót viszont Firszov volt osztályának munkatársai egymás után kinyitogatták, és mindenben segítettek, de semmi nem volt elég jó az egyébként nem szociológus igazgatóhelyettesnek: közepest kaptam. Nagyobb problémát okozott, hogy hazajövetelkor a repülőtéren a disszertációm összes jegyzetét elvették az Intézet által velem küldött munkatárs levelének hatására, aki „segíteni” akart nekem a reptéren, hiába mondtam, hogy nincs rá szükségem. Ugyanott minden csomagom „elveszett”, főképpen a könyvek. Mint később kiderült, a kb. 500 oldal kézzel írott jegyzetemet lefordították oroszra öt példányban (néhány harmadik-negyedik másolat benne maradt). A fordítót személyesen ismertem, ő jelentkezett nálam, jelezve, hogy ha valami kompromittálót talál, kiveszi. Erre nem volt szükség. Egyébként sem én voltam a fontos, Firszovra kerestek kompromittáló anyagot nálam, persze ilyet nem találtak.

Firszovval a barátságunk azóta is megmaradt. Életútja továbbra is érdekesen alakult a szovjet rendszer változásával összefüggésben. 1989-ben a Szentpétervári Szociológiai Intézet igazgatójának nevezték ki, mégpedig V. A. Jadov¹⁹ professzornak, a Tudományos Akadémia moszkvai Szociológiai Intézete igazgatójának kifejezett kérésére, majd 1994-ben részt vett a nyugati alapítványok által finanszírozott, Oroszországban első nem állami, magánegyetem, a Szentpétervári Európai Egyetem (European University at Saint Petersburg, EUSP) létrehozásában, annak első rektora volt két választási ciklusban, 2003-tól az egyetem emeritus professzora: <https://eusp.org/en/people/firsov>. Fontos könyvet írt a másként gondolkodókról a szovjet érában (Разномыслие в СССР, 1940–1960. EUSP 2008), később pedig a szovjet szociológia történetéről (История советской социологии, 1950–1980-е годы. EUSP, 2012).



Borisz Firszov most 91 éves. Nemrég jelent meg a legújabb könyve, publikációinak száma már meghaladta a 200-at. E beszámoló írásakor (ez év júniusában) beszéltem vele telefonon. Akkor ünnepelték a 65. házassági évfordulójukat.

¹⁹ A szociológus V. A. Jadov professzor is jól ismert Magyarországon, lásd V. A. Jadov: *A szovjet szociológia ma*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971.; V. A. Jadov – Huszár Tibor – Kulcsár Kálmán: *A társadalmi magatartás előrejelzése*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983.

TK 3.0 – A NYILVÁNOS ARCHÍVUM

Székely Iván

szekelyi@ceu.edu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.65

Absztrakt

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont, későbbi nevén Magyar Közvéleménykutató Intézet fennállása alatt számottevő belső szabadsággal, de korlátozott nyilvánossággal működő intézmény volt. Az MKI 1991-es felszámolásakor az adminisztratív iratai az Országos Levéltárba kerültek, ám az 1970-es és 80-as évek médiafogyasztását, közvéleményét, gazdasági közhangulatát egyedülálló részletességgel tükröző – addig csak korlátozottan megismerhető – kutatási dokumentációját selejtezésre szánták. Ez a pótolhatatlan dokumentum- és adathagyaték kalandos fordulatok révén először az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport-hoz, majd ennek megszűnése után a Blinken OSA Archívumhoz került, amely fizikailag és intellektuálisan rendezve, részletesen leírva, segédletekkel ellátva nyilvánosan kutathatóvá tette. A tanulmány bemutatja a dokumentáció hányattatott útját, rendezésének, leírásának szempontjait, végül a kutatás ösztönzése érdekében rövid gyakorlati útmutatót nyújt az OSA online katalógusának használatához.

Kulcsszavak

Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Magyar Közvéleménykutató Intézet, Blinken OSA Archívum, fondstruktúra, adatrekonstrukció, online katalógus

TK 3.0 – THE OPEN ARCHIVE

Iván Székely

Abstract

The Mass Communication Research Centre (TK), later renamed the Hungarian Institute for Public Opinion Research (MKI), had operated with remarkable internal freedom but with limited publicity. When liquidating MKI in 1991, its administrative records were taken to the National Archives, however, its limited access research documentation reflecting the media consumption, public opinion, and economic mood of the 1970s and 80s was intended for destruction. This irreplaceable document and data heritage, through adventurous turns, first got to the MTA–ELTE Communication Theory Research Group, then, after the Group's liquidation, to Blinken OSA which arranged it physically and intellectually, described it in detail, completed with finding aids, and made it publicly available. This study presents the vicissitudinous fate of the documentation, the considerations of its archival arrangement and description, and, in order to encourage research, provides a brief practical guide for using OSA's online catalog.

Keywords

Mass Communication Center, Hungarian Institute for Public Opinion Research, Blinken OSA, fonds structure, data reconstruction, online catalog

TK 3.0 – A NYILVÁNOS ARCHÍVUM

Székely Iván

A címben szereplő *terminus technicus*, TK 3.0 – bár nem először szerepel nyilvános fórumokon – némi magyarázatra szorul. Amint ismeretes, az 1.0, 2.0 jelöléssel a szoftverfejlesztés, avagy az üzleti dokumentum-előállítás produktumainak „nagy verzióit” szokás illetni; a közöttük elhelyezkedő kisebb verziókat 1.1, 1.2 és hasonló számok jelölik. Intézmények, különösen utódszervezetek életciklusára csak kiterjesztett értelemben alkalmazhatjuk ezt a megjelölést – ám itt éppen ezt tesszük, amikor a Tömegkommunikációs Kutatóközpont, valamint *de facto* és *de jure* utódszervezetei szellemi produktumainak továbbélését, végül nyilvánossá válásának folyamatát akarjuk áttekinteni.¹

Ahhoz, hogy ezt a több mint fél évszázados történetet áttekintsük, szakaszatait meghúzhassuk, a szellemi produktumok, az intézménytörténeti dokumentumok, az adat- és irathagyatékok sorsát legalább nagy vonalakban értékelhessük, érdemes egy összefoglaló idővonalon ábrázolni a legfontosabb mérföldköveket.

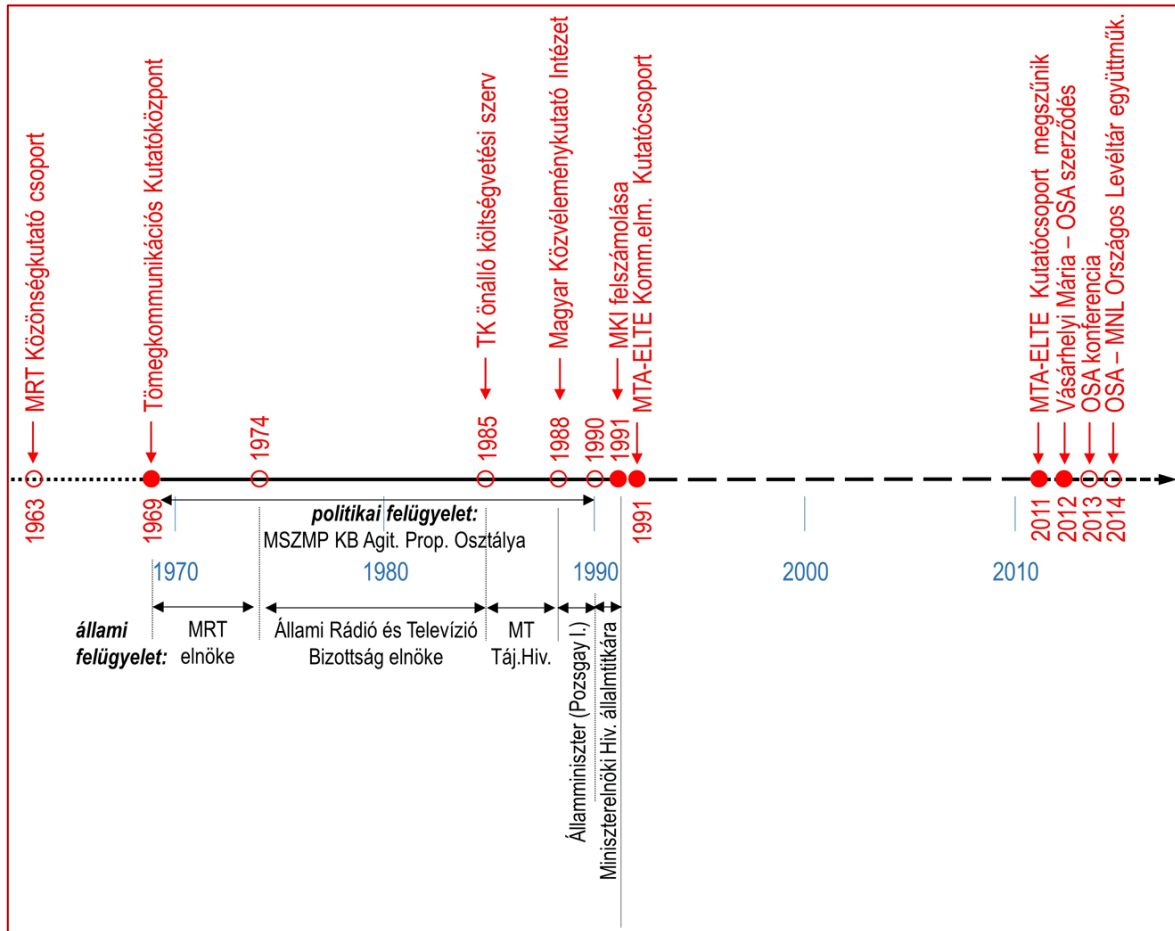
Az 1. ábrán látható a TK elődjének, a Magyar Rádió és Televízió Közönségkutató Csoportjának 1963-as megalakulása, majd a Tömegkommunikációs Kutatóközpont létrejötte 1969-ben – ennek ötven éves évfordulójára emlékezünk most –, majd a TK stabil politikai felügyelete az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya részéről és ugyanakkor az évek során változó állami felügyelete; önálló költségvetési szervvé avanszálása 1985-ben; átnevezése Magyar Közvéleménykutató Intézetté (MKI) 1988-ban, azután az MKI megszüntetése 1991-ben. Még ugyanebben az évben megalakul az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportja (KKCs), amely ugyan nem jogutódja az MKI-nak, de kutatásainak folytatója és munkatársai egy részének alkalmazója; majd egy intézménytörténetileg eseménytelen időszak

¹ A TK 3.0 Vásárhelyi Mária – a „verziók” létrejöttében pótolhatatlan szerepet játszó kutató és közíró – találó megnevezése, amit először a TK irathagyatékának nyilvánosan kutathatóvá válása alkalmából rendezett konferencia („TK 3.0 – avagy hazudtak-e az emberek a Kádár-rendszerben?”, 2013), majd a Wesley János Lelkészképző Főiskola „A magyar szociológia az ezredfordulón” című konferenciáján elhangzott előadás („TK 1.0, 2.0, 3.0 – avagy egy intézmény tanulságos metamorfózisai”, Székely 2018), legutóbb pedig a TK megalakulásának 50. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen elhangzott előadás (a jelen írás előzménye) használt címében.

után a KKCs leépítése és megszüntetése következett 2011-ben. 2012-ben született Vásárhelyi Mária és a Közép-európai Egyetem Nyílt Társadalom Archivum (OSA²) között megállapodás a megmentett irathagyaték megőrzéséről, és egy év múlva már az iratok feldolgozásáról és kutathatóvá tételéről rendezett konferenciát az OSA; az utolsó mérföldkőnek ábrázolt esemény az idővonalon az OSA és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára között született megállapodás a TK/MKI irathagyatékának közös feldolgozásáról.

1. ábra

A TK és utódszervezetei idővonala

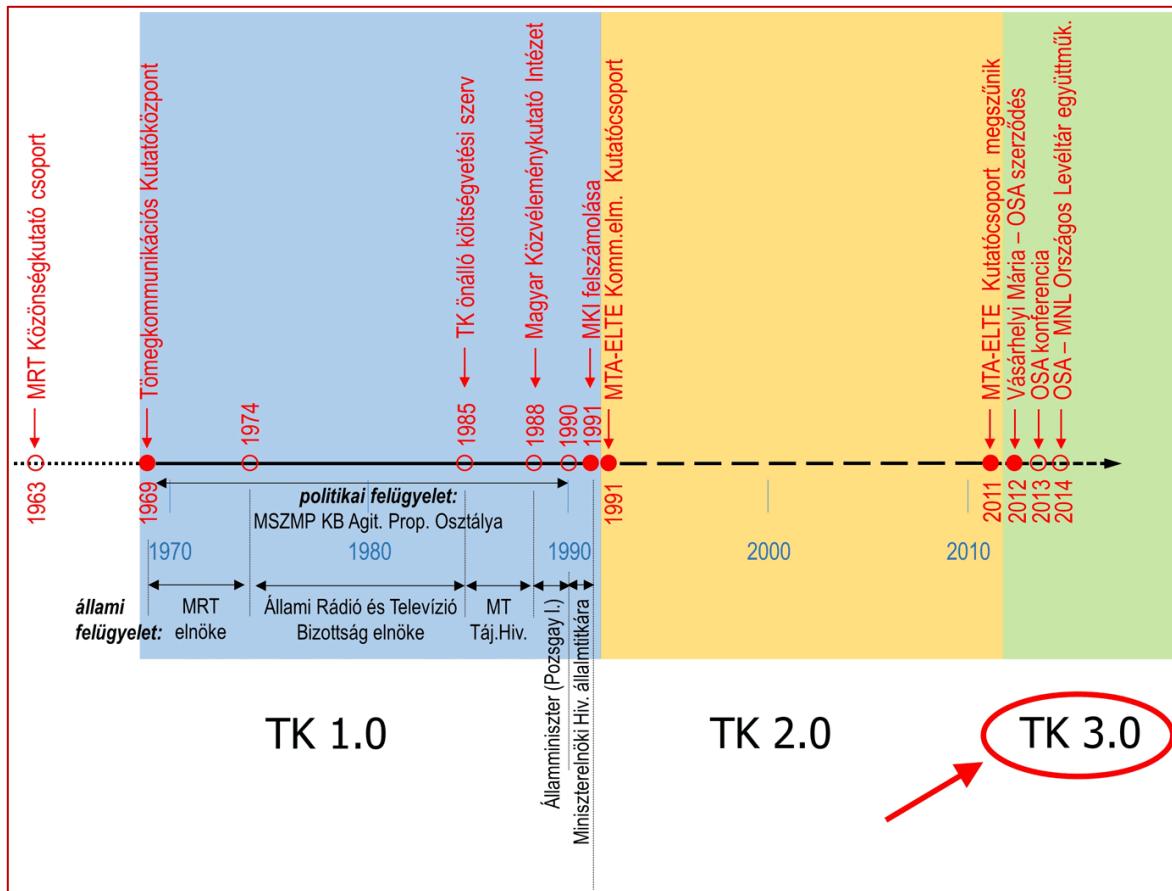


Ha nagyobb intézménytörténeti szakaszokra, „nagy verziókra” akarjuk bontani ezt a hosszú, politikailag és társadalmilag egyaránt jelentős változásokkal és megrázkódtatásokkal terhes fél évszázadot, TK 1.0 névvel illehetjük a Tömegkommunikációs Kutatóközpont megalakulásától a Magyar Közvéleménykutató Intézet megszűnéséig tartó 23 éves időszakot; TK 2.0 néven nevezhetjük a KKCs megalakulásától a megszűnéséig eltelt két évtizedet, és TK 3.0 nevet adhatunk annak a máig tartó időszaknak, amely az irathagyaték tartós megőrzésének és kutathatóságának történelmi szakasza, ahogy az a 2. ábrán látható.

² Jelenlegi nevén Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archivum (röviden: Blinken OSA Archivum)

2. ábra

Intézménytörténeti szakaszok a TK irathagyatékának kezelésében



E történet legfontosabb eseményeire a következőkben röviden kitérünk, elsősorban az irathagyaték sorsa, különösen a „verzióváltások” szempontjából.

A TK irathagyatékának sorsa

1969 és 1991 között a TK (MKI) számos szervezeti és funkcionális változáson ment keresztül, változott a neve, a jogi státusza, felépítése, kutatási portfóliója és személyi állománya, de lényegét tekintve egyetlen, folyamatos intézménytörténetet képviselő entitás maradt (Teresztényi 2009). Amikor a kormány döntött a Magyar Közvéleménykutató Intézet jogutód nélküli felszámolásáról, az intézet tárgyi, szellemi, pénzügyi vagyona és emberállománya már az erózió jeleit mutatta. Többen írtak már a munkatársak sorsáról, a nyugdíjazásukról, a KKCs állományába való átvételükről, egyetemi-kutatóintézeti elhelyezkedésükről, a frissen alakult magán-közvéleménykutató szervezetekbe kerülésükről; ugyancsak nem maradt feltáratlan az intézet vagyonának sorsa, privatizálása, apportként való bevitel más szervezetekbe; és az is ismert a magyar társadalomkutatók között, hogy a TK/MKI fénykorában – némi túlzással – minden valamirevaló empirikus szociológus Szecső Tamás, az intézet alapítója és vezetője köpönyegéből bújt elő, s ez a szellemi tőke megtermékenyítette az egyetemi oktatást és kutatást, de alapjául szolgált az új közvéleménykutató szervezetek szakértelmének is (Lukáts é.n.).

Kevés szó esett azonban az intézmény irathagyatékának – vagy általánosabban: rögzített adat- és dokumentumhagyatékának – sorsáról.³

Amikor a felszámolás során erőltetett ütemben kellett kiüríteni az MKI székhelyéül szolgáló (a munkatársak számára egyébként méltatlan körülményeket nyújtó, a pártállami múlt történéseivel terhelt) Akadémia utcai épületrészt – hogy az épületet megvásároló osztrák Creditanstalt mielőbb elfoglalhassa –, kivonultak az Országos Levéltár munkatársai, hogy jogszabályi kötelezettségüknek eleget téve felmérjék az országos hatáskörű, közfeladatot ellátó szerv irathagyatékát és a maradandónak ítélt iratokat a levéltárba szállítsák. Vásárhelyi Mária visszaemlékezése szerint a levéltárosok csak az egyes szervezeti egységek adminisztratív iratait (az irodák polcain és szekrényeiben, zárt fiókjában sorakozó hivatalos leveleket, utasításokat, jelentéseket, listákat, kimutatásokat, pénzügyi és munkáltatói dokumentumokat) tartották maradandó értékűnek, a kutatási anyagokat nem. Érdekes módon egy még feldolgozás alatt álló vizsgálat több mint 1.000 kitöltött kérdőíve is a földön állt felhalmozva a levéltári felbecslés időpontjában – ezt is magukkal vitték a levéltárosok (de a több mint húsz év média- és közvéleménykutatási anyagait, tanulmányait, jelentéseit, külföldi szakanyagait, bizalmas és nyilvános kiadványait nem). A kutatási dokumentumok pedig már összekészítve várták egy raktárban, hogy használt papírként mielőbb a hulladékfelvásárlás helyszínére, a MÉH telepre szállítsák.⁴

Ekkor Vásárhelyi Mária – édesapja, az akkor parlamenti képviselő, a Soros Alapítvány társelnöke, korábban az MTA–Soros Alapítvány Bizottságban Soros György személyes megbízottjaként eljáró Vásárhelyi Miklós kapcsolatait kihasználva – kihallgatást kért az MTA elnökétől, Kosáry Domokostól, és segítségét kérte a kutatási anyagok megmentéséhez. Kosáry ötlete volt az ELTE-hez telepített akadémiai kutatócsoport létrehozása, amely végül MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport (KKCS) néven az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának Társadalom- és Neveléslélektani Tanszékéhez kapcsolódva alakult meg, és nemcsak a TK/MKI kutató munkatársainak egy részét vette át, hanem az MKI teljes kutatási dokumentációját és könyvtárát is, amelyek így megmenekültek a leselejtezéstől.

A KKCS fennállása alatt további kutatási anyagokkal járult hozzá a TK/MKI dokumentumhagyatékához (Terestyéni 2005), bár ezek volumene, módszertani palettája eltérő volt a korábbiakétól. A tizenöt fővel induló kutatócsoport létszáma az évek során lecsökkent, s a szervezet végül három kutatóval fejezte be működését. Amikor bizonyossá vált a KKCS közelgő megszűnése, Vásárhelyi Mária ismét lépéseket tett a TK/MKI kutatási anyagának megmentésére.

A selejtezésre váró – egyszer már megmentett – dokumentumokat összegyűjtötte, saját és kutatótársai magángyűjteményéből kiegészítette, az egyetlen példányban lévőkből másolatot készített, és egy-egy példányt félretett a sokszorosított kiadványokból. Ezúttal az OSA-t mint a közelmúlt történelmi dokumentumainak megőrzése, feldolgozása és kutathatóvá tétele iránt elkötelezett, magas szakmai színvonalon működő archívumi intézményt kereste meg szakmai segítségért. Az OSA – tekintettel a dokumentumok maradandó értékére, a közelmúlt magyar társadalmának megismerésére való alkalmasságára, és egyúttal a mai empirikus vizsgálatokkal való összevethetőségére – az anyagot befogadta, megőrizte, feldolgozta és nyilvánosan kutathatóvá tette.

³ A kevés említés között lásd Vásárhelyi Mária (2016).

⁴ Valószínűsíthető, hogy a volt munkatársak nemcsak a személyes részvételükkel zajlott vizsgálatok egy-egy példányát, avagy a korszerű módszertani leírásokat, hanem a szervezeti átalakulások, a privatizáció, illetőleg a vezetői levelezés releváns példányait is maguknál tartották.

TK dokumentumok az OSÁ-ban

A TK/MKI-tól származó dokumentumok jelentős része formailag és tartalmilag is különbözött a szokásos levéltári iratoktól (talán ez is közrejátszott az Országos Levéltár érdeklenségében). A 3. ábra egy sokszorosított kérdőív címlapjának részletét mutatja, a 4. ábrán egy mátrixprinterrel kinyomtatott „leporelló” látható, az 5. ábra pedig két bizalmas kiadvány, a halványkék borítójú, kizárólag az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya engedélyével megismerhető, számozott példányokban nyomtatott „zárt kiadványát”, alatta pedig a rózsaszínű borítójú, kevésbé szigorúan titkos jelentések egyik példányát ábrázolja – egyik sem sorolható a hagyományos levéltári dokumentumok körébe.

3. ábra

Sokszorosított kérdőív címlapja

1 - FŐCÍM
2 - PÓTCÍM

INSTRUKCIÓS PÉLDÁNY
KÉRDŐIV
AZ 1988 ÉVI PANELEKUTATÁSHOZ

Helység: Budapest kerület

ALMINTA

KÉRDEZTE: IGAZOLVÁNY SZÁMA

A KÉRDEZÉS IDŐPONTJA: ...HÓ... NAP ...TÓL ...IG

INSTRUKTOR:

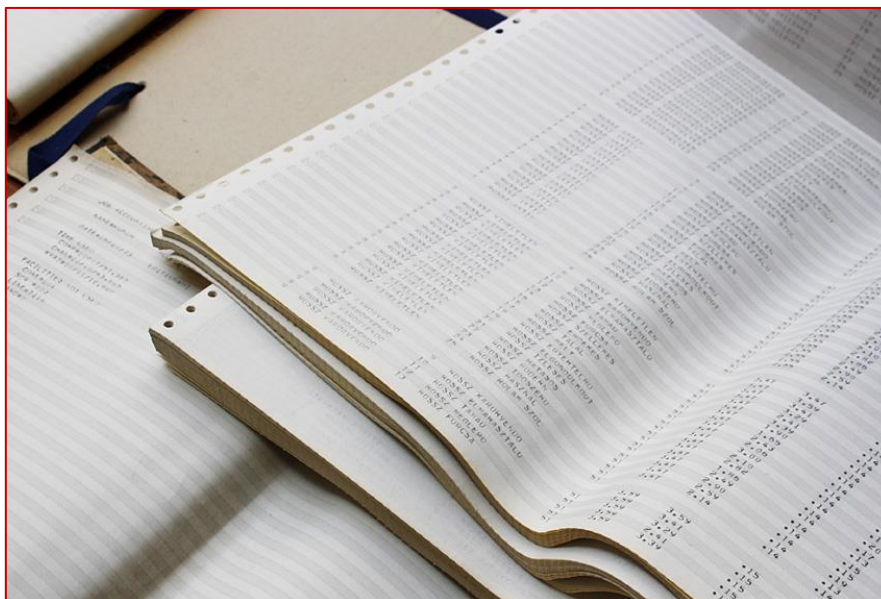
KÓDLAPRA KÓDOLTA:

ELLENŐRIZTE:

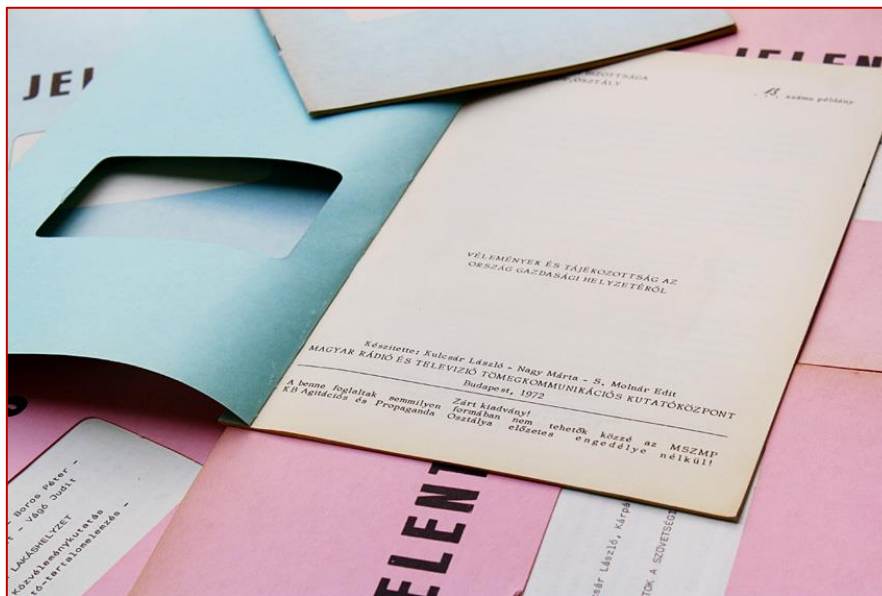
BUDAPEST, 1987

4. ábra

Számítógépes „leporelló” alapmegoszlásokkal



5. ábra
Bizalmas jelentések



Az már a fondstruktúra⁵ kialakításának kezdetén nyilvánvalóvá vált, hogy az anyag rendezésének nem az MKI (megszűnés kori vagy korábbi) szervezeti struktúráján kell alapulnia, hanem az intézmény tevékenységi körein, kutatási produktumain. Több érv is szólt emellett: egyfelől az intézmény fennállása során a szervezeti struktúra többször is lényegesen megváltozott, egységek jöttek létre, olvadtak össze, az egyes egységek feladatai, hatáskörei változtak, így a szervezeti felépítést követő hagyományos fondstruktúra nem adott volna egységes képet az intézet fő tevékenységéről, a kutatásról; másfelől a fontosabb kutatási és ügyviteli dokumentumokat több szervezeti egység is formálisan és informálisan megkapta, így ezek fölösleges duplumok vagy többpéldányok formájában terhelték volna az archívum feldolgozókapacitását és kutatóit egyaránt,⁶ a döntő érv pedig az volt, hogy az Archívum számára a legértékesebbek maguk a kutatások, azok koncepciója, megvalósításuk, feldolgozásuk, publikálásuk folyamata, a vizsgálatok adatai és eredményei voltak. Ezt a megközelítést már az iratanyag részletesebb ismerete nélkül felállított kezdeti elképzelés is tükrözi, amit változtatás nélkül közlünk (6. ábra).

A megvalósított rendszer tagolása láthatóan leegyszerűsödött (7. ábra): a három *subfond*⁷ – a kutatások, a kiadványok és az intézménytörténeti iratok kategóriája – ugyan változatlan maradt, az alattuk lévő szinten azonban a sorozatok száma lecsökkent. Beláttuk,⁸ hogy

⁵ A fond (az összetartozó dokumentumállomány levéltári alapegysége) iratainak intellektuális rendezését, leírását, kereshetőségét és kutathatóságát szolgáló hierarchikus rendszer.

⁶ A jövő teljesen digitalizált archívumaiban az ilyen dokumentumok csak egyszer szerepelnének az adatbázisban, de minden olyan szervezeti egység kutatásakor, amelynek köze volt a szóban forgó dokumentumhoz, a dokumentum onnan is elérhető lenne, így teljes képet adva az adott szervezeti egység működéséről.

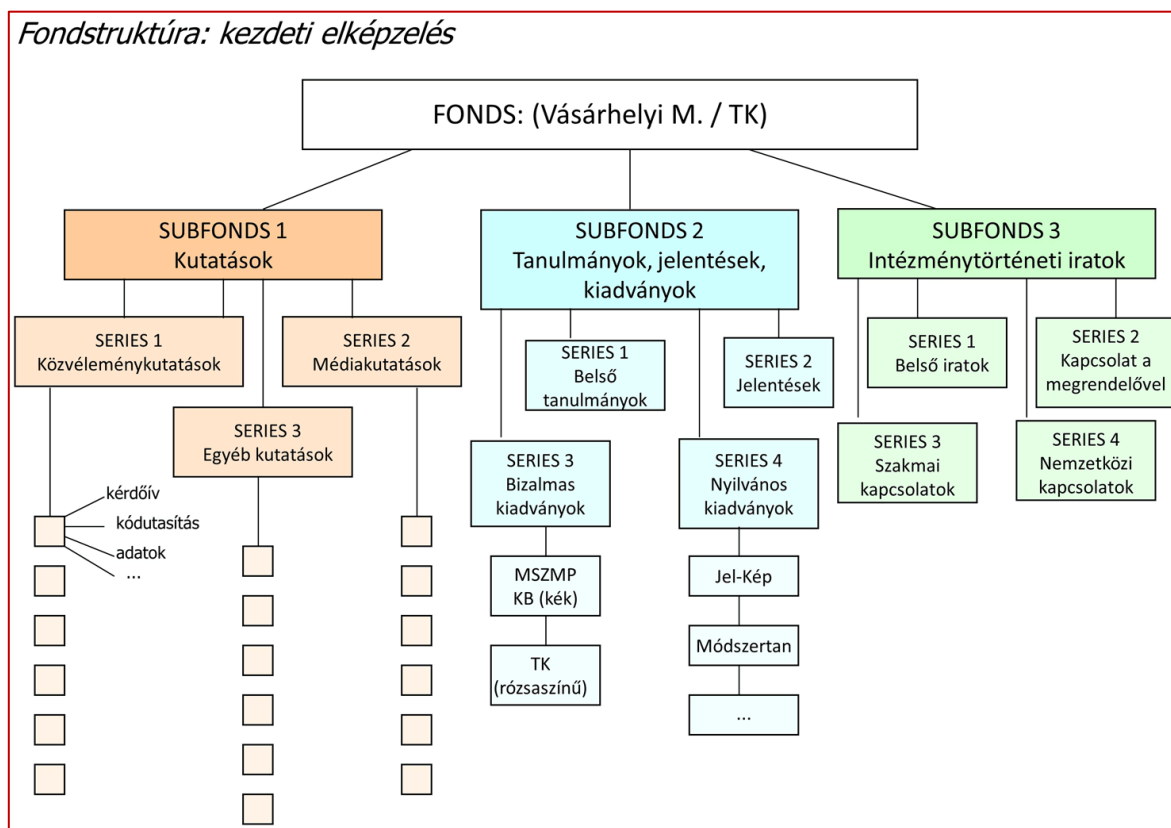
⁷ Magyar terminológiával „állag”. Az OSA a nemzetközi archívumi gyakorlatban elfogadott angol megnevezéseket alkalmazza belső rendszerében és nyilvános katalógusában.

⁸ A többes szám első személy használatát indokolja, hogy a szerző az OSA munkatársa, a TK/MKI anyag kurátora.

a közvélemény-, média- és egyéb kutatásokat nem lehet dokumentumszinten szétválasztani, és a kutatások írásos eredményeit is a hozzáférhetőségük, és nem a műfajuk szempontjából osztottuk sorozatokra (belső használatú, bizalmas és nyilvános anyagok⁹); adminisztratív iratmáslat pedig csak elvéve fordult elő a dokumentumok között, ezért ezek sorozatokra bontása nem volt indokolt.

6. ábra

Fondstruktúra kezdeti elképzelés



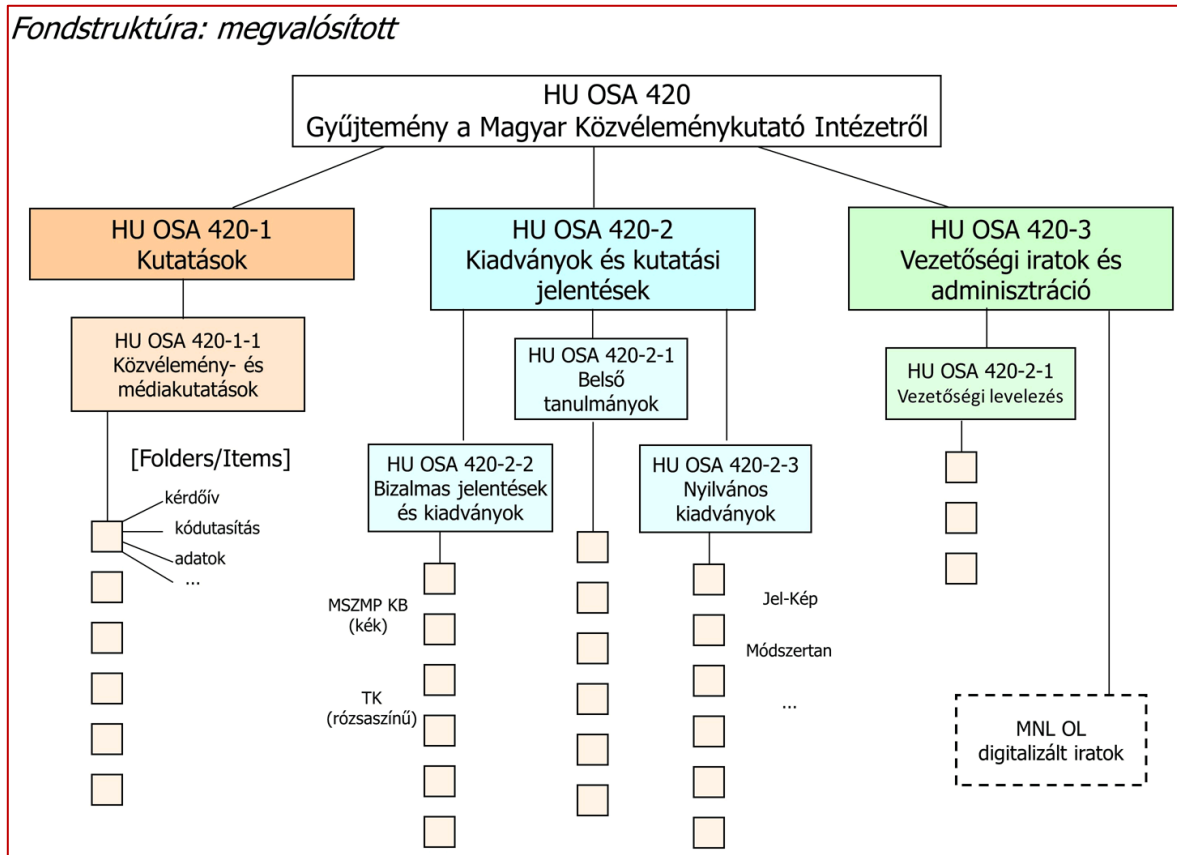
Az átvett anyag feldolgozását és kutathatóvá tételét az OSA prioritásnak tekintette, s így az archívumi kapacitások és munkafolyamatok szempontjából igen rövid idő alatt elvégezte a dokumentumok fizikai és intellektuális rendezését, részletes kétnyelvű leírását és kereshetővé tételét az OSA online katalógusában. A 2013. áprilisában rendezett „TK 3.0 – avagy hazudtak-e az emberek a Kádár-rendszerben?” című konferencia célja az volt, hogy a kutatókat és a nagyközönséget megismertesse a frissen kutathatóvá vált dokumentumkorpusszal. (8. ábra)¹⁰

⁹ A nyilvános kiadványok – mint a Jel-Kép folyóirat – az OSA könyvtári katalógusában váltak kereshetővé.

¹⁰ A gyűjtemény kis mértékű bővülése azóta is folytatódik, volt TK/MKI munkatársak adományai révén (legutóbb például Szekfü András anyagát bevételezte az archívum). Az OSA nyitott a volt munkatársak, utódszervezetek által megőrzött, esetlegesen felbukkanó történeti értékű dokumentumok további befogadására.

7. ábra

Fondstruktúra: a megvalósított rendszer¹¹



8. ábra

A kutathatóvá válás bejelentése, 2013. április 29., OSA



¹¹ A fond elnevezése az intézmény megszűnés kori nevét tükrözi, alegységeinek számozása pedig a nemzetközi levéltári szabványoknak megfelelő hierarchikus rendszert.

Az intézmény történetének egyes aspektusait és a dokumentumok sorsát bemutató előadások mellett külön figyelmet keltettek azok a prezentációk, amelyek a korábbi vizsgálatok adatait összevetették a mai adatokkal, és így a közvélemény hosszabb távú változásaira mutattak rá.¹² Ezek az adatok nemcsak a TK/MKI által végzett elemzésekből, tanulmányokból voltak kinyerhetők, hanem azokból a nyers adatokból is, amelyek – sajnos nem teljeskörűen – digitális formában fennmaradtak az intézet kutatásaiból. A poros floppylemezek tartalmának kimentéséhez az OSA munkatársai speciális „mentőállomást” állítottak össze, megfelelő meghajtóval és (fizikai) adatrekonstruálásra szolgáló szoftverekkel. A kiolvasott fájloknak csak egy része volt alkalmas közvetlen felhasználásra az MKI-ban és számos más kutatóhelyen adatelemzésre használt SPSS programcsomaggal (ún. *.SAV fájlok), a többi esetben csak adatokat tartalmaztak (*.DAT fájlok), amelyek értelmezéséhez némi informatikai jártasság, a vonatkozó vizsgálatok dokumentumai (kérdőív, kódutasítás) és legfőképpen kutatói elszántság és kitartás szükséges. Ezt a munkát támogatandó, Susánszky Pál közreműködésével egy „Útmutató digitális adatok helyreállításához – kutatóknak” című segédletet készítettünk, amelynek egy-egy részlete a 9. és a 10. ábrákon látható (Susánszky 2013).

9. ábra

Az adatrekonstruálási segédlet részlete (fájlformátumok)

Útmutató
digitális adatok helyreállításához – kutatóknak
Susánszky Pál

Ha Ön talál egy olyan kutatást az OSA Archívum „TK” állományában¹ (HU OSA 420 Gyűjtemény a Magyar Közvéleménykutató Intézetről), amelyet szívesen elemezne vagy újraelemezne, azonban nem áll rendelkezésre az SPSS programcsomag által megnyitható .SAV fájl, vagy nincsenek felcímkézve az egyes változók és azok értékei, de megvan a .DAT fájl, amely az adatokat tartalmazza, akkor ennek az útmutatónak a segítségével némi idő- és energiaráfordítással pótolni tudja a hiányzó információkat és elemzésre alkalmas formára tudja alakítani az adatállományt. Ehhez az SPSS szintaxisának ismeretére van szükség.

Alapvetően két esetben van szükség az adatok rekonstrukciójára: 1) amikor a SAV fájl, amit megnyitott, hiányos, vagyis nincsenek benne a címkék, 2) amikor nincs egyáltalán a kutatáshoz hozzárendelve SAV fájl, azonban van hozzá DAT állomány.

1. Az adatállományok (fájlok) fajtái

DAT állomány: Ez a fájl tartalmazza az empirikus adatokat, a válaszadók kódolt válaszait.

```
50011135710221260732 599 299 2 22 22525101 01 200100459906303720305
213111022206 03112311320113454115311423241334332313213 0601601
33331313131333133332212211
500122222222222222222222411116120031 1 1 1 1 2010202020251 1 1
134251342513425134251342513425134251500402
222214110040005222221121 11
50013264157112 71 2 22000900000180212111357
50021135720221260732 11299103 2 22 1251 106 02 2016128199047007399
0621301122222622 0122233243202554425543554344543445443206 1111601
20333133311333333333331313
5002222222122222 222223 2222200620121 1 1 1 200420071 1 1 1
0600452
```

1. ábra: Egy DAT állomány részlete. A táblázatot soronként kell olvasni, egy sor egy megkérdezett válaszait tartalmazza.

¹² „A mai cigányellenesség és antiszemitizmus előképei a Kádár-korszakban” (Krekó 2013); „Kapcsolatok, erőforrások, interakciók” (Kmetty 2013).

Ha tehát egy kutató egy konkrét vizsgálat publikált eredményeit ismerve, avagy az OSÁ-ban megismerhető kutatási anyagai alapján szeretné újraelemezni az eredeti adatfelvétel nyers adatait – és ehhez rendelkezésre állnak az ezt tartalmazó fájlok – a két adatforrás: egyfelől a kérdőívek, kódutasítások, másfelől az adatfájlok összevetésével, az adatrekonstruálási útmutató segítségével hozzájuthat az adatokhoz. Az így megkapott adatokat természetesen nemcsak az eredeti elemzési módszerekkel, hanem más módszerekkel is vizsgálhatja, és a megfelelő matematikai-statisztikai összehangolás után együttesen elemezheti a későbbi vizsgálatok adataival is.

10. ábra

Az adatrekonstruálási segédlet részlete (programozás)

3. Rekonstruálás

(feltételek: DAT fájl, kérdőív és kódutasítás)

Ebben az esetben a feladatunk az, hogy egy új LAB fájlt készítsünk. Érdemes külön erre a célra létrehozni egy mappát a gépünkön, amelybe bemásoljuk a DAT fájlt, és azt a szöveges állományt, amit most fogunk létrehozni. Nyissunk egy üres, valamilyen egyszerű szövegszerkesztőt (crimson editor, jegyzettömb, gedit) és mentjük el az előbb létrehozott mappába, valamilyen néven (pl. a kutatás címével).

```
DATA LIST FILE= 'E:\OSA\KUTATAS.dat'
FIXED RECORDS 2
/1
/2 UTOLSO VALTOZO 77.
VARIABLE LABELS
A01021 'SZOKOTT RADIOT HALLGATNI'/.
VALUE LABELS
A01021 1'NEM' 2'RITKABBAN' 3'HETENTE TOBBSZOR' 4'NAPONTA
TOBBSZOR'/.
EXECUTE.
```

3. ábra: A kódolás sorrendje és szintaxisa

Első lépésként gépeljük be, hogy

```
DATA LIST FILE='E:\OSA\kutatas.dat'
```

ez a sor két részből áll:

- data list file (parancs)
- ='E:\OSA\kutatas.dat' (ez mondja meg, hogy hol van a dat fájl, amit kódolunk. Adjuk tehát meg az állomány elérési útvonalát!)

Mivel a 70-es és 80-as években lyukkártyákon kódolták az információkat, a mi LAB fájlunknak is ezt az elvet kell követnie. Egy kártyán csak 80 érték, szám fért el, ezért gyakran több kártyát kellett használniuk. A kódutasítás második sora ezt mondja meg:

A kutatási anyagok tartós megőrzésének és nyilvánosan kutathatóvá tételének célját tehát az OSA ezzel megvalósította. Úgy gondoltuk azonban, hogy az adminisztratív iratok egy részének ismerete másodlagos forrásként hozzájárulhat a kutatási anyagok értékeléséhez, kontextusba helyezéséhez. Ezek az iratok, mint korábban említettük, az Országos Levéltárba¹³ kerültek. Az OSA egyik deklarált célja, hogy a különböző helyeken őrzött, különbözőképpen kutatható, de összetartozó dokumentumokat egységes (valós vagy virtuális) helyen, egységes leírással tegye kutathatóvá. A TK/MKI esetében ehhez nem volt szükségünk az Országos Levéltárban őrzött összes adminisztratív iratra: az érdekes lehet a TK/MKI kutatási anyagait elemzők számára, hogy milyen időszakban hány kutató dolgozott az intézetben, mennyi volt a szervezet költségvetése, milyen egységeknek milyen feladatuk volt, honnan kapott politikai vagy állami meg-

¹³ Mai elnevezésével Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL).

rendelést, utasítást az intézet, de azt, hogy kinek mennyi volt a fizetése, mikor ment szülési szabadságra, vagy hogy mikor milyen irodaszereket vásárolt az intézet, nem tartottuk relevánsnak.

Ezért az Országos Levéltár katalógusában elérhető információk alapján az OSA vezető munkatársai egy előválogatást végeztek a relevánsnak tekinthető dokumentumokról, majd a levéltár kutatótermében – kollegiális segítséggel, az egyéni kutatók számára egy alkalommal kikérhető dobozok számát messze túlhaladó mennyiségben – átnézték és az OSA szempontjai szerint kijegyzetelték a dobozok tartalmát. Az annotált jegyzék alapján az OSA 2014 nyarán együttműködési megállapodást kötött a levéltárral arról, hogy az OSA szempontjai szerint releváns iratokat az OSA saját eszközein digitalizálja, kutatói számára kutathatóvá teszi, és egyúttal a digitalizált anyagokból átad egy kópiát a levéltárnak.¹⁴

Mivel a digitalizálandó dokumentumok kivitele az MNL OL épületéből nem történhetett meg (ellentétben a korábbi hasonló együttműködések gyakorlatával), a levéltár az OSA munkatársának külön kutatószobát bocsátott rendelkezésére, ahová feltelepítettük az OSA tulajdonát képező digitalizáló berendezéseket, és ahol a munkatársunk több hónapon át végezte a kiválogatott anyagok professzionális szkennelését, csoportosítását és az elfogadott konvenció szerinti elnevezését. Megjegyzendő, hogy munkatársunk (esetenként más OSA kollégák segítségével) nem csupán a kiválasztott dokumentumok digitalizálását végezte, hanem a dokumentumok fizikai rendezését is (iratkapcsok, PVC irattartók eltávolítása, duplumok megjelölése stb.), és ezzel jelentősen elősegítette a Magyar Közvéleménykutató Intézet iratainak papíralapú kutathatóságát is az MNL OL épületében.

A digitalizálás volumenét az alábbiakban érzékeltetjük az MNL OL számára készített segédlet alapján. A digitalizált iratanyag a következő fő állományokból áll:

- A. Magyar_Kozvelemenykutato_Intezet_scanned_MasterFiles főkönyvtár:
33.676 TIFF fájl, 7.418 folderben, 149 GB terjedelemben
- B. Magyar_Kozvelemenykutato_Intezet_scanned_PDF-high főkönyvtár:
7.043 nagy felbontású PDF fájl, 7.393 folderben, 27,2 GB terjedelemben
- C. Magyar_Kozvelemenykutato_Intezet_scanned_PDF-low főkönyvtár:
7.043 kis felbontású PDF fájl, 7.475 folderben, 5,42 GB terjedelemben

Az „A” állomány prezervációs célokat szolgál. Az időbeli, szervezési és műszaki körülmények figyelembevételével hozott kompromisszum eredményeképpen a TIFF fájlok nem-vesztésmentes, LZW tömörítéssel készültek, 300x300 DPI felbontásban. Ebben a formátumban minden egyes beszkenelt oldal külön fájlt alkot. A „B” állomány a levéltáros kollégák munkáját könnyítheti meg: a több oldalas dokumentumok egy közös, lapozható PDF fájlba vannak fűzve. Ezek a fájlok alkalmasak nagy felületre való kivetítésre is. A „C” állomány elsősorban a kutatók számára készült: a fájlok mérete jelentősen kisebb (hosszanti oldal mérete 1500 pixelben maximalizálva, 72 DPI felbontás), így gyorsabban előhívhatók vagy letölthetők, de a minőségük alkalmas a képernyőn olvasásra.

Kit érdekelnek a múlt adatai?

Ezt a kérdést általánosságban, és a TK dokumentum- és adathagyatéka vonatkozásában is feltehetjük. Általánosságban egy emlékezetörző intézménynek – múzeumnak, könyvtárnak, levéltárnak – a legitimitációját, voltaképpen létének okát az adja, hogy létezik egy olyan közönsége, amelynek tagjai valamilyen szempontból érdeklődnek a megőrzött tárgyak, képek, ki-

¹⁴ Hasonló együttműködési megállapodást korábban más állami fenntartású szervezetekkel (Magyar Távirati Iroda, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest Főváros Levéltára) is kötöttünk, mindkét fél megaláztatására és kölcsönös előnyére.

adványok, dokumentumok, adatok iránt. A szempontok különfélék lehetnek (alap- és alkalmazott kutatás, művészi inspiráció, politikai ösztönzés, laikus érdeklődés, publikálási törekvések, üzleti érdekek, oktatási követelmények stb.) és az intézmények által kiszolgált közönség összetétele is lényegesen változott az idők során.¹⁵ Az OSA nemzetközi gyűjtőkörű intézmény jelentős magyar vonatkozású anyaggal, mintegy 70 nyelven született dokumentumállománnyal, kétnyelvű (angol és magyar) honlappal és katalógussal, nemzetközi összetételű – helyben és távoli hozzáféréssel kutató – közönséggel, meghatározott gyűjteményi idősávval (a második világháború utáni időszak történelme) és témakörrel (kommunizmus és hidegháború, emberi jogok). Az archívum legitimációját tehát ennek a látogatóközönségnek az érdeklődése adja.¹⁶ (Az OSA kutatóinak motivációi, kutatói érdeklődése, az intézményről és a kutatási körülményekről alkotott véleménye megismerhető a „Why OSA?” [Miért az OSA?] című rövid audiovizuális beszámolókból, lásd:

https://www.youtube.com/playlist?list=PLW16VxGg82nUkz6LfVzFdk--S_8mWdTA2)

A TK/MKI esetében elsősorban azokat érdekelhetik a megőrzött dokumentumok és adatok, akik kutatják

- ◆ Magyarország és a szocialista tábor politika- és intézménytörténetét;
- ◆ a szociológia mint tudomány fejlődését, a tudástranszfer alakulását;
- ◆ a 70-es, 80-as évek és a rendszerváltás társadalmi viszonyait, közvéleményét;
- ◆ a mai magyarországi társadalmi viszonyok előképét, a múlttal való kapcsolatát;
- ◆ a régi és új adatok összekapcsolását módszertani szempontból;
- ◆ a Visegrád Ösztöndíj¹⁷ valamelyik témakörét.¹⁸

A mai kutatási lehetőségek

Összefoglalva az eddigieket, a TK/MKI dokumentum- és adathagyatéka jelenleg az alábbi helyeken és módokon kutatható:

(a) A papíralapú dokumentumok és kiadványok teljesen feldolgozva, nyilvánosan hozzáférhetően kutathatók és másolhatók a Blinken OSA Archívum kutatótermében¹⁹ és online katalógusában.²⁰

(b) A digitalizált intézménytörténeti iratok előfeldolgozva, de még nem rendezve és leírva az OSA szerverein található; kutathatóságuk feltétele a rendezés és leírás.

(c) A papíralapú intézménytörténeti (valamint személyzeti, pénzügyi és egyéb adminisztratív) iratok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában kutathatók.

¹⁵ Archívumi kontextusban lásd erről Székely (2007).

¹⁶ A Blinken OSA Archívum tevékenységének négy fő pillére közül csak az egyik – bár a legfontosabb – az archívum, emellett oktatási, kutatási és kulturális intézményként is működik.

¹⁷ A Nemzetközi Visegrád Alapítvány által felajánlott ösztöndíjak a Blinken OSA Archívumban kutató szakemberek, művészek és újságírók számára, akik az Archívum anyagának felhasználásával az Alapítvány és az Archívum által megjelölt témakörökben végeznek kutatómunkát, lásd <http://www.osaarchivum.org/hu/dolgozz-velunk/osztondijak/visegrad-osztondij>.

¹⁸ Az említett „Why OSA?” kutatói interjúk közül lásd Szakál Veronika rövid beszámolóját a TK/MKI anyagban végzett kutatásáról Szakál (2019).

¹⁹ A Blinken OSA Archívum nyilvánosan és ingyenesen látogatható épülete a 1051 Budapest, Arany János u. 32. szám alatt található.

²⁰ <http://www.osaarchivum.org/hu> (Gyűjtemény → Katalógus).

(d) A számítógépre vitt adatok megmentett része – főként az intézmény működésének utolsó szakaszából – kutatható az OSA-ban. A fájlok egy része közvetlenül használható, más részüket a kutatónak magának kell rekonstruálnia, amihez gyakorlati útmutató áll rendelkezésre.

(e) Az intézmény történetéről, működéséről, kutatási eredményeinek és adathagyatékának használatáról szóló konferenciaelőadások kisfilmmé szerkesztve megtekinthetők az OSA YouTube csatornáján.²¹

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLW16VxGg82nUgXYg7Fmz0oiggn9De3hZp>

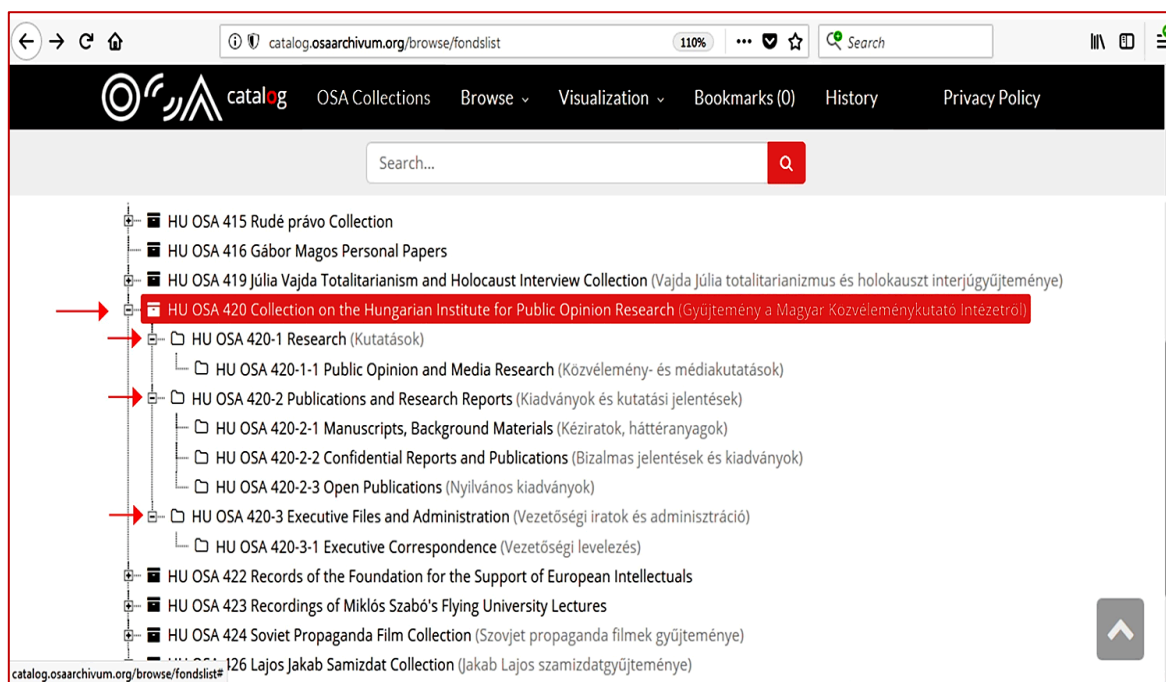
Annak érdekében, hogy az olvasó ne csupán az általános érdeklődés szintjén tájékozódjon a TK/MKI dokumentumainak kutathatóságáról, álljon itt egy rövid gyakorlati útmutató az OSA online katalógusának használatáról.

Először is egy általános gyakorlati tanács: egy szakmailag megbízható, jó belső keresővel rendelkező intézmény anyagait sohase a Google vagy más keresőgépek segítségével keressük! A Google, Bing és hasonló keresők ugyanis *találatokat* adnak, a belső keresők *találatokat plusz kontextust*. A kutatót pedig nemcsak a kontextusából kiragadott találat érdeklí, hanem annak tartalmi összefüggései is.

Kezdjük tehát az OSA integrált keresőjének legfelső szintjén:

<http://catalog.osaarchivum.org/browse/fondlist>, és görgessünk le a 420. fondig! A kis „+” jelre kattintva kibomlik a fond struktúrája, és a 11. ábrán látható kép áll elénk.

11. ábra
Az MKI fondja a fondlistában



²¹ Az OSA YouTube csatornája is kétnyelvű: a magyar és angol nyelvű leírások és további linkek annak függvényében jelennek meg a képernyőn, hogy a felhasználó számítógépén a nyelv a Beállítások/Settings menüpontban magyarra vagy angolra (English US) van állítva.

Ha rákattintunk a fond nevére, a fond leírását látjuk, alapbeállításként angolul (célszerű mindig magyar nyelvre váltani a nézett oldalt a nyelvválasztóval) (12. ábra):

12. ábra

Fondszintű leírás a katalógusban

HU OSA 420 Collection on the Hungarian Institute for Public Opinion Research
(Gyűjtemény a Magyar Közvéleménykutató Intézettről)

Context Hierarchy

Azonosítási Adatcsoport

English Hungarian

JELZET	HU OSA 420
CÍM	Gyűjtemény a Magyar Közvéleménykutató Intézettről
IDŐ(KÖR)	1969 - 1991
LEÍRÁS SZINTJE	Fonds
TERJEDELEM, ADATHORDOZÓK (BECSÜLT)	120 folyóméter fizikai állomány 24 Gbyte elektronikus állomány
TERJEDELEM, ADATHORDOZÓK (FELDOLGOZOTT)	149 levéltári doboz, 18.63 folyóméter

Kontextusra vonatkozó adatcsoport

AZ IRATKÉPZŐ(K) NEVE	Hungarian Institute for Public Opinion Research Magyar Közvéleménykutató Intézet
A MEGŐRZÉS TÖRTÉNETE	A gyűjteményt Vásárhelyi Mária magyar szociológus és közíró adományozta az OSA Archivumnak. 2011 novemberében - amikor az MTA-ELTE kutatócsoport megszűntetése napirendre került - megkereste az OSA-t, és felajánlotta az évek során saját kutatói munkájához összegyűjtött, a TK-ban és utódszervezeteiben folytatott kutatásokkal, illetve a szervezet tevékenységével összefüggő kutatási anyagok, dokumentumok, kiadványok, adatok másolati példányait. Egyúttal azt is remélte, hogy szakmai segítséget kaphat a digitális iratok megmentéséhez. Vásárhelyi Mária a kezdetektől részt vett a Központ dokumentumörökségének a rekonstruálásában; e

A nemzetközi levéltári leíró szabványoknak megfelelően²² a leírás mindig csak az adott egységre vonatkozik, ebben az esetben a fond egészére. Ha alsóbb szintre navigálunk, ott már nem olvasható az, hogy milyen intézmény volt a TK/MKI, és hogyan kerültek a dokumentumai az OSÁ-ba, csak az adott állag vagy sorozat, esetleg egyedi dokumentum leírása látható. Minden szintről visszaválthatunk a Hierarchy fül segítségével a fondstruktúrához, hogy lássuk, éppen hol járunk a navigációban.

Válasszuk ki a Kutatások állagot: <http://catalog.osaarchivum.org/catalog/jD7w7o9b#hu>, itt bőséges információt találhatunk a TK/MKI kutatásairól mindkét nyelven. Megjegyzendő, hogy ennek a fondnak a leírása az általános levéltári szokásokhoz, de még az OSA feldolgozási gyakorlatához képest is igen gazdag. Eggyel lejjebb lépve válasszuk ki ennek az állagnak az egyetlen sorozatát: „Közvélemény- és médiakutatások” (<http://catalog.osaarchivum.org/catalog/O8pMpeWP#hu>). Az ide tartozó leírások elolvasása után kattintsunk a Folders/Items fülre! Erre a lapra jutunk: <http://catalog.osaarchivum.org/catalog/O8pMpeWP#findingaids>. (Természetesen minden felsorolt link közvetlenül is elérhető.) Ezen a lapon dátum és téma szerint, avagy szabadszavas kereséssel találhatjuk meg a keresett anyagokat, a bal oldalon látható jelzet alapján pedig kikérhetjük az adott dobozokat az OSA kutatótermében (13. ábra).

²² General International Standard Archival Description, ISAD(G); International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families, ISAAR (CPF)

13. ábra
A kutatások listája

HU OSA 420-1-1 Public Opinion and Media Research (Közvélemény- és médiakutatások)

Context Hierarchy **Folders / Items**

Call Number	Description
Archival boxes #1	
420-1-1:1/1	Az ország élete, problémái 1970, 1970 [munkafegyelem, munkához való viszony, új gazdasági mechanizmus, társadalmi problémák, pártkongresszus / tartalom: kérdőív (Kérdőív III.)]
420-1-1:1/2	Időmérleg 1972 [1/2], 1970 - 1972 [rádióhallgatás, tévénézés, időmérleg / tartalom: módszertani megjegyzések, kérdőívek (Kérdőív a szabadidő eltöltése, a rádióhallgatás és a tévénézés kutatásához), kódutasítás]
420-1-1:1/3	Időmérleg 1972 [2/2], 1975 [rádióhallgatás, tévénézés, időmérleg / tartalom: leporelló]
420-1-1:1/4	Műsorok és vélemények 1973, 1973 [tévénézési szokások, vélemények a tévé műsorairól általánosan és konkrétan, értékek / tartalom: kérdőív (Műsorok és vélemények), kódutasítás]
420-1-1:1/5	MSZMP KB 1973, 1973 [MSZMP KB 1972. novemberi határozatai, béremelés hatásai / tartalom: kérdőív (KB. II., B változat)]
420-1-1:1/6	Történelem, politika, társadalom 1973, 1973 [külkereskedelem, Közös Piac, KGST, szocialista országok gazdasági fejlettsége, társadalom osztályszerkezete, szövetségi politika, életszínvonalat érintő intézkedések, új gazdasági mechanizmus, jövedelemkülönbségek, jövőkép / tartalom: kérdőív (/SZ.H.J) (ki van töltve)]
	Omnibusz 1973, 1973 [történelem iránti érdeklődés, történelmi személyiségek, magyar történelem, történelmi ismeretek magyarok háború-i kis-ország vs. történelem hazafisága hazaszeretet]

Megjegyzendő, hogy a gyakorlott kutatónak nemcsak hierarchikusan, hanem „keresztirányban” is érdemes vizsgálnia az egyes TK/MKI kutatások dokumentumait. A kutatások megrendelése és finanszírozása az intézménytörténeti iratok között tárható fel, a koncepció kidolgozása és a vizsgálat lebonyolítása a Közvélemény- és médiakutatások sorozat dokumentumai között, a nyers adatok a megmaradt digitális anyagok között ismerhetők meg; az eredmények először gyorsjelentésekben és belső tanulmányokban jelentek meg, majd bizalmas kiadványokban, utána pedig fokozatosan „lecsurogtak” a nyilvánosan elérhető kiadványokba is („Kiadványok és kutatási jelentések” állag sorozatai). Ehhez az OSA integrált keresőjének különféle funkcióit, szűrőit használhatjuk.

Utószó: lesz-e TK 4.0?

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont, későbbi nevén Magyar Közvéleménykutató Intézet, amely jelentős belső szabadsággal, de korlátozott nyilvánossággal működő intézmény volt, végül egy ingyenesen és nyilvánosan kutatható archívum révén vált megismerhetővé a mai kutatók és érdeklődők számára. Dokumentum- és adathagyatéka több évtizedes hányattatás és kétszeri megmentés után, fizikailag és intellektuálisan rendezve, részletesen leírva, segédletekkel ellátva került a Blinken OSA Archívum állományába.

A Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum a Közép-európai Egyetem szervezeti egysége. Az Egyetem, mint köztudott, az elmúlt évek magyarországi politikai támadásai miatt az ország elhagyására kényszerült; a 2019-2020 tanév újonnan felvett hallgatói már az egyetem új bécsi kampuszán iratkoztak be és ott kapják majd meg diplomájukat. Még nem eldöntött kérdés, hogy a jövőben a budapesti kampusz milyen oktatási-kutatási szerepet

tölt be (amelynek megőrzését az egyetem erkölcsi kötelességének tartja). Többen megkérdezték emiatt, hogy vajon az OSA gyűjteménye és infrastruktúrája „biztonságban van-e”, nem kell-e tartani az elköltöztetésétől, és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont iratai szempontjából lesz-e TK 4.0?

Legjobb tudomásunk szerint – már amennyire ma Magyarországon jósolni lehet – az OSA tartósan Budapesten marad, gyűjteménye²³ biztonságban van. Ha újabb verzióváltásra kerül sor a közeljövőben, az legfeljebb TK 3.1 jelölést kaphat – akkor, amikor megtörténik az Országos Levéltár anyagából digitalizált iratok leírása és kutathatóvá tétele.

IRODALOM

- Kmetty Zoltán (2013) Kapcsolatok, erőforrások, interakciók. A TK 3.0 – avagy hazudtak-e az emberek a Kádár-rendszerben? c. konferencián elhangzott előadás, 2013. április 29., OSA. <https://www.youtube.com/watch?v=1l-QmT4r2YA&list=PLW16VxGg82nUgXYg7Fmz0oiggN9De3hZp&index=4>
- Krekó Péter (2013) A mai cigányellenesség és antiszemitizmus előképei a Kádár-korszakban. A TK 3.0 – avagy hazudtak-e az emberek a Kádár-rendszerben? c. konferencián elhangzott előadás, 2013. április 29., OSA. https://www.youtube.com/watch?v=32Vv_I6gfx0&list=PLW16VxGg82nUgXYg7Fmz0oiggN9De3hZp&index=4&t=0s
- Lukáts János (é.n.) A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadói tevékenysége 1969–1991.
- Susánszky Pál (2013) Útmutató digitális adatok helyreállításához – kutatóknak. Blinken OSA Archívum.
- Szakál Veronika (2019) Public Opinion Research in the Kádár Era. Why OSA? Research in the archives, Blinken OSA Archívum. https://www.youtube.com/watch?v=ciMCIQX8kAw&list=PLW16VxGg82nUkz6LfVzFdk--S_8mWdTA2&index=4&t=0s
- Székely Iván (2007) A négy archívumi világgép. *Információs Társadalom* VII. évf. 3. szám. 15–46. old. https://www.infonia.hu/digitalis/folyoirat/2007_3/2007_3_szekely_ivan.pdf
- Székely Iván (2018) TK 1.0, 2.0, 3.0 – avagy egy intézmény tanulságos metamorfózisai. A magyar szociológia az ezredfordulón c. konferencián elhangzott előadás, 2018. május 10., Wesley János Lelkészképző Főiskola. https://archive.org/details/A_magyar_szociologia_az_ezredfordulon_2018/00015_TamasPal.MTS
- Terestyéni Tamás (2005) MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport. http://www.communicatio.hu/mktt/dokumentumok/konferenciak/2005/kutatohelyek/mta_elte_kek.htm

²³ Benne a Szabad Európa Rádió és Szabadság Rádió mintegy 2.500 folyóméter terjedelmű anyagával, amely jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az OSA a kommunizmus és a hidegháború globálisan egyik legnagyobb archívumává váljon, és amely az Egyesült Államok tulajdona, és amelyet az USA illetékes szervei 50 évre letétbe helyezték az OSÁ-ban, budapesti elhelyezést kikötve.

Terestyéni Tamás (2009) Volt egyszer egy Tömegkommunikációs Kutatóközpont... TK 40 – A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (1969–1991) helye és jelentősége a tudományban, a politikában és a médiakultúrában c. konferencián elhangzott előadás, 2009. október 1., Magyar Rádió.

<http://www.communicatio.hu/mktt/hirek/konferenciak/2009/tk40/nyitoeloadas.htm>

Nyomtatásban: *Jel-Kép* 2009. 3–4. 15–20.

Vásárhelyi Mária (2016) Média- és közvélemény-kutatás a Kádár-korszakban. *Médiakutató* XVI. évf. 1. szám, 93–96. old.

https://mediakutato.hu/cikk/2016_01_tavasz/06_media_es_kozvelemenykutatas.pdf

A CSERNOBILI ATOMKATASZTRÓFÁVAL KAPCSOLATOS KUTATÁSI ANYAGOK A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS KUTATÓKÖZPONTBAN

Kékesdi-Boldog Dalma

boldog.dalma@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.83

Absztrakt

1986. április 26-án felrobbant a csernobili atomerőmű 4-es számú reaktora a Szovjetunióban. A légkörbe jutott káros radioaktív sugárzás több ezer négyzetkilométernyi területet szennyezett be. A katasztrófa emberéleteket fenyegetett, ám a lakosság nem tájékozódhatott kellőképpen a veszélyről. Tanulmányomban először saját kutatási eredményeim alapján áttekintem a csernobili eseményekről szóló magyar tájékoztatást. Ezt követően bemutatom, hogy a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) korabeli elemzésesei hogyan értékelték a csernobili eseményekről szóló hazai hírközlést. Végül a TK-s közvélemény-kutatások alapján ismeretem, hogy miként befolyásolta a baleset és annak hazai kommunikációja a válaszadók mindennapjait.

Kulcsszavak

csernobili atomkatasztrófa, közvélemény-kutatás, Magyar Rádió, Szabad Európa Rádió, tömegkommunikáció, Tömegkommunikációs Kutatóközpont

RESEARCH MATERIALS ON THE HUNGARIAN MEDIA REPRESENTATION OF THE CHERNOBYL NUCLEAR DISASTER IN THE MASS COMMUNICATION RESEARCH CENTRE

Dalma Kékesdi-Boldog

Abstract

On the 26 of April 1986, Reactor No. 4 of the Vladimir Ilyich Lenin Nuclear Power Plant exploded in the Soviet Union. Harmful radioactive fall-out effused and polluted an area of over 30,000 square kilometers. The accident threatened most of the population of the Eastern Block, but the population did not receive appropriate information about the threat. In this paper, first I demonstrate how the Chernobyl case was managed by the Hungarian press on the Hungarian Radio and in the Hungarian broadcasts of Radio Free Europe. After, based on analyses of the accident made by the Mass Communication Research Centre I attempt to show how the researchers rated Hungarian mass communication. Finally, using the polls of the Research Centre, I will reveal how the accident and its public communication affected the responders' everyday lives.

Keywords

nuclear disaster in Chernobyl, public opinion research, Hungarian Radio, Radio Free Europe, media, Mass Communication Research Centre

A CSERNOBILI ATOMKATASZTRÓFÁVAL KAPCSOLATOS KUTATÁSI ANYAGOK A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS KUTATÓKÖZPONTBAN¹

Kékesdi-Boldog Dalma

1. Bevezetés

1986. április 26-án emberi mulasztás következtében felrobbant a Szovjetunióban a Vlagyimir Iljics Lenin Atomerőmű 4-es számú reaktora. Az erőmű operátorai egy kísérletet próbáltak meg végrehajtani, ám a munkafolyamatok során számos esetben megsértették az atomerőmű biztonsági szabályzatát. (INSAG-7 1992, Szatmáry – Aszódi 2010) A baleset következtében felszakadt az erőmű tetőszerkezete, majd lánggra lobbant az erőmű belsejében található grafit-tömb. A többszáz méteres tűzcsóvát másfél hét elteltével tudtak csak eloltani (Aszódi 2006). A szerencsétlenség hatására nagy mennyiségű, egészségre káros radioaktív anyag jutott a légkörbe. Ez rövid idő alatt több tízezer kilométert megtéve, Nyugat-Európa néhány területét kivéve az egész kontinenst betérítette, eljutott a közel-keleti régióba, Észak-Ázsiába és Észak-Afrika partjaihoz is.²

A csernobili atomkatasztrófa a Mihail Szergejevics Gorbacsov által meghirdetett új típusú, nyíltságon és nyilvánosságon alapuló politika, a glasznoszty „első próbatétele volt” (McNair 1991: 54), és hamar „rámutatott a tájékoztatás korlátaira.” (Gibbs 1999: 42) Az emberéleteket közvetlenül veszélyeztető balesetről a Szovjetunió nem adott azonnali, pontos tájékoztatást. Amikor a radioaktív sugárzási szint megemelkedését két nappal a történetek után észlelték egy svéd atomerőműben, a szovjetek a hivatalos megkeresésekre először nem reagáltak, majd tagadták, hogy akármilyen balesetről tudomásuk lenne. (Plokhy 2018: 1–3) A

¹ Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató- A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

² IRSN – Institut de Radioprotection et de Sûreté Nucléaire: The Chernobyl Plume: Modelling atmospheric dispersion of caesium-137 across Europe following the Chernobyl accident
<https://www.irsn.fr/EN/publications/thematic-safety/chernobyl/Pages/The-Chernobyl-Plume.aspx>

nap végén mégis kiadtak egy sajtóközleményt. Ebben megerősítették, hogy egy észak-ukrajnai atomerőműben baleset történt, amelynek kivizsgálására kormánybizottságot hoznak létre.³

A radioaktív sugárzás Magyarországot is elérte, ám a hazai lakosság – a szovjethez hasonlóan – nem kapott kellő időben kellő mennyiségű információt a történetekről. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a csernobili események nagymértékben befolyásolták a Szovjetunió geopolitikai pozícióját, így a magyar sajtónak törekednie kellett arra, hogy ne sértse meg a szovjet-magyar érdekkapcsolatot. Ez a törekvés viszont a minőségi tájékoztatás rovására ment. (Kékesdi-Boldog 2018: 57–58)

Tanulmányomban előbb saját kutatási eredményeim alapján röviden felvázolom a csernobili eseményekről szóló magyar tájékoztatás főbb jellemzőit, majd bemutatom, hogy a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) korabeli elemzései miként értékelték a csernobili eseményekről szóló hazai hírközlést. Végül a TK-s közvélemény-kutatások alapján ismertetem, hogy miként befolyásolta a baleset és annak hazai kommunikációja a válaszadók mindennapjait.

2. A balesetről szóló hírek Magyarországon

A szovjetbarát Magyarországon (is) a tekintélyelvű szovjet-kommunista típusú sajtómodell (Siebert el al. 1956/1984) keretei között tájékoztattak a csernobili atomkatasztrófáról. Így a hazai tömegkommunikáció tükrözte a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) hírközlési és tájékoztatási monopóliumát. A tájékoztatás április 30-tól szervezeten, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának közvetlen irányításával történt.⁴ A Tájékoztatási Hivatal április 30-a és május 19-e között naponta adott ki a Magyar Távírási Irodának (MTI) jelentést, és sajtótájékoztatókat szervezett. Ügyelt arra is, hogy a hazai tájékoztatás összhangban legyen a külföldre továbbított hírekkel (uo.). A hazai sugármérési adatokat és egészségvédelmi előírásokat a Polgári Védelem Országos Parancsnoksága (PVOP) szolgáltatta.⁵ A sugárszennyezettség egészségre és környezetre gyakorolt hatásairól rendre ugyanazok a szakemberek nyilatkoztak.

2.1. Napilapok

Három magas példányszámú, némileg eltérő profilú napilap – a *Népszabadság*, a *Népszava* és a *Magyar Nemzet* – csernobili cikkeinek elemzése alapján a következő megállapításokat tehetjük.⁶

³ “To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 3, Stanford: Hoover Institution Archives; “To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 4, Stanford: Hoover Institution Archives.

⁴ MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986 A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának értékelése a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai tömeg-tájékoztatási munkáról (1986. június 16.).

⁵ MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-Feljegyzés – 1986.05.05. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának feljegyzése Marjai József miniszterelnök-helyettes részére a közvélemény csernobili atom-erőműbalesettel kapcsolatos tájékoztatásáról (1986. május 5.).

⁶ A vizsgált periódus az 1986. április 29-e (az első nyomtatásban megjelent hír időpontja) és az 1986. május 19-e (a nap, amikortól már nem adtak ki napi hivatalos tájékoztatást a hazai sugármérési adatokról) közötti időszak. Az elemzés során arra a kérdésre kerestem választ, hogy a magyar olvasók mikor kaptak hírt az atomkatasztrófáról, milyen tájékoztatást kaptak a hazai sugárszennyezettség mértékéről és a szükséges egészségvédelmi előírásokról. A kutatási eredmények e szöveg le-

Mindhárom lap április 28-án, vagyis két nappal a baleset után adott hírt a katasztrófáról, és kizárólag szovjet források alapján tájékoztattak. A lakosságnak tanácsolt egészségvédelmi előírások között mindvégig három ajánlás – ajánlott a zöldségek lemosása és ellenőrzött tej fogyasztása, nem javasolt a jódtabletta szedése – szerepelt. Ezeket a lapok május 4-én közölték először, és tíz napon át tartották napirenden.

A cikkek egyike sem tartalmazott pontos szám adatot a hazánkat ért radioaktív sugárzás mértékéről, jellemzően a megelőző naphoz képesti csökkenéséről, ingadozásáról, ritkán a növekedéséről számoltak be. Emiatt az olvasók nem tudták, hogy mekkora mennyiségű radioaktív sugárzás érte hazánkat, és nem tudták felmérni a veszélyt.

A sugárzásról szóló hírek megfogalmazása és az egészségvédelmi előírások folyamatos ismétlése implicit módon kommunikálták valamelyest a veszélyt, ám ez közel sem merítette ki a minőségi tájékoztatás fogalmát. Az első részletes híradás a Magyarországot ért radioaktív sugárzás mértékéről és hatásáról május 19-én, vagyis három héttel a baleset után jelent meg a sajtóban. (Kékesdi-Boldog 2018: 57)

2.2. Magyar Rádió és a Szabad Európa Rádió

A Magyar Rádió is két nappal a szerencsétlenség után adott először hírt a csernobili atomkatasztrófáról.⁷ Ám a legelső hírek közzétételekor Bedő Iván turnusvezetőnek köszönhetően a rádióhallgatók bőségesebb tájékoztatást kaptak, mint azok, akik kizárólag a napilapokat olvasták. (Kékesdi-Boldog 2019: 25) Bedő ugyanis április 28-án este 9 órától másnap reggel 8 óráig adásba engedte a rádió lehallgató szolgálatának a BBC-től szerzett, valamint a Magyar Távírat Iroda által szigorúan a szerkesztőségek tájékoztatására megküldött anyagában szereplő információkat. Vagyis a hallgatók nemcsak a hivatalos szovjet közleményt ismerhették meg – amely a baleset tényének ismertetése mellett olyan általános érvényű megállapításokat tartalmazott, mint például az, hogy a sérülteket orvosi ellátásban részesítik, vagy az, hogy a baleset kivizsgálására kormánybizottságot hívtak össze –, hanem azt is, hogy a baleset következtében kiáramló radioaktív sugárzást rövid időn belül több ezer kilométerrel a baleset helyszínétől is észlelték. Ezzel a rádió esti híreit hallgatók – akik száma a hallgatottsági adatok ismeretében nem volt nagy – talán jobban fel tudták mérni a baleset súlyát, mint az aznap kizárólag a napi sajtóból tájékozódó olvasók. Bedő Iván a történetek miatt fegyelmi büntetést és három havi prémium-megvonást kapott. (Germuska 2010)

A balesetet követő három hétben viszonylag magas volt a hazánk radioaktív szennyeztségéről szóló hírek száma a rádióban, de ezek a tudósítások – a napilapokhoz hasonlóan – nem szolgáltak pontos mérési adatokkal vagy azok kiértékelésével. A sajtóban közreadott egészségvédelmi előírásokat a rádióban is számos esetben megismételték.

zárásakor csak a készülő doktori disszertációm kéziratában szerepelnek. A *Népszabadság* tartalom-elemzését lásd Kékesdi-Boldog (2018).

⁷ Az általam vizsgált időszak a rádióhírek esetében megegyezik a napilapok elemzése során meghatározott időpontokkal, vagyis az 1986. április 28-a (a legelső csernobili hír beolvasásának napja) és a május 19-e (a nap, amikortól már nem adtak ki hivatalos napi tájékoztatást a hazai sugármérési adatokról) között elhangzott, a csernobili atomkatasztrófáról szóló hírek leíratait és hanganyagait elemeztem. A vizsgálat a Kossuth Rádió, a Petőfi Rádió és az URH adásaira terjedt ki. Az elemzés során az volt a célom, hogy rekonstruáljam a csernobili atomkatasztrófáról szóló hírek beolvasásának menetét és feltárjam azt, hogy a Magyar Rádió híradásaiban mit mondtak a hazai radioaktív szennyeződés mértékéről, és milyen egészségvédelmi előírásokat adtak ki (bővebben lásd Kékesdi-Boldog 2019).

A pártos hírközlést a 168 óra című magazinműsor május 10-ei és 17-ei adásai törték meg két héttel a baleset után, amikor a műsorkészítők tényfeltáró anyagokkal, pontos sugár-szennyezettségi adatokkal és szakértői elemzésekkel jelentkeztek. (Kékesdi-Boldog 2019: 28)

A Szabad Európa Rádió (SZER) sem adott korábban tájékoztatást a csernobili atomkatasztrófáról, mert a szovjet hírzárlat idején ez sem rendelkezett bővebb információval.⁸ Ám a SZER legelső hírei hosszabban tárgyalták a balesetet, és igyekeztek minél több oldalról körüljárni a történetet. Ezek jellemzően a katasztrófa politikai aspektusait hangsúlyozták, és személyes megjegyzéseket is tartalmaztak. (Kékesdi-Boldog 2019: 29–30).

Összességében megállapíthatjuk, hogy – a Bedő Iván vezette néhány órás rádióturnus cenzúramentes időszakától eltekintve – a csernobili atomkatasztrófáról Magyarországon az esemény utáni első három hétben pártos jellegű, a szovjet-magyar érdekkapcsolatot nem megsértő újságírást folytattak. Ez azt jelentette, hogy a magyar lakosság nem kapott időben pontos tájékoztatást a történetekről, valamint a történeteknek az egészségre gyakorolt hatásairól. A pártiratokból látható, hogy a hazai hírközlés szigorú politikai irányítás és ellenőrzés alatt állt; az újságcikkek és a rádióhírek leiratai között csupán stiláris különbségeket lehet találni.

3. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kutatási anyagai

A csernobili atomkatasztrófát követően a Tömegkommunikációs Kutatóközpont kutatói részletes tömegkommunikáció-elemzést készítettek. Több dolgozatban összegezték a sajtó, a televízió- és a rádióműsorok elemzésének tanulságait, és készültek általában a hazai tájékoztatásról szóló értekezések is. Egy és három héttel a szerencsétlenség után közvélemény-kutatásokat végeztek.

3.1. Tömegkommunikáció-elemzések

A csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos átfogó tömegkommunikáció-elemzést Beck László, Földvári Éva (tartalomelemzés), Terestyéni Tamás (szövegelemzés), Hoffmann Márta (TV Híradó képi elemzése) és Montvai Attila fizikus szakértő készítette 1986 júniusában.⁹ A levéltári források alapján látható, hogy ez a tanulmány eljutott a pártvezetéshez,¹⁰ de a kutatási eredményeket nem hozhatták nyilvánosságra. (Terestyéni 1989: 44) A napilapok közül a *Magyar Nemzetet*, a *Népszabadságot*, a *Népszavát*, a *Magyar Hírlapot* és az *Esti Hírlapot*, a hetilapok közül a *Heti Világgazdaságot*, a *Magyarországot* és az *Élet és Tudományt* vizsgálták. A televízióadásokból a Híradó 1., 2. és 3. adását, valamint A Hét című hírműsor kapcsolódó adásait elemezték. A vizsgált időintervallum 1986. április 29-étől május 15-éig terjedt. A szerzők kiindulópontja hazai tájékoztatás vizsgálata során az 1986-os sajtótörvény alábbi bekezdése volt:

A Magyar Népköztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben. A sajtó feladata – a hírközlés más eszközeivel összhangban – a hiteles, pontos és gyors tájékoztatás.¹¹

⁸ A Szabad Európa Rádió híreinek elemzésekor azt rekonstruáltam, hogy mikor kerültek adásba a Csernobillal kapcsolatos legelső magyar nyelvű híradások, és azok miről adtak tájékoztatást (bővebben lásd Kékesdi-Boldog 2019).

⁹ HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről.

¹⁰ A tanulmány saját levéltári jelzettel szerepel az MSZMP csernobili atomszerencsétlenséghez köthető iratai között.

¹¹ 1986. évi II. törvény a sajtóról 2.§ 1.

Vagyis arra a kérdésre kerestek választ, hogy a magyar tájékoztatás eleget tett-e a törvényben előírt kötelezettségeinek, nyújtott-e informatív, releváns, minőségileg és mennyiségileg is kielégítő tájékoztatást az állampolgároknak. Annak ellenére, hogy a sajtótörvény csak 1986. szeptember 1-jén lépett hatályba, a kutatók az ebben előírtakat kérték számon a hazai tömegkommunikáción – ennek oka feltehetően az volt, hogy a sajtótörvény előkészítéséről és a vitákról többször beszámolt a sajtó, így a törvényjavaslat heteken át közéleti téma volt 1986 tavaszán.¹²

A tartalomelemzés során a kutatók megpróbálták felvázolni az atomkatasztrófa gondolati modelljét. Ezután összeállították a balesettel kapcsolatban felmerülhető témakörök, kérdések listáját. Arra a kérdésre kerestek választ, hogy kaptak-e a befogadók kellő minőségű és mennyiségű, releváns és formailag helyénvaló tájékoztatást.¹³

A minőségi kritérium az adott hír igazságtartalma volt, illetve az, hogy a hír mennyire közölt pontos, ellentmondásmentes információkat. Mint megállapították, több megkérdőjelezhető igazságtartalmú közlemény látott napvilágot a magyar sajtóban. Ilyen volt például az, az első hírekben szereplő állítás, amely szerint nem keletkezett tűz, és ilyenek voltak a tűz eloltásáról szóló későbbi hírek, valamint az, hogy a hazai hírek mindvégig azt hangsúlyozták, hogy a radioaktív sugárzás nem jelent veszélyt a magyar lakosságra, mialatt több egészségvédelmi előírás is érvényben volt.

A televízió vizuális médiumként alkalmas lehetett volna arra, hogy egyszerre közöljön minőségi és mennyiségi információt, ám ez az elvárás nem teljesült. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a műsorkészítők csak napokkal később kaptak anyagot a baleset helyszínéről, így addig rögtönzésre kényszerültek. Az információhiányos állapotban úgy próbáltak meg tájékoztatni, hogy meteorológus, sugárbiológus, polgári védelmi, élelmezésügyi és állategészségügyi szakértővel is készült interjú. Az interjúk minőségét és az elhangzó információk hitelességét nagyban befolyásolta, hogy a riporterek gyakran rámenősen – gyorsabb beszédtempóval, testtartással, a mikrofon túl közel nyújtásával – irányították a beszélgetést, nem egyszer az interjúalanyok szájába adták a választ, vagy saját szerepükből kilépve átvették a szót, és a szakértők helyett mondták el az új információkat.¹⁴

A mennyiséget illetően az látható, hogy az első héten a lapok döntően egy cikket közöltek a balesetről, és a második héten kezdett el emelkedni a közlemények száma és terjedelme. Ám mint az elemzők rávilágítottak: ezzel nem volt egyenesen arányos az információmennyiség növekedése, illetve a késlekedés nem tudta az első információszegény hét nyomán kialakult bizalomvesztést kiegyensúlyozni. A Híradó vizsgált közleményeit tekintve elmondható, hogy mindhárom adásban egyenletes volt az atomkatasztrófáról és annak következményeiről, illetve nemzetközi hatásairól szóló hírek száma. Ám ezek időtartama az idő előrehaladtával fokozatosan növekedett: a kezdeti napi 8,5 perces műsoridő a baleset utáni harmadik hétre 11,5 percre emelkedett.

¹² Többek között: A sajtótörvényről tárgyalt az Országgyűlés jogi bizottsága, *Magyar Nemzet*, 1986. március 15. 2. o.; A sajtótörvény-tervezet, *Népszava*, 1986. március 12. 4. o.; Törvény a sajtóról és az illetékekről, *Népszava*, 1986. március 21. 1–6. o.; Törvény az illetékekről és a sajtóról, *Népszabadság*, 1986. március 21. 1–5. o.; Törvényt fogadott el az Országgyűlés a sajtóról és az illetékekről, *Magyar Nemzet*, 1986. március 21. 1–4. o.

¹³ HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről 3–6. o.

¹⁴ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90–164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

A csernobili hírek akkor tekinthetők relevánsnak, ha csatlakoznak a korábban felvetett témához, és nem térnek el a már elkezdett mondanivalótól.¹⁵ Többször előfordult a sajtóban, hogy a szűkszavú magyar beszámolók után hosszabb írások szóltak olyan, az aktuális csernobili balesetet nem érintő, ahhoz semmit sem hozzátevő, tehát a szó szorosabb értelmében nem releváns témákról, mint a „nyugati hisztériakeltés” és egy korábbi amerikai atombaleset.

Az információ formájával kapcsolatban az volt az általános elvárás, hogy egy hír tartalma minden esetben a laikus olvasók és a tévénézők széles köre által értelmezhető legyen. A radioaktív sugárzás mértékéről szóló hírek mind a sajtóban, mind a televízióban zavarosak, összefüggéstelenek és önellentmondásosak voltak. A számos szakkifejezés és fogalom a sugárbiológiában, a kémiában vagy műszaki területen nem járatos olvasók számára értelmezhetetlen volt.

Az adatokat összegezve a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a hazai tájékoztatás nagy valószínűséggel azért nem lehetett gyors és objektív, mert nem sérthette meg a Szovjetunió érdekeit. Mint megfogalmazták, ez a dilemma nem lehetett mentség, mert így a tömegkommunikáció nem szolgálta a magyar lakosság érdekeit:

„[...] A sajtó és a TV Híradó által nyújtott tájékoztatás kevéssé volt alkalmas arra, hogy a közvéleményt megnyugtassa és erősítse a hazai tájékoztatásba vetett bizalmat [...] a hazai tájékoztatás nem adott elegendő és megfelelő minőségű információt arról, amivel kapcsolatban a kompetenciája megvan: az események értelmezéséhez szükséges közérthető tudományos ismeretek, mérési módok, a hazai sugárszint mérés naprakész eredményei, a helyzet veszélyességének vagy veszélytelenségének reális értelmezése.”¹⁶

Érdeemes szót ejteni a kutatás stilisztikai sajátosságairól is. A kutatók ugyanis nem rejtették véka alá a véleményüket, sőt a Magyar Televízió adásainak elemzése során többször olvashatunk szarkasztikus megjegyzéseket. Az iróniától és az értékítélettől nem mentes elemzések illusztrálására kiválón alkalmasak az alábbi néhány idézet.

Az április 29-ei televízióriportban a budapesti légszennyezettség mérésének metódusát mutatták be:

„A mező közepén áll öltönyben-nyakkendőben a tudós – a riporter kezében a légkör szennyezettségi állapotát mérő – lavór. (Kémikus körökben elterjedt mondás: a tudomány ott kezdődik, ahol a »vödör – lapát – Mari néni módszer« végződik.) Nos, itt a módszer még működni látszik, a lavór alján látványos kosz. Ez lenne a radioaktivitás? Nem, nem ez.”

A meteorológus szakértővel készített interjú sem tudott megnyugtató adatokkal szolgálni. A szakember mindvégig a radioaktív sugárzás „kritikus értékéről” beszélt, ám azt nem mondta el, hogy milyen mértékegységgel lehet azt kifejezni, és az ténylegesen milyen kockázatot jelent:

„A néző megtudja, hogy van előírt érték és van kritikus érték. Azt is megtudja, hogy a kritikus érték a jelenlegi értéknél két nagyságrenddel nagyobb. De sokkal több az, amit nem tud meg [...] Megnyugtató, hogy a kritikus érték esetén értesítik az illetékes szerveket, bár meglepő lenne ennek az ellenkezője.”

A Polgári Védelem Országos Parancsnokságának szakembere a vele készült első interjúban elmondta, hogy bár nem ismerik a baleset körülményeit és a levegőbe jutott káros anyagok mennyiségét, de fontosnak tartja megjegyezni, hogy:

¹⁵ HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről 11. o.

¹⁶ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90–164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

„[...] Olyan nagy légtömegekben oszlik meg ez a viszonylag kis mennyiségű radioaktív anyag, hogy [...] itt a légkörben különösebb szennyeződésre nem számíthatunk.”

Erre a híradás elemzője megjegyezte, hogy:

„Kiderül, hogy a szakértő nem véletlenül szakértő: arról a mennyiségről is tudja, hogy kicsi, amelyet nem is ismer. A viszonylag kis mennyiségű (radioaktív anyag) és a nem különösebb (szennyeződés) kifejezések teljesen meghatározatlanok, és az aggodalom elosztatására nem alkalmasak...”

Az elemző az elégedetlenségét a második szakértői interjú értékelésekor sem tartotta titokban:

„A nagyságrend kifejezés értelme változatlanul nincs kifejtve; mi a nagyságrend? Talán a radioaktív sugárzás vagy szennyezettség mértékegysége? Vagy csak a polgári védelem által kitalált eufemizmus a kellemetlenebb hangzású radioaktív szennyeződés helyett?”

A harmadik esetben is kifejezésre juttatta elégedetlenségét, amikor a néhány nappal későbbi, sugárbiológiai szakértővel készített beszélgetést elemezte, amelyben a szakértő igyekezett a „kritikus érték” kifejezést közérthetően megmagyarázni:

„[...] A riport indításakor már egy olyan tökéletesen teleírt táblát látunk a képernyőn, amint az iskoláit végig eminensen végző néző is megrémül. Számok, betűk, rövidítések, nyilak, satírozások láthatók a táblán, teljes összevisszaságban. A riportert láthatóan nem ismeri ki magát rajta, ezért kérdéseiből a legfontosabb ‘információ’, ami tisztán kiderül, az az, hogy a $0,1 \times 10^6$ = százezerrel, ami ugyan fontos matematikai információ, de a kritikus érték fogalmát ettől még nem érti jobban a néző.”

A Híradó április 30-ai adásában légifelvételeket mutattak be a felrobbant erőműről és környezetéről, ám az elemző szerint ez a videó sem felelt meg a minőségi tájékoztatás követelményének:

„Ezen többször láttuk a pilóta arcélét és felakasztott kabátját, mint a szerencsétlenség helyszínét. Bár ilyen távolságból mutathatták volna Triesztet is, akkor is elhittük volna, hogy Csernobilt látjuk.”

A fenti idézetekből látható, hogy a televíziós anyagok elemzése során számos olyan képzelenséggel szembesültek a kutatók, amelyet nem kívántak szó nélkül hagyni. A vizuális tartalom és az elhangzott szövegek közötti ellentmondások, a tudományos célzatú, de valójában semmitmondó riportok, valamint a részletekbe menő tájékoztatás hiánya nagy valószínűséggel a laikus televízió nézők számára is feltűnő, és minden bizonnyal aggodalomkeltő volt.

Avar János a napilapok tartalomelemzésének kiértékelése során három sajátosságot emelt ki: a magyar sajtó a vizsgált időszakban defenzív volt, nem megfelelően adagolta a csernobili eseményekről szóló híreket, s mindez hitelvesztést eredményezett.¹⁷ Avar felrótta, hogy nem jelent meg a rámenős, tájékoztatás-orientált újságírás, hanem a sajtó teljes mértékben ki volt szolgáltatva a szovjet forrásoknak és az MTI jelentéseinek. Ez azt eredményezte, hogy a magyar lapok többnapos késéssel számoltak be a balesetről, és hogy mindvégig védekező álláspontra helyezkedve ködösítő, tautologikus írásokat közöltek. A radioaktív sugárzás emelkedéséről vagy csak utólag számoltak be, vagy igyekeztek kisebbiteni a jelentőségét. Május 4-e után jelentek meg az első szakmai nyilatkozatok, ám a zavaros fogalom- és mértékegység-használat miatt ezek sem tudták a pontos tájékoztatást szolgáltatni. Avar szerint nem volt világos a tájékoztatási cél, a magyar sajtó követte a lakosságban kialakult pánikhangulatot, s nem volt képes enyhíteni azt. Az eredmények összefoglalását követően a szerző az alábbi javaslatot tette:

¹⁷ HU OSA-420-2-1:31 8191 Avar János: Csernobil és a tájékoztatás /napilapok/.

„Csernobil szinte példaszerűen bizonyította, hogy mennyire szükség van [...] a tájékoztatási feladatát 'rámenősen' szolgáló sajtóra. [...] Nagyobb teret kellene biztosítani a szerkesztőknek a rendelkezésre álló híranyag egyéni feldolgozására és éppen-séggel ilyen helyzetekben kellene a túlságosan konkrét és aprólékos helyett általánossá és elvívé tenni a központi irányítást, amely túlzott volta szinte felmentést ad a sajtó egységeinek a közös feladat igazán hatékony végrehajtása alól.”¹⁸

Avar János tehát a csernobili atomkatasztrófa hazai sajtóhíreinek elemzése során nemcsak arra világított rá, hogy a tájékoztatás több okból nem működött megfelelően, hanem a tanulságokat levonva előre vetítette az újságírói szakma professzionalizációjának szükségességét is, vagyis azt, hogy a szerkesztőségek nagyobb egyéni felelősség, és csak az orientáció szintjén megjelenő pártirányítás mellett dolgozhassanak. Továbbá burkoltan szorgalmazta a nem kizárólag a hivatalos távirati jelentésekből dolgozó, hanem a „rámenős”, oknyomozó újságírást. Ezek a felvetések 1986-ban mindenképpen újításnak tekinthetők, hiszen az államszocialista sajtó ilyen jellegű megreformálási törekvése itthon csak pár évvel később, a Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára című dokumentumban jelent meg először nyilvánosan.¹⁹

Míg a sajtó- és a televízióhírek vizsgálatának tanulságairól több összegzés is készült, a rádióadások vizsgálata háttérbe szorult.²⁰ Pedig a korabeli közvélemény-kutatások adatai azt mutatják, hogy az emberek többsége (59%) először a rádióból értesült a csernobili atomkatasztrófáról. A második leggyakoribb hírforrás a televízió volt (20%), és csak a válaszadók kis része (3%) jelölte meg a sajtót, mint a legelső tájékoztató formát.²¹

A csernobili rádióhírek tartalmát és beolvasásuk menetét Bolgár György június 23-ai elemzésében írta le részletesen.²² Bolgár hibaként értékelte, hogy a rádióban csak hetekkel a baleset után – a *168 óra* című magazinműsorban – hangzott el, hogy pontosan mi történt. Addig a hivatalos, szűkszavú jelentéseket ismételték, ez pedig – ahogy ő fogalmazott – idegcsitította az embereket:

„[...] Az országban pillanatok alatt elterjedt viccek is mutatják, hogy mennyire kilógott a lóláb, és mennyire csak a pánik elkerülése volt a cél [...] csakhogy a pánikot jobban el lehet kerülni a tényszerű ismertetéssel, mint a körmönfont semmitmondással.”²³

¹⁸ Uo. 9. o.

¹⁹ Ez először 1987-ben a párizsi *Irodalmi Újságban* jelent meg, majd egy évvel később Magyarországon a *Kritika*, majd a *Medvetánc* közölte.

²⁰ Egy tartalomelemzésről szóló feljegyzés (HU OSA-420-2-1:31 8179 Tartalomelemzés a Csernobilt követő hazai tájékoztatásról) említést tesz arról, hogy az újságcikkek és a televízióadások mellett 666 rádióhírt is elemeztek, ám ezek kiértékelése nem áll rendelkezésre. Kérdéses, hogy ez az elemzés végül tényleg elkészült-e, mert tartalmilag nagyrészt átfedésben van a korábban már említett, részletes tömegkommunikáció-elemzéssel (HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről), illetve az elemzésről tájékoztató feljegyzésben egymásnak ellentmondó információk szerepelnek a vizsgált időintervallumról.

²¹ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont – Közvéleménykutatás – A csernobili szerencsétlenség után 3. o.

²² HU OSA-420-2-1:31 8192 Bolgár György: A csernobili szerencsétlenség a Magyar Rádióban.

²³ Uo. 7. o.

3.2. A csernobili atomkatasztrófáról szóló hazai tájékoztatás általános értékelése

Wisinger István a magyar tájékoztatás értékelésekor azt hangsúlyozta, hogy a tömegtájékoztatás csapdába esett.²⁴ Ennek legfőbb oka szerinte az volt, hogy az kizárólag a hivatalos szovjet források alapján adott hírt a történekről, így az első napokban kénytelen volt a hírzárlatot is átvenni. Az idő előrehaladtával pedig a magyar tájékoztatásra a rögtönzés volt jellemző. Vagyis kidolgozott válságkommunikációs stratégia hiányában *ad hoc* jelleggel zajlott a tájékoztatás, amelynek célja nem a lakosság folyamatos informálása, hanem a pánik elkerülése volt. Wisinger szorgalmazta a tömegtájékoztatás hibáinak kiértékelése után egy részletes, átfogó intézkedési terv kidolgozását, amely rendkívüli helyzetekben írná elő az egyes kommunikációs csatornák számára a szükséges tennivalókat. Továbbá úgy vélte, hogy:

„Érdemes lenne összeállítani egy teamet olyan tömegkommunikációs szakemberekből, akik rendkívüli állapot esetén az ügyeket intéző „kormány” vagy más bizottság rendelkezésére állnak.”²⁵

A tömegkommunikációs szakértői csoport felállítását a *Tájékoztatáspolitikai tanulságok, kérdőjelek és dilemmák Csernobil kapcsán* című összegző elemzésben is felvetették a TK kutatói két hónappal a baleset után. Ez a következő – a szövegből utólag kézzel kihúzott – kritikai megjegyzéssel indokolták:

„A jelenlegi gyakorlat olyan személyeket ruház fel a tévedhetetlen intézkedés monopoljogával, akiknek szakismerete vagy szakjellegű gyakorlata ilyen és hasonló helyzetek bonyolításához nincsen.”²⁶

A kommunikációs szakemberek bevonását azért is tartották szükségesnek, mert a csernobili eseményekről szóló hírközlés első két hete véleményük szerint megmutatta azt, hogy

„[...] válsághelyzetben elveszti saját erejét, jelenlétét, ráhatását, hogy a híryanagoknak nincs egyéni feldolgozása, hogy az irányítás és a beleszólás nyilvánvalóan görcsösen konkrét és aprólékos, ami aztán felmentést is ad az ott dolgozóknak a hatékony feladatvégrehajtás alól.”²⁷

A nem hozzáértő információfeldolgozás és -közlés mellett a tömegtájékoztatás általános értékelése során a kutatók itt is kiemelték, hogy a tájékoztatás késedelmes és szakmailag diffúz volt. Az összeszedetlenség, a rossz hírek szándékolt elkendőzése vagy azok súlyának csökkentése, valamint a megkésett hírközlés azt eredményezte, hogy a tájékoztatás hitelét veszítette és ahelyett, hogy a lakosság megnyugtatót szolgált volna, visszafelé sült el és zavart keltett. A kutatók rávilágítottak arra, hogy a magyar tájékoztatást nemcsak a külső hírforrás problémája, hanem számos belső akadály is hátráltatta. Hangsúlyozták, hogy a műholdas felderítés és az elektronikus hírszerzés, vagyis a gyors adattovábbítás korában hiba volt a titkolózás. Rossz döntésként értékelték azt is, hogy a releváns információk közlése helyett a tömegkommunikációban gyakran nyugatellenes propagandával próbálták meg ellensúlyozni a kialakult helyzetet – jellemzően két dologról esett szó: arról, hogy Amerikában is volt hasonló, sőt nagyobb volumenű atombaleset, illetve hogy a nyugati sajtó szándékosan „hisztériakeltő” módon számol be a csernobili eseményekről.

²⁴ HU OSA-420-2-1:31 8181 Wisinger István: Egy robbanás tömegkommunikációs szennyeződései. Csernobil és a magyar tájékoztatás.

²⁵ Uo. 9. o.

²⁶ HU OSA-420-2-1:31 8178 Tájékoztatáspolitikai tanulságok, kérdőjelek és dilemmák Csernobil kapcsán 9. o.

²⁷ Uo. 10. o.

A *Csernobil – Kommunikációs szindróma* című elemzésben ugyanazokat a hibákat rótták fel a tájékoztatásnak, mint a korábban ismertetett elemzések, összefoglalások. Ám a bírálat ebben határozottabb formát öltött, a szerző kommunikációs katasztrófáról beszélt, amelynek során a tömegkommunikáció elveszítette a közönség bizalmát. Fő problémának a kése delmes és a helyzet súlyának nem megfelelő információközlést tartotta:

„Hibás lépésnek bizonyult [...] a kár, a veszély tudatos bagatellizálása. Ez odáig ment, hogy ezt a történelmi méretű nukleáris katasztrófát »üzemzavarrá« keresztelték, hogy a sugárzás stabilizálásáról beszéltek, miközben a reaktormag leolvadással [...] fenye getett.»²⁸

Csepeli György szociálpszichológiai oldalról vizsgálta a hírközlést, és rávilágított arra, hogy a hibás tájékoztatáspolitikai lépések a közönségben szorongást, belső feszültséget, bizonyta lanságot és bizalmatlanságot keltettek. A legnagyobb hibának a kedvezőtlen hírekről való tá jékoztatást tartotta:

„Technikailag személve a kérdést, tarthatatlannak kell minősíteni azt a gyakorlatot, mely a »rossz hír« fogalmát számúzi a saját ügyekre vonatkozó tájékoztatásából. Egy szer s mindenkorra fel kell adni azt a dogmatikus álláspontot, mely a rossz hírek kiikt atásával képze li megoldani a nemkívánt események okozta problémákat. [...] azzal fenye get, hogy társadalmunk immunrendszerét kezdi ki, s tökéletes dezorientáltságba taszítja az embereket. Ugyanis semmit sem fognak elhinni, amit mondunk nekik. [...] apátiába süllyedve [...] sorsuk a vegetálás lesz, ha a jelenlegi információpolitikai gya korlat folytatódni fog. Ez a helyzet senkinek sem szolgálja az érdekeit. A várhatóan bekövetkező destabilizáció egy ponton túl a Nyugatnak sem érdeke.»²⁹

Vagyis egy ilyen jelentős és kedvezőtlen kimenetű esemény esetén a töme glélektan teljes mértékű figyelmen kívül hagyása a tájékoztatási rendszerben Csepeli szerint nemcsak a rémh írek terjedését és a pánikhangulat kialakulását eredményezheti, hanem hosszútávon az állam szocialista rendszer bizalomvesztésével járhat.

3.3. Közvélemény-kutatások a csernobili atomkatasztrófával kapcsolatban

A csernobili atomkatasztrófával kapcsolatban a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban két közvélemény-kutatást is készítettek: május 5–6. között, vagyis egy héttel a baleset után, és május 16–18. között, vagyis három héttel a baleset után.³⁰ A megkérdezettek száma az első gyorsvizsgálatnál 413, a másodiknál 414 fő volt. Voltak köztük férfiak és nők, 40 évnél fia talabbak és idősebbek. Mindannyian budapesti lakosok voltak, 2/5-ük szellemi, 2/5-ük fizikai dolgozó, 1/5-ük pedig nyugdíjas volt. A minta a teljes magyar társadalmat illetően nem tekint hető reprezentatívnak, az adatok jelzésértékűek, de az egyes társadalmi rétegek közötti eltéré seket, valamint a két mintavétel közötti tendenciákat jól mutatják.

Az első közvélemény-kutatás egyik fontos eredménye az, hogy a válaszadók fokozott érdeklődésről, elégedetlenségről és aggodalomról számoltak be. A budapestiek háromnegyed része szerint az atomkatasztrófa a megelőző hetek legfontosabb eseménye. A válaszadók 79%-a nyilatkozott úgy, hogy emiatt a szokásosnál jobban figyel a hírekre. Információszerzés céljá-

²⁸ HU OSA-420-2-1:31 8180 Csernobil – Kommunikáció szindróma 8. o.

²⁹ HU OSA-420-2-1:31 8193 Csepeli György: Nem alkalmazott töme glélektan. 9-10. o.

³⁰ A Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívumban a közvélemény-kutatások mappájában megtalálhatóak a jelentések kísérőlevelei is, amelyeket Szecskó Tamás, a TK vezetője Lázár György nek, a Minisztertanács elnökének címzett. Ugyanitt elérhető a második jelentés tudomásulvételéről szóló, Lázár által kézzel írt válasz feljegyzés is.

ból a válaszolók egyharmada valamelyik külföldi rádióadót is meghallgatta, közülük legtöbben (23%) a Szabad Európa Rádiót választották, 5% mondta azt, hogy több külföldi adót is meghallgatott a kérdéses időszakban.³¹

A kutatók az érdeklődéssel egy időben jelentős elégedetlenséget is dokumentáltak, ugyanis a megkérdezettek 55%-a egyáltalán nem, 12%-uk pedig csak részben tartotta megfelelőnek a katasztrófáról adott hazai tájékoztatást.³² A válaszadók az tájékoztatásban észlelt alábbi problémákat jelölték meg: a tömegkommunikáció megkésve számolt be a balesetről, hiányos információkat közöltek, a tájékoztatás nem volt őszinte, sőt szándékosan elhallgatta a tényeket, félrevezető, ellentmondásos, bizonytalan és pontatlan volt. Többen felrötták azt is, hogy a magyar hírközlés kizárólag szovjet forrásokra támaszkodott.³³ A valóság-hű ábrázolással kapcsolatban a válaszadók 61%-a mondta azt, hogy véleménye szerint a hazai tömegkommunikáció kisebbnek mutatta be a veszélyt, és csak 30%-uk vélekedett úgy, hogy a valóságnak megfelelően ábrázolta azt.

Az elégedetlenség mellett dominánsan megjelent az aggodalom és a szorongás is. A megkérdezettek több mint fele (56%) szerint az átlagember semmit sem tehet a baleset következményei ellen. Az emberek 81%-a nyilatkozott úgy, hogy a baleset okán aggódik a saját és a családja egészsége miatt. Közel minden második adatközlő (46%) vélte úgy, hogy környezetében a mások aggodalmát a saját magáénál is nagyobbabbnak tartja. Az aggodalom mértéke és a hazai tájékoztatás megítélése szorosan összefüggött: az aggodalmuknak hangot adók között többen voltak olyanok, akik fokozottabban figyeltek a hírekre, és közülük többen bírálták a hazai tájékoztatást is.³⁴

A második közvélemény-kutatást három héttel az atomkatasztrófa után készítették. A két adatfelvétel között eltelt időben már több kedvező hírről (eloltották az atomreaktorban a tüzet, sikerült elejét venni egy nagyobb katasztrófának, csökkent az erőműből kiáramló káros anyag mennyisége, Magyarországon több helyen a kimutathatósági szint alá esett a radioaktív sugárzás mértéke) számolt be a sajtó, több szakértői elemzés és szakpolitikai nyilatkozat hangzott el. Összességében az első heteknél bőségesebb és kiegyensúlyozottabb lett a hazai tájékoztatás.³⁵

Ebben az időszakban is domináns a hírek iránti fokozottabb érdeklődés, és továbbra is nagy volt az emberek saját és családjuk egészségével kapcsolatos aggodalma. A válaszadók többsége (83%) változatlanul az erőmű-balesetet tartotta az elmúlt időszak legfontosabb eseményének, többségük (67%) emiatt még mindig a megszokottnál jobban figyelt a hírekre, és még mindig jelen volt a külföldi rádiók iránti megnövekedett érdeklődés is.

Valamelyest javult a szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tájékoztatás megítélése, mert néhány százalékkal emelkedett az elégedettek száma, az elégedetlenek aránya pedig 55%-ról 44%-ra csökkent, ám a részben elégedettek száma a korábbiakhoz képest növekedett (12%-ról 18%-ra). Az információszolgáltatás kezdeti zavarai változatlanul éreztették hatásu-

³¹ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont – Közvéleménykutatás – A csernobili szerencsétlenség után, 3. o.

³² HU OSA-420-2-1:32 8323 Társadalmi-gazdasági fejlődésünk ideológiai kérdései a közgondolkodásban. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont által végzett közvélemény-kutatások alapján Budapest, 1986. november, 140. o.

³³ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont – Közvéleménykutatás – A csernobili szerencsétlenség után, 4. o.

³⁴ HU OSA-420-2-1:32 8378 Közvélemény-kutatási jelentések, 8. o.

³⁵ HU OSA-420-2-2:1 A8204 Újabb közvéleménykutatás – A csernobili szerencsétlenség után 3. o.

kat, a válaszolók a korábbihoz hasonló mértékben tették szóvá a korábbi kifogásokat. Még mindig az összes válaszadó fel vélte úgy, hogy a magyar tájékoztatás a valóságosnál kisebbnek mutatta be a veszélyt.

Csökkenett, de még mindig nagy volt azoknak az aránya (75%), akik attól tartottak, hogy a baleset következményei hatással lesznek a saját maguk és a családjuk egészségi állapotára. Figyelemreméltó adat, hogy 54%-ra nőtt azoknak a száma, akik a mások aggodalmát a sajátjuknál is nagyobbaként ítélték. Az általános szorongást növelhette az is, hogy a válaszadók több mint fele (52%) szerint számítani kell a szerencsétlenség további káros következményeire.³⁶

Az atombaleset nyomán szárnya keltek bizonyos rémhírek és szóbeszéddek, amelyek az adatközlők 57%-át nyugtalanították. Az emberek többek között rémhírekről (a balesetnek súlyos egészségkárosító hatásai vannak), hivatalosnak vélt intézkedésekről (óvodák bezárása a sugárveszély miatt, kórházi osztályok elkülönítése a sugárszennyezett betegek kezelésére) és további változatos híresztelésekről számoltak be.

4. Összegzés

A TK-s tömegkommunikáció-elemzések eredményeit összegezve elmondható, hogy a kutatók élesen bíralták a hazai tájékoztatáspolitikát, és annak számos hibájára mutattak rá. Mind a nyomtatott, mind az elektronikus sajtó esetében ugyanazokra a problémákra hívták fel a figyelmet: késedelmes és pontatlan volt a tájékoztatás, a rossz híreket nem megfelelően közölték, ezért a közlemények zavarosak, gyakran egymásnak ellentmondóak voltak. A szakemberek nyilatkozatait a laikus olvasók nehezen tudták értelmezni, mert keveredtek bennük a fizikai, kémiai, sugárbiológiai szakkifejezések. A tájékoztatás irányítása kidolgozott kommunikációs stratégia hiányában rögtönözve működött. Az elemzők a tájékoztatási anomáliák hatását igyekeztek társadalmi, tömegpszichológiai oldalról is megvilágítani, és minden esetben felhívták a figyelmet arra, hogy az eredményeik alapján látható: a lakosság elbizonytalanodott a tömegtájékoztatás megbízhatóságában és hitelességében. Megoldási javaslataik között olyan hosszú távú, az újságírás professzionalizációját elősegítő kezdeményezések szerepeltek (a nagyobb szerkesztői szabadság biztosítása, a „rámenős” újságírás engedélyezése, az objektív tájékoztatás a geopolitikai érdekek szem előtt tartása helyett, az őszinte kommunikáció), amelyek a teljes tájékoztatási rendszer megreformálását célozták meg.

A baleset után egy és három héttel készített közvélemény-kutatások legfőbb eredménye, hogy a magyar társadalomban példátlanul megnőtt a tájékozódási aktivitás. Ám a baleset utáni első héten a lakosság többsége nem tartotta kielégítőnek a magyar hírközlést, így a kutatók nagy elégedetlenséget dokumentáltak a csernobili hírek hazai közlésével kapcsolatban. Ennek következtében az emberek egy része nem hivatalos forrásokhoz – külföldi rádiókhoz, illetve mások értesüléseihez – is fordult információért. A válaszadók olyan elbizonytalanodásról, aggodalomról számoltak be, amely legfőképpen nem a hír, hanem a hír hazai kezelése nyomán alakult ki. Az általános társadalmi szorongás három héttel a baleset után sem enyhült, pedig ekkora már számos jó hírről számolt be a sajtó. Az emberek változatlanul számon tartották az első héten vétett tájékoztatási hibákat.

A csernobili atomkatasztrófa rendkívüli eseményként olyan próbatétel elé állította a magyar tájékoztatáspolitikát, amelyet nem tudott sikeresen teljesíteni. A válságkommunikációs stratégia hiánya, a szovjet érdekkapcsolat prioritása, a késlekedés, a tautológia, az egymásnak ellentmondó hírek megkérdőjelezték a hazai hírközlő szervek hitelességét, és jelentős társadalmi elégedetlenséget és rosszul-létet eredményeztek.

³⁶ HU OSA-420-2-1:32 8378 Közvélemény-kutatási jelentések, 8. o.

IRODALOM

- Aszódi Attila (2006) Csernobil 20 éve, *Fizikai Szemle* 4. 114–118.
<http://fizikaiszemle.hu/archivum/fsz0604/aszodi0604.html>
- Germuska Pál (2010) Zápor, zivatar, jégeső. In: Kozák Gyula (szerk.) *Kádárizmus átereszek évkönyv XVIII.* Budapest, 1956-os Intézet. 185–220.
- Gibbs, Joseph (1999) *Gorbachev's Glasnost. The Soviet Media in the First Phase of Perestroika.* College Station, Texas, A&M University Press.
- INSAG-7 (1992) The Chernobyl Accident: Updating Of INSAG-1, A report by the International Nuclear Safety Advisory Group, *Safety Series* No.75, International Atomic Energy Agency, Vienna. 51–89.
- IRSN – Institut de Radioprotection et de Sûreté Nucléaire: The Chernobyl Plume: Modelling atmospheric dispersion of caesium-137 across Europe following the Chernobyl accident
<https://www.irsn.fr/EN/publications/thematic-safety/chernobyl/Pages/The-Chernobyl-Plume.aspx> (letöltés ideje: 2020. I. 2.).
- Kékesdi-Boldog Dalma (2018) Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikája egy rendkívüli esemény tükrében: a csernobili atomkatasztrófa a Népszabadságban. *Médiakutató*, XIX. évf. 2. sz. 49–61.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2019) A csernobili atomkatasztrófa kommunikációja a Magyar Rádióban és a Szabad Európa Rádióban. *Médiakutató*, XX. évf. 4. sz. 21–35.
- McNair, Brian (1991) *Glasnost, Perestroika and the Soviet Media.* London, Routledge.
- Plokhly, Sherii (2018) *Chernobyl: History of a Tragedy.* London, Penguin Books Ltd.
- Siebert, Fredrick S. – Peterson, Theodore – Schramm, Wilbur (1956/1984) *Four Theories of the Press.* Urbana & Chicago, Chicago University Press.
- Szatómár Zoltán – Aszódi Attila (2005) *Csernobil. Tények, okok, hiedelmek.* Budapest, Typotex.
- Terestyéni Tamás (1989) A csernobili atomreaktor-szerencsétlenség a tömegtájékoztatásban. *Jel-Kép*, X. évf. 2. sz. 44–52.

Újságcikkek

- A sajtótörvényről tárgyalt az Országgyűlés jogi bizottsága. *Magyar Nemzet*, 1986. március 15. 2.
- A sajtótörvény-tervezet. *Népszava*, 1986. március 12. 4.
- Törvény a sajtóról és az illetékekről. *Népszava*, 1986. március 21. 1–6.
- Törvény az illetékekről és a sajtóról. *Népszabadság*, 1986. március 21. 1–5.
- Törvényt fogadott el az Országgyűlés a sajtóról és az illetékekről. *Magyar Nemzet*, 1986. március 21. 1–4.

Levéltári források

- HU OSA-420-2-1:31 8178 Tájékoztatáspolitikai tanulságok, kérdőjelek és dilemmák Csernobil kapcsán.
- HU OSA-420-2-1:31 8179 Tartalomelemzés a Csernobilt követő hazai tájékoztatásról.

- HU OSA-420-2-1:31 8180 Csernobil – Kommunikáció szindróma.
- HU OSA-420-2-1:31 8181 Wisinger István: Egy robbanás tömegkommunikációs szennyeződései. Csernobil és a magyar tájékoztatás.
- HU OSA-420-2-1:31 8191 Avar János: Csernobil és a tájékoztatás /napilapok/.
- HU OSA-420-2-1:31 8192 Bolgár György: A csernobili szerencsétlenség a Magyar Rádióban.
- HU OSA-420-2-1:31 8193 Csepeli György: Nem alkalmazott tömeglélektan.
- HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről.
- HU OSA-420-2-1:32 8323 Társadalmi-gazdasági fejlődésünk ideológiai kérdései a közgondolkodásban. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont által végzett közvélemény-kutatások alapján Budapest, 1986. november.
- HU OSA-420-2-1:32 8378 Közvélemény-kutatási jelentések.
- HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont – Közvéleménykutatás – A csernobili szerencsétlenség után.
- HU OSA-420-2-2:1 A8204 Újabb közvéleménykutatás – A csernobili szerencsétlenség után.
- MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90–164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).
- MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986 A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának értékelése a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatási munkáról (1986. június 16.).
- MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-feljegyzés – 1986.05.05. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának feljegyzése Marjai József miniszterelnök-helyettes részére a közvélemény csernobili atom-erőműbalesettel kapcsolatos tájékoztatásáról (1986. május 5.).
- “To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 3, Stanford: Hoover Institution Archives.
- “To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 4, Stanford: Hoover Institution Archives.

TELE-VÍZIÓ. A JÖVŐ MÉDIÁJA A *JEL-KÉP* FOLYÓIRATBAN AZ 1980-AS ÉVEK ELEJÉN

Molnár Csilla

molnarcsilla@hotmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.97

Absztrakt

Tanulmányomban a *Jel-Kép* folyóirat első számainak a jövő médiájáról készült írásait tekintem át. A folyóirat indulásától kezdve az akkori társadalomkutatás és kommunikációelmélet számos területét átfogó szövegeket adott közre. A korabeli viszonyok között kényes kérdéseket feszegető írásokhoz képest látszólag ártalmatlanabbnak tűnt a belátható jövő médiakommunikációs lehetőségeiről, a médiatechnológiai fejlődés útjairól és az átalakulások esetleges kedvezőtlen kísérőjelenségeiről értekezni. Úgy vélem, a fentebbi tematika szerint kiválasztott szövegek mögött felsejlő jövő-víziókban azért kirajzolódik egy-egy társadalomkép is.

Kulcsszavak

médiaelmélet, kábeltévé, műholdas műsorszórás, személyi számítógép

TELE-VISION. THE MEDIA OF THE FUTURE IN THE JOURNAL *JEL-KÉP* IN THE EARLY 1980-S

Csilla Molnár

Abstract

In my study, I review the writings of the first issues of the journal *Jel-Kép* on the media of the future. From its creation, the journal published several texts on social research and communication theory at the time. Compared to writings on sensitive issues under contemporary conditions, it seemed more harmless to discuss the media communication possibilities of the foreseeable future, the paths of media technology development, and the possible unfavorable side effects of transformations. I believe that the visions of the future that emerge behind the texts selected according to the above thematic also show a picture of society.

Keywords

media theory, cable TV, satellite broadcasting, personal computer

TELE-VÍZIÓ. A JÖVŐ MÉDIÁJA A JEL-KÉP FOLYÓIRATBAN AZ 1980-AS ÉVEK ELEJÉN

Molnár Csilla

Bevezetés: kell-e marxista televízióelmélet?

A *Jel-Kép* folyóirat első évfolyamának első száma Pavel Câmpeanu román szociológus – akkoriban a Román Televízió és Rádió kutatási részlegének vezetője – vitanyitónak szánt írásával indul, amely a *25 tézis egy marxista televízióelmülethez* címet viseli. Câmpeanunak már korábban kiadta egy művét magyarul a Tömegkommunikációs Kutatóközpont *Rádió, Televízió, közönség* (1974) címmel. Ez a román társadalomkutató, aki rutinos fölényrel építi be szövegébe a marxista frazeológiát, – így utólag már tudható – valamifajta kettős játékot űzött abban az időben. Ugyanis az 1980-as évektől – egy ideig Felipe Garcia Casals álnéven – a sztálinizmus kritikájáról is írt műveket, és ezek a könyvei nyugaton jelentek meg (Câmpeanu 1986/2005, 1990), majd élete végén Ceaușescuról és rendszeréről is készített egy részletes elemzést. (Câmpeanu 2003)

Vonatkozó tanulmányában – eltérően a mai médiaelméletek többségétől – a szerző úgy véli, hogy a különböző szükségletekhez való viszonyában „az e kérdésre adandó válasz a televízió genetikai kódjában rejlik; a televízió megjelenését a kommunikáció történetében bekövetkezett törésnek neveztem. Úgy vélem, hogy a televíziót nem egy sajátos kommunikációs szükséglet hívta életre.” (Câmpeanu 1980: 16) Egy technikai probléma megoldásaként értelmezve arra a konklúzióra jut, „hogy a mai világban a televízió nem annyira egy társadalmi problémának a technikai megoldását jelenti, mint egy technikai felfedezés társadalmi problematizálását.” (Câmpeanu 1980: 17) Ennek következtében a televízió látványossággá alakítja az információt, majd pedig a látványosság-igény kielégítésének mértéktelen eszközévé válik. A marxi elmélet alapján párhuzamot von az áru gazdaság és a látványosság között, mint amelyek a valóság átváltoztatásának két különböző formáját alkotják. „Az áru gazdaság cseretárggyá alakítja át a szükséglet tárgyát. A látványosság képekké változtatja át a tárgyakat és viszonyait. Az átváltoztatásnak mindkét esetben maga a tárgy a tárgya. Az átalakított tárgy mindkét esetben egyszerre folytatódik és szűnik meg létezni az átalakulásban. A szimbolikus környezet olyan miliő, amelyben a valóság egyidejűleg marad fenn és oszlik szét.” (Câmpeanu 1980: 22)

A szerző szerint a gazdaság és a látványosság társadalmilag aktív szimbolikus konstrukciók, amelyek működésének közös vonása, hogy azonosítják a szimbólumokat létrehozó valóságot az e szimbólumok által létrehozott valósággal. Emellett a televízió saját szimbólu-

mainak hatalmával legitimálja is a gazdaságét, az áruk és a képek fikciói megfelelnek egymásnak, fenntartva egy közös fetisizmust.

Câmpeanu javaslata, hogy a televíziót ne csak a társadalmi tudat tárgyának tekintsék, hanem a társadalmi gyakorlaténak is, amelyben az előbbit az utóbbi határozza meg. Úgy véli, ez lehetővé tenné egy olyan televíziós ontológia kidolgozását, amely feltárná azokat a viszonylatokat, melyeket a televízió hív életre és folyton módosít. (Câmpeanu 1980)

Almási Miklós hozzászólásában a televízió jelenségét egy szélesebb folyamat, a képkultúra huszadik század második felében zajló dömpingjének összefüggésébe ágyazza. „A képkultúra társadalmi méretű ’túlnövése’ azonban átnevelte a köznapi ember értelmes látását; az így dresszírozott szem hozzászokik a ’képolvasás’ új követelményéhez, a felszínességhez. Mindent gyorsan és nagyjából azonos reakcióval lehet ’átlapozni’ – a szem könnyen rávehető, hogy a mögöttes rétegek problémái a nem-látható, de a képen esetleg mégis jelenlevő titkok felett átfusson. Hiszen a képeslapok illusztrációit úgy kell nézni, hogy pillantásunk csak végigfussa, a képeknek csak ’érdekességértéküket tapogassa le’, mert tekintetünk máris a következő, ugyancsak egy pillanat alatt ’emészthető’ képre készül átugorni.” (Almási 1980: 21) A szerző szerint ennek nyomán a klisék világa vesz körül bennünket, ahol csak a szokatlan, az érdekes keltheti fel rövid időre a figyelmet, de mindennek legnagyobb veszélye, hogy elvész a gondolkodás autonómiája. Ugyanis az ilyesféle képolvasás egyszerre kelti a dolgok egyszerűségének illúzióját, és mitizálja, elérhetetlennek nyilvánítja a bonyolultabb összefüggéseket. Almási szerint az eredeti cikk megközelítése redukált szemléletű, mert a tévé ontológiája valójában egy tágabb tudatszociológiai mezőbe van ágyazva. Így a tévékép több az üzenet egyszerű ’cseréjénél’, hiszen rendelkezik egyfajta esztétikai minőséggel, befogadása pedig „a néző látáskultúrájának, képolvasásának társadalmilag kialakult modelljétől is függ.” (Almási 1980: 23) Ezért a Câmpeanu által feleltetett problémából – a televízió áru-fétis modelljéből – való kitörés ennek megfelelően csak akkor lehetséges, ha a televízió a művészi filmhez hasonlóan reflexióra készítő képi világot is közvetít.

A marxista televízióelméletéről szóló vita a *Jel-Kép* 1980-as évfolyamában néhány hozzászólással még folytatódott. Nyilván kérdéses, hogy mennyire volt egyfajta ’fedőcikk’ a folyóirat első évfolyam első számának első írásaként elhelyezett Câmpeanu-szöveg, mint ahogy kérdéses szerintem az is, hogy lehetett volna-e a cikkben vázolt médiaelméletet kidolgozni és alkalmazni a huszadik század végén. A román szociológus írása inkább annak bizonyítéka, hogy az általa felvetett, ideologikus, paternalista, elitista módon – ahogy a hozzászólások is megerősítik – kevésbé elképzelhető, de így utólag, ismerve a ’kettős’ életét, talán éppen ennek bizonyítása lehetett a szerző burkolt célja. A cikk és a hozzá kapcsolódó írások közzététele így inkább – ahogy erre még tanulmányom végén visszatérek – egy korszak lezárásának rejtett gesztusaként értelmezhető. Ahogy Szecsckő Tamás fogalmazott a vita konklúziójaként: „a televízió ontológiája feletti töprengést tehát felváltja – és a vita logikája több helyütt vezetett ki ebbe az irányba! – a mozgó-kép episztemológiájának és a nagyipari tudat-termelés politikai gazdaságtanának kidolgozása.” (Szecsckő 1980: 4)

Az viszont kétségtelen, hogy szükségessé vált addigra egy átfogó, kritikai alapú médiaelmélet, amely azonban nem ideologikus előfeltevésekre épül, hanem inkább integratív, interdiszciplináris jellegű, így nyitott tud maradni a média világában felbukkanó új jelenségekre, alkalmas lehet az újabb folyamatok, tendenciák értelmezésére.

Írásom további részében az 1980-as évek elejének lapszámaiból azokat a tanulmányokat tekintem át röviden, amelyek a televízió, illetve a média jövőjével, az ehhez kapcsolódó újdonságok bemutatásával és értelmezésével foglalkoznak, és megerősítik, hogy megjelenően van egy komplex, új médiakörnyezet, amelynek léte, működése, használata nem értelmezhető többé a korábbi korszak szemléletével, fogalomtárával.

A kábeltévé mint a jövő tükre

Az olvasott lapszámoknál megfigyelhető volt az a tematizáció, amely markánsan különbséget tesz kétféle televíziózás között – nemcsak műszaki értelemben. Szecső Tamás 1984-es írásában is jelentkezik ez a korábbi évfolyamok vonatkozó írásaiban is visszatérő differenciálás a kábeltévé-rendszerek, amelyek „elterjedése előnyösebb helyzetbe juttatja majd a közösségeket,” illetve a műsorszóró műholdas televíziózás között, amelynél „a műsorok többsége valószínűleg profimódra készített, tehát igen kellemes, de nagymértékben sztenderdizált, kozmopolita jellegű, szórakoztatóprogram lesz.” (Szecső 1984: 28)

Szekfü András *Kábeltelevízió Kanadában* című cikke (1981) először bemutatja a világ kábeltelevízióval legjobban ellátott országának választékát, technikai adottságait. Hamar szembesíti az olvasót azzal a problémával, hogy a külföldi műsorok hozzáférhetősége nyomán a kanadai nézők 75-80%-a amerikai műsorokat néz, így ez átvezet a műsorpolitika, a még oly közel állónak tételizett kultúrák saját teljesítménye és azonossága megőrzésének szempontjaira. Az akkoriban hozzáférhető 30-nál több csatorna, illetve ezek számának várható növekedése akkoriban itthon még egyrészt hihetetlennek tűnt, másrészt felvetette azt a – akkoriban még – jogosnak tűnő kérdést, „hogyan vajon mi a csodát közvetítenek 30 csatornán, ha még a meglévő, hagyományos tévéadókat sem tudják vonzó, jó műsorokkal megtölteni? A válasz: nemcsak műsorokkal, hanem különféle szolgáltatásokkal.” (Szekfü 1981: 146) A szerző példaként említi a képes hirdetések és játékokat, valamint a katalógusból választható műsorokat. A szerző egyik következtetése, hogy ebben az esetben nem a hagyományos tévénézésről, hanem a kábeltévé használatáról beszélhetünk. A másik – úgy tűnik, időközben megoldott – észrevétele, hogy „a kábeltévét egyelőre még csak műszakilag találták fel. Társadalmi feltalálása még a kezdet kezdetén tart – az eredmények így is hallatlanul izgalmasak.” (Szekfü 1981: 148)

A témát más szerzők és a szerkesztők is fontosnak találhatták, mert az 1982/2-es számban két írás is visszatér rá. Az első Nagypál Endre munkája, aki az új technikában rejlő lehetőségeket emeli ki, így az akár 100-nál több csatornához való hozzáférést, valamint a TV-néző felől indítható jelek lehetőségét, az interaktivitást, amelyek nyomán a szerző szerint nemcsak a televíziózás rendszerét, hanem a tömegkommunikáció elméletének az alapkérdéseit is újra fogalmazhatjuk, hiszen az otthonokban megjelenhetnek a számítógépek szolgáltatásai, és velük a hozzáférés lehetősége a kulturális értékekhez.

A szerző amellett érvel, hogy hazai viszonylatban is sokkal ésszerűbb és gazdaságosabb lenne kábelrendszert kiépíteni, mint átjátszóadókat. Mindezt erősíti a közeljövő ígérete, a műsorsugárzó műholdak megjelenése, amelynek vételéhez – a költségek miatt is – nagyközösségi antennarendszerek szükségesek. Ahogy a szerző fogalmaz, „az elektronikai forradalom megteremtette a lehetőségét az igazán korszerű nagyközösségi antennarendszer létrejöttének.” (Nagypál 1982: 146) Azzal még ő sem számolt akkoriban, hogy az elektronikai eszközök olyan ütemben válnak majd olcsóvá, hogy rövidesen az egyéni műholdas televíziózás is elérhető lesz. Majd ezt is felváltja a távközlési cégek által kínált kábelhálózat – igaz, ez már csak a rendszerváltás utáni új gazdasági-politikai viszonyok között valósult meg. De ez még mindig csak a technikai kontextusa a témának, társadalmi összefüggésben négy évtizeddel később is érvényes lehet a szerző záró figyelmeztetése: „nehogy néhány év múlva arra ébredjünk, valamit már megint elrontottunk, olyan korlátokat hoztunk létre, amelynek átlépéséhez nincsenek meg a lehetőségeink.” (Nagypál 1982: 150)

Ezt követi Szekfü András újabb cikke, amely ezúttal az USA kábeltévéjét mutatja be a szolgáltatók gazdasági vonatkozásában, a szabályozás vagy szabadpiac kérdésében az USA-ban lezajlott folyamatok alapján. Fontos következtetése, hogy „a kábeltelevíziót tekintve sem a reguláció, sem a dereguláció nem tekinthető egyértelműen pozitívnak a kulturális, demokratikus vagy egyéb értékek szempontjából. Az üzleti élet menedzselésének két kormányzati

technikájáról van csak szó.” (Szekfű 1982: 152) Ennek megfelelően napjainkban is lehet relevanciája az akkor született konklúzióknak, amely szerint a nem üzleti alapú, különböző társadalmi közösségeknek, csoportoknak biztosított csatornák léte vagy nem léte a jogértelmezések és a gazdasági érdekek szövevényében alakul a kommunikációs rendszerek alapvetően üzletközpontú működésében. A másik összefüggés az előfizetési díjak összege, amely az amerikai szakértők szerint tovább növeli a kulturális szakadékot jómódúak és szegények között – ezt az érvet az elmúlt években az internet-hozzáférés kapcsán ismét megismerhettük a digitális szakadék Manuel Castells (2005) által bevezetett fogalmával. Látszólagos ellentmondás, hogy a kezdetben csak egy szűk elit számára hozzáférhető kommunikációtechnikai újdonságok egyre olcsóbbak lesznek, így egyre többek számára válnak hozzáférhetővé. Hiszen ez az egyszerre műszaki és társadalmi státuszbeli differencia ismételtén újraképződik a méregdrága csúcskészülékek és az olcsó utánszolgák, vagy a felhasználás könnyebb és könnyedebb, illetve korlátozottabb lehetőségei közötti hozzáférésben, miközben – a vonatkozó kutatásokból – az is kiderült, hogy a társadalom minden rétegében megtalálható a kreatív felhasználásnak is valamilyen módozata.

A következő kérdéskör a szolgáltatások választéka, amelybe a nézőnek csak kevés beleszólása van – de a csatornaváltóval mégiscsak szavazhat, mert a nézettség (majdnem) mindent eldönt –, ahogy ezt azóta megtapasztalhattuk itthon is. Zárógondolatként sokat sejtető (vagy legalábbis többértelmű) az akkori idők hazai viszonylatában, hogy a szerző szerint „megoldatlan kérdésnek látszik az esetleg létrehozandó kábelrendszerek (műsor)politikai irányítása, mivel nem illeszthető be a televíziózásról eddig alkotott fogalmakba.” (Szekfű 1982: 156)

Szekfű Andrásnak az 1983/3. számban – mintegy az előző írás kiegészítő darabjaként is értelmezhetően – a hazai kábeltévés tapasztalatokról számol be. Mint írja, elsősorban szociológusként próbálta értelmezni a Pécs-Kertvárosban folyó akkori kísérleteket. A technika hazai létjogosultsága az írásban a *helybeliség* fogalma köré szerveződik. Átlépve egy nagyságrendet, „társadalmi szükségletként jelentkezik a *technikailag közvetített és intézményesen szervezett* kommunikáció – más szóval a tömegkommunikáció.” (Szekfű 1983: 102) A szerző véleménye szerint az akkori hazai viszonyok között ezek a megyénél kisebb helybeliségek strukturálisan kimaradtak a kommunikációból, amit messze nem pótolnak az akkori megyei napilapok sem, a kábeltévé viszont alkalmas eszköz lehet arra, hogy ellássa a tájékoztatás, az érdekartikuláció és az érdekképviselet iránti lokális igényt. Ugyanakkor a szerző a használat vonatkozásában számos olyan kérdést látott még, melyek akkor megválaszolhatatlannak tűntek, mint például a településrészek közötti kommunikáció várható minősége vagy a helyi kommunikációs eszközök szerkesztési politikája (műsorpolitikája).

Ezt az összefüggést gondolja tovább Jakab Zoltán is a folyóirat következő évfolyamában. A kábeltévéről szerzett addigi tapasztalatok alapján mutatja be, hogy pl. az USA-ban hiába biztosítottak technikailag szabad helyet, egy kábelcsatornát a non-profit szervezeteknek, hiába üdvözölte számos kommunikációkutató ezt a tömegkommunikáció demokratizálásának vívmányaként, az így nyilvánossághoz jutók valójában semmilyen érdeklődést nem keltettek, így semmit nem változtattak az információfogyasztás társadalmi szerkezetén a közreműködők közlői járatlansága következtében. (Jakab 1984) A kommunikációs kompetencia és jártasság hiánya mellett a helyi közélet és nyilvánosság megléte és minősége, tehát a társadalmi háttér a meghatározó. „A kritikai és a problématudatosító funkció valószínűleg nem tölthető be pusztán a hivatásos közlők közreműködése révén, hanem szükség lenne a helyi programok olyan társadalmi bázisára, amely valóban ismeri és átéli a döntések és folyamatok következményeit, és képes erről hozzáértő közlőként beszámolni.” (Jakab 1984: 126) A szerző szerint azonban a helyi kábeltelevíziók a kommunikációs egyenlőtlenségek növekedésének irányába fognak mutatni, hiszen – pusztán technikai okokból is – olyanok számára teszik lehetővé a hozzáférést, akik eddig is jobb eséllyel rendelkeztek a helyi tájékozódás és érdekkifejezés területén. (Jakab 1984).

Úgy vélem, a fentebb röviden bemutatott tanulmányok közös vonása, hogy készítőik a televíziózás technikai lehetőségeit vizsgálva a korabeli hazai politikai intézményrendszer korlátaiba ütköző összefüggéseket tártak fel, amelyek kimondása akkoriban korántsem tűnhetett kockázatmentesnek. Az akkori perspektívából, a társadalmi átalakulások várható üteméből kiindulva fogalmazott úgy az utóbbi írás szerzője, hogy „ehhez képest a helyi kábelprogramok technikai kiépülése gyorsabbnak, talán azt is mondhatnám, korainak vélhető. S tulajdonképpen ezért is vagyok szkeptikus.” (Jakab 1984: 127)

Műholdas műsorszórás és a számítógépkorszak hajnala

Szintén az akkori műsorpolitikát érzékenyen érintő kérdést mutatott be Jakab Zoltán az 1982/3. számban. A tervek szerint 1985-re megindulnak Nyugat-Európában a közvetlen műsorszóró műholdas adások, az eseményt a szerző is egy átfogóbb mikroelektronikai és kommunikációs forradalom részének tekinti, amelynek „politikai, gazdasági és kulturális hajtóerőik, következményeik csak nemzetközi összefüggésben bontakoznak ki. [...] Nem drámai túlzás, hanem tény, hogy e tekintetben a jövő már tegnap elkezdődött.” (Jakab 1982: 146) Az akkor már hagyományosnak számító távközlési műholdakkal szemben ezek az eszközök közvetlenül juttatják el az adást a nézőhöz, ami természetszerűen felveti a nemzetközi politikai és technikai szabályozás kérdését, beleértve ebbe a nemzeti szuverenitás és a belügyekbe való be nem avatkozás elvét. A szerző kitér a sugárzott műsorok tartalmának problémájára, hiszen az akkori tanácskozások szerint a műsorkészítők sem igen tudták még, mit fognak kezdeni az új közléstechnikával, és az akkori vélekedések szerint a nézőnek sincs igénye újabb tévéprogramokra. Ugyanis az érintett országok űrtechnikai iparuk érdekében, fejlesztésének részeként kezelték a műholdak felbocsátását anélkül, hogy egyeztettek volna a műsorszóró társaságokkal. Tehát akkoriban még komoly kérdésként merült fel, hogyan tölthetnék ki a megnövekedett műsoridőt, és nem számoltak a műsorszolgáltató társaságok találékonyságával, egy olyan új piac születésével, ahol néhány éven belül már tematikus csatornák tucatjai versengenek egymással a nézettségért. A szerző előrelátását mutatja, hogy számol azzal, nemzetközi hátterű kereskedelmi-szórakoztató csatornák tűnnek majd fel a műholdas kínálatban, és ez jelentősen visszaszoríthatja a hazai adókat, miközben a műsornézésre fordított idő várhatóan csökkenni fog.

Az első évfolyam 3. számában jelent meg Szentgyörgyi Zsuzsa beszélgetése Zámori Zoltánnal, a KFKI Mérés- és Számítástechnikai Intézetének tudományos főmunkatársával, aki abban az időben – az akkori kifejezéssel – a mini és mikroszámítógépek alkalmazásának, illetve on-line felhasználásának széleskörű nemzetközi tájékozottsággal rendelkező hazai kezdeményezője, vezetője volt. A kutatóprofesszor szerint az univerzális számítógépek megjelenése, az egyre szélesebb körben hozzáférhetővé váló személyi számítógépek elterjedése egyben megváltoztatja felhasználásuk körét is. Zámori Zoltán szerint az ilyen eszközök jelentőségét az adja, hogy vezérelni tudnak elősorban ipari-termelési, gyártási folyamatokat. Visszatérő gondolata, hogy igazán majd a legfiatalabb korosztály, illetve a jövő generációi tudják majd kihasználni, otthonosan alkalmazni ezt az eszközt, azok, akik otthon, illetve az iskolában megszokták, és „akkor ez lesz a népszerű, a mindent tudó s mindenre programozható játék. Hogy terjedjen, programokat is adnak majd vele. S a gyerekek azt fogják megtanulni – mert fogékonyak a kérdéshez – hogy mi mindenre lehet használni ezeket. [...] A gyerekei játékán keresztül ez a társadalom egy olyan generációt készít elő, amely úgy fog majd az életbe kimenni, hogy minden konstrukciós tevékenységnél, minden munkavégzési tevékenységnél tudni fogja, hogy azokat az eszközöket, amelyeket gyerekkorában alaposan megismert, hogyan lehet az adott területen használni. Ez a tudás a termelésbe fog kerülni.” (Zámori 1980: 58)

A tudományos kutató mértéktartó következtetéseit azonban túlcitálta a közeli jövő. Az 1983/1-es számban jelent meg egy a *Newsweek*ből átvett cikk Legyen mindenkinek számítógépe címmel, amelynek amerikai szerzői (Marbach – Lubenow – Cook – Gibney – Willenson, a továbbiakban Marbach et al.) is az akkori magyar fordításban még időnként *egyéni számítógépnek* nevezett új csoda lehetőségeit mutatják be. Úgy vélik, az előző években ennek az eszköznek a megjelenésével egy új, sok milliárdos üzletág született, és „a számítógépben rejlő lehetőségek már nemcsak a technokrata elit számára hozzáférhetőek, és az egyéni számítógépek elterjedésének bizonyára mélyreható társadalmi következményei lesznek.” (Marbach et al. 1983: 135) Eközben röviden bemutatják a mikroprocesszorok felhasználásával, kezdetben otthon barkácsolt mikroszámítógépek történetét, Steve Jobs és Steve Wozniak merész kísérleteit. Mint azóta már tudjuk, az Apple sikere után már olyan cégek, mint a Commodore és az IBM is kifejlesztették a maguk *personal computer*ét, és megkezdődött a verseny, amely egyre többek számára tette elérhetővé az új csodát. Nemsokára megjelentek az üzleti élet, az oktatás, a kutatás számára kifejlesztett programok is. Az egyik minnesotai középiskolában a diákok a számítógépes laborban tolonganak, az állam több ezer gép vásárlását tervezi, sőt a számítógépes fejlesztés fellegvárában, a Carnegie-Mellon Egyetemen, „ahol az ország egyik legkiválóbb számítógép-tudományi tanszéke működik, egy olyan becsvágyó tervet tanulmányoznak, amelynek keretében valamennyi hallgatójukat el látnák egyéni számítógéppel, mintegy 6-7 ezer gépből álló parkot hozva létre. A gépek mind össze lennének kötve és kommunikálhatnának egymással.” (Marbach et al. 1983: 137) Hozzáteszik, már kidolgozott módja van annak is, hogy a számítógépek kommunikáljanak egymással telefonvonalon, egy modem segítségével. Ezáltal a háztartási számítógépet hozzákapszólják egy globális távközlési hálózathoz. Ez tovább generálja a különböző célú szoftverek piacát, alkalmazkodván a különböző igényekhez. Példaként Bill Gates, a Microsoft akkor 26 éves elnökének sikerét említik. Az informatikai forradalom folyamata megállíthatatlan, hiszen már megjelent a kézitáska méretű, hordozható számítógép is.

Már ebből a rövid áttekintésből is kitűnhet, hogy a cikk szerzői elég pontosan jövendölték meg az informatika fejlődési tendenciáit és valószínű hatásait, de az is jól látható, hogy – bár az eredeti cikk 1982 nyarán íródott – már ekkor rendelkezésre álltak a számítógépes korszak történetének alapvető narratívái, (mítoszi) alakjai/hősei is, valamint adva volt az a lelkesült és optimista hangnem, amely majd a későbbi évtizedek során is végigkíséri az infokommunikációs technológia egyre gyorsuló ütemű fejlődését, az általa kiváltott technológiai alapú derülést, miközben felbukkannak az újabb és újabb csodák, a dosszié méretűvé zsugorodó laptop, az internet, a web 2.0, a wifi, tablet, az okostelefonok és a többi eszköz, alkalmazás. „Az egyéni számítógépeknek megvan a hatalmuk ahhoz, hogy a tudás végtelen gazdagságát kihozzák a sekrestyéből és a tömegek rendelkezésére bocsássák. A gyerekeknek már egy egész nemzedéke veszi természetesnek a technikát. Az ő számukra a régen beharangozott információkor – bármit hozzon is – valóssággá lesz.” (Marbach et al. 1983: 140)

Összefoglalás

A jövő telekommunikációs technológiáját, valamint a kommunikáció- és médiaelméletek lehetőségeit illetően máig érvényes lehet Szecsckő Tamás szerkesztői jegyzete, aki az 1982/3. számban ezt írta: „A hetvenes évek tömegkommunikációs összefüggéseiből nem lehet a nyolcvanas évek hallgatói-nézői (eszközfelhasználói?) viselkedését megérteni. Az extrapolációkkal semmit sem lehet kezdeni! A világméretű korszakváltás a tömegkommunikációban is érezteti hatását; minőségi változások előtt állunk. Az üvegszálkábelek, a társadalmi adatbankok, a távérzékelő műholdak és a nemzetközi adatátvitel világában a társadalmak új módon szembesülnek saját információs évtágyukkal.” (Szecsckő 1982: 4)

A fenti áttekintés alapján úgy vélem, már az 1980-as évek elején az akkori technikai fejlődés ígéretei alapján, a média társadalmi kommunikációban betöltött szerepe szerint ki lehetett következtetni azokat a jövőbeli lehetőségeket és szükségleteket, amelyeket az akkori analóg technikával részben meg is oldottak. Azonban ezek az írások éppen egy korszakváltást megelőző pillanatban készültek. Helyzetképük, jövőt illető elképzeléseik a média lehetőségeiről reálisnak tűnnek mai szemmel is. A digitális technikának az 1980-as évek második felében indult térhódítása forradalmasította a televíziózás műszaki hátterét, és ezzel párhuzamosan egyúttal megteremtette a számítógép, majd az internet széleskörű és addig elképzelhetetlen ütemű elterjedésével az akkori média korábban ismeretlen (közösségi) alternatíváját is. Mindezek nyomán még inkább helytállóknak tűnik Szecskő Tamás jóslata arról a világméretű korszakváltásról, amelynek nyomán újra kellett írni, illetve meg kellett írni a kommunikáció- és médiatudomány számos fejezetét.

IRODALOM

- Almási Miklós (1980) Értelmes vagy rutin koptatta képolvasás? *Jel-Kép*, 1980/1. 10–14.
- Az eltévedhetetlen autós. A rádió- és tévékészülékek digitalizálása. (Az összeállítást készítette Tölgyesi János.) *Jel-Kép*, 1984/3.
- Câmpeanu, Pavel (1974) *Rádió, Televízió, közönség*. Budapest. Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Câmpeanu, Pavel (1980) 25 tézis egy marxista televízióelmélethez. *Jel-Kép*, 1980/1. 4–9.
- Câmpeanu, Pavel (1986, 2005) *Origins of Stalinism: From Leninist Revolution to Stalinist Society*. London and New York, Routledge. <https://doi.org/10.3817/1286070193>
- Câmpeanu, Pavel (1990) *Exit: Toward Post-Stalinism*. New York and London, M.C. Sharpe.
- Câmpeanu, Pavel (2003) *Ceaușescu*. London, East European Monographs.
- Castells, Manuel (2005) *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat – Infónia.
- Jakab Zoltán (1983) A szomszédok közbeszólnak – a műholdas műsorszórás kilátásai Európában. *Jel-Kép*, 1982/3. 143–148.
- Jakab Zoltán (1984) Szkeptikus gondolatok a magyar kábeltévéről. *Jel-Kép*, 1984/3. 124–127.
- Marbach, William – Lubenow, Gerald C. – Cook, William – Gibney, Frank – Willenson, Kim (1983) Legyen mindenkinek számítógépe. *Jel-Kép*, 1983/1. 135–140.
- Nagypál Endre (1982) Antennák nélküli városok. *Jel-Kép*, 1982/2. 141–148.
- Szecskő Tamás (1980) Kojak Caracasban. *Jel-Kép*, 1980/4. 4–5.
- Szecskő Tamás (1982) Cambridge – vizsgaidőszak. *Jel-Kép*, 1982/3. 3–4.
- Szecskő Tamás (1984) Vizuális kultúra és tömegkommunikáció. *Jel-Kép*, 1984/1. 22–28.
- Székfü András (1981) Kábeltelvízió Kanadában. *Jel-Kép*, 1981/4. 144–147.
- Székfü András (1982) Kábeltévé az Egyesült Államokban. *Jel-Kép*, 1982/2. 149–154.
- Székfü András (1983) A helybeliségről a kábeltelvízió hajnalán. *Jel-Kép*, 1983/3. 128–133.
- Zámori Zoltán (1980) Mikrogépek távlatai. *Jel-Kép*, 1980/3. 47–59.